

„МОЯТ БУРГАС“ В ОЧИТЕ НА ЕДИН МЛАД РЕПОРТЕР НА „БУРГАСКИ ФАР“

Experior, vol. 7

Мая Горчева

Факултет по славянски филологии

СОФИЯ, 2025

Experior е електронна поредица, предоставяща възможност на млади и утвърдени учени хуманитаристи да публикуват свои рецензирани научни трудове - статии, студии, монографии, преводи на исторически значими текстове и извори (от древни и съвременни езици с изяснени права при съвременните автори) със съпътстващи (уводни или заключителни) студии.

Поредицата е инициатива на списанието за млади учени в областта на хуманитаристиката „**Филологически форум**“, издание на Факултета по славянски филологии към Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-619-7785-12-8

ISSN 2815-3731

DOI: 10.60056/PhilolF.2025.245.SE7

© Мая Горчева

Научни рецензенти: доц. д-р Надежда Стоянова

доц. д-р Васил Загорев

Редактор: д-р Мария Русева

Езиков редактор: Николай Бойков

Електронна публикация

Факултет по славянски филологии

Филологически форум – Experior, февруари 2025

„МОЯТ БУРГАС“ В ОЧИТЕ НА ЕДИН МЛАД РЕПОРТЕР НА „БУРГАСКИ ФАР“

Experior, vol. 7

Мая Горчева

Факултет по славянски филологии

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ДОПИСВАЙКИ НЕИЗДАДЕНАТА КНИГА С РЕПОРТАЖИ „МОЯТ БУРГАС“, ИЛИ ЗА НАЧАЛАТА НА ЛИТЕРАТУРАТА / 6

ВМЕСТО УВОД/ 6

„ТОЧКАТА НА ОТСТОЕНЕ“ / 10

ИСТОРИЯТА НА ЕДНО БЪЛГАРСКО СЕМЕЙСТВО ПРЕЗ 1921 ГОДИНА/ 25

РЕПОРТЕР/ 36

II. „БУРГАСКИ ФАР“: ЛИЦАТА НА МОДЕРНИЯ ГРАД/ 39

ВЕСТНИЦИТЕ – „ВСИЧКО, ЗА КОЕТО ГОВОРИ СВЕТЪТ“ / 39

„КАК БУРГАС СЕ БЛАГОУСТРОЯВА“ / 44

ВОЙНАТА НАДЗЪРТА ОТ КИНОАФИША/ 50

КУЛТУРНИЯТ АФИШ/ 56

НОВИНИ И РЕКЛАМИ ОТ БЕЗНАДЕЖНОСТТА НА ВРЕМЕТО/ 65

„БУРГАСКИ ФАР“: МОДЕЛИ НА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКОТО ПИСАНЕ/ 72

ЖУРНАЛИСТЪТ ПИШЕ КНИГИ. ПИСАТЕЛЯТ ВЛИЗА ВЪВ ВЕСТНИКА/ 77

АРХИВЪТ НА НЕКАНОНИЧНАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА В ЕДИН
ПОЛИТИЧЕСКИ И ИНФОРМАЦИОНЕН ВСЕКИДНЕВНИК/ 82

РЕПОРТАЖИ И / ИЛИ РАЗКАЗИ В ПОДЛИСТНИКА?/ 89

КЪСИТЕ ВЪЛНИ НА РЕПОРТАЖИТЕ НА МОРЯНИНА/ 101

III. БУРГАС В ПАМЕТТА НА ЛИТЕРАТУРАТА: ЛИЦА И МЕСТА В РАЗКАЗИТЕ И ПОВЕСТИТЕ НА БОРИС АПРИЛОВ („ДАЛЕЧНО ПЛАВАНЕ“, „ТРАВЕРСТАУН“, РЪКОПИСИ)/ 133

ОТ ПОДЛИСТНИКА КЪМ ПОВЕСТТА И РАЗКАЗА / 133

„ДАЛЕЧНО ПЛАВАНЕ“ – МАРШРУТИТЕ НА МЛАДИЯ РЕПОРТЕР/ 135

„ИНТЕЛЕКТУАЛЦИТЕ“ / 147

КОНСУЛИТЕ И УЧИТЕЛИТЕ НА СЕПТЕМВРИЙСКИЯ ПЛАЖ. ЛИГАТА
НА АНГЛОГОВОРЕЩИТЕ. ВРЪСТНИЦИТЕ/ 155

ПРИСТАНИЩНИЯТ КВАРТАЛ, ИЛИ ТРАВЕРСТАУН: МОДЕРНОСТ И
БЕЗВРЕМИЕ/ 177

МЕЖДУ ДВА СВЯТА/ 185

БЯГСТВОТО И ПИСАНЕТО/ 219

ИСТОРИЯТА: РАЗРУШЕНАТА ЦЯЛОСТ/ 225

„– ХАВАЙСКИТЕ ОСТРОВИ? БИЛ СЪМ. ТУК СА ХАВАЙСКИТЕ
ОСТРОВИ, НЕ ТАМ!“ ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ/ 228

БИБЛИОГРАФИЯ/ 235

1. ЦИТИРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА БОРИС АПРИЛОВ/ 235

2. РАННИ ПУБЛИКАЦИИ НА БОРИС АПРИЛОВ В БУРГАСКАТА ПРЕСА
(1940–1946)/ 238

3. ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ/ 242

3.1. РЕПОРТАЖИ НА СТЕФКА ИВАНОВА – СТИВА В БУРГАСКАТА
ПРЕСА/ 242

3.2. ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ/ 243

3.3. ДОКУМЕНТИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ/ 243

За цитираните източници

Към цитираните откъси давам двойна отпратка: цифрата на страницата според публикацията в книга приживе на автора и според публикацията в отпечатаните от Джина Василева „Избрани произведения“ (томът се отбелязва с римска цифра, страницата – с арабска). Цитираните произведения от автора са посочени в Библиография (1). При липса на публикация и в книга, и в поредицата „Избрани произведения“, се дава препратка към съществуващия достъпен текст.

БФ; НФ – съкращения съответно на в. „Бургаски фар“ и в. „Народен фар“, тъй като често ще бъдат споменавани по-долу.

Кадрите са от:

Колекция пощенски картички в Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас,
<<https://burgaslib.bg/postcards/>>
„Бургаски фар“, „Народен фар“
Личен архив

I. Дописвайки неиздадената книга с репортажи „Моят Бургас“, или за началата на литературата

Вместо увод

„Моят Бургас – репортажи“ на Борис Априлов е една от несбъднатите книги на модерната българска литература. Авторът дава заявка за нея с поредица репортажи в „Бургаски фар“ от 1941–1944 г. и я дописва с репортажи и по страниците на „Народен фар“ през 1946 г. Отново заговаря за нея чак в късните си години: след като създава многобройни творби, обхождайки целия регистър на литературните жанрове, зрелият автор се връща към юношеството и темата за родното място, но биографичният разказ носи рождения знак на космополитната медия на вестника.

Според каноничния модел националната художествена литература се възприема на първо място по връзката си с историята и културноисторическото наследство; класическите творби се преживяват като основа на националната идентичност и самопознание. Ако продължим този модел при модерните творби и ги четем през връзката им с националната история и култура, то чрез тях намира литературно въплъщение модерната епоха и изплъзващата се от завършени форми модерност: улавят се лицата на променящата се среда, с което се изписва следващата глава от националната история и опит – тази на космополитното светоусещане и бит.

Модерно литературно съзнание заявява и Борис Априлов, псевдоним на Атанас Василев Джавков, чието творчество свързва личните му житейски и творчески пориви с колективната национална съдба в контекста на модернизиращото се общество и космополитното светоусещане на междувоенна България. Огледало на историческите преobraжения е пристанищният Бургас, превърнал се за броени десетилетия от

рибарска скеля, наобиколена с колиби, в бързо развиващ се търговски, индустриален и транспортен център – един от градовете, които показват урбанистичния потенциал на българите, едва-що появили се на политическата карта на България. Както го описва младият репортер Атанас Джавков:

Застанал в гъното на най-големия ни черноморски залив, определен да изиграе грамадна роля за стопанското положение на страната ни, той бързо се индустриализира и напредна значително в кръга на скромните ни възможности. Откроява се изведнъж пред погледа на новодошлия, който слиза от влака или парахода. Големите му сгради са изненада и предупреждение. Бургас е модерен. Никой град няма по-хубави електрически и телефонни мрежи, високоразговорителни служби, канализация, модерни и удобни администрации. Видът му е до голяма степен европейски. („Бургас пред очите на другите“, НФ, бр. 468, 1946)

Детството и израстването на Борис Априлов минава под ритъма на най-бързо развиващия се индустриален и транспортен център в страната. С удивително постоянство икономическите начинания имат продължение, макар и с нови имена, в десетилетията на соцехата. Петте построени кея (корабни места) на пристанището по времето, когато репортерът замисля книгата си „Моят Бургас“, днес са деветнайсет¹; Големите български мелници, чието начало поставя още преди Освобождението Иван Хаджипетров, щедър благодетел на града си, успяват да просъществуват до днес след поредица препродажби и финансови ревизии през последните десетилетия и

¹ Вж. уебсайта на „БМФ Порт Бургас“: <<https://navbul-portburgas.com/about-us/?lang=bg>>

силуетът им все така посреща пристигащите влакове; рибните консервни фабрики „Братя Кацарови“ продължават да се разширяват в годините на соц-а под странното сухоземно име „Славянка“. Романът „На комва“ от Матвей Вълев (1934) разказва как изглежда танкерът и разтоварването през тръбите на Бургаското пристанище към фабриката на *Socony (Standart oil company of New York)*. Солниците в Анхуало, известни с големите си добиви още от времето на Османската империя, от 1923 г. са стопанисвани от швейцарското дружество „Гларус“.² Освен рибарите около пристанището обикалят докерите (хамалите), както митничарите – модерният град ражда и нови професии.

Историята на града в миниатюр преразказва историята на модерна България: град на бежанци от останалите в Османската империя земи и на преселници от по-близки или далечни краища на новосъздадена България, привлечени от отварящите се нови възможности, които изличават ориенталската пъстроа на гърци, турци, евреи и арменци, но запазват екзотиката като културен белег или като таен говор и жаргон. Ето една от картините на тази космополитна пъстроа, в която младият репортер вижда небългарски аналогии, иначе казано, българското се описва според небългарски образец:

През риболовния сезон от крайбрежието на залива към Бургас се отправят моторниците, които стоварват целия улов на рибното тържище. Тогава гемийният пристан се задръства от мачти и тук се настанява трескав живот. От сутрин до вечер на това място пристават и заминават корабите, които

² Името му идва от Гларус – град и кантон в Източна Швейцария, откъдето е фирмата концесионер на солниците през междувоенните години (на фр. и ит. – Гларис).

поддържат връзката с рибарските групи, пръснати по гънките на крайбрежието. Наоколо кънти интересният рибарски жаргон, който доминира над езиковата пъстроота от български, гръцки, турски и арменски наречия. Обстановката прилича до голяма степен на тази от малките забутани градчета в Аляска и Южна Америка, където стават оживените пазари на сурови кожи. („Новият град“, НФ бр. 506, 1946)

Не е измислица и литературното пространство: Кафка, или Кафката, Кабата, е малък тесен каменист нос на юг от Бургас, след нос Форос и Пода – възвеният каяк между Мандренското езеро и Вая.³

Фрагменти от историята на може би най-бързо развиващия се български град, превърнал се в най-голямото пристанище по българския черноморски бряг в навечерието на Втората световна война, са останали в публикациите във всекидневника му „Бургаски фар“. Там са и първите рекламни взривове на курортно-туристическото му процъфтяване, което в наше време като че е обсебило изцяло града, поне така изглежда „пред очите“ на днешните му посетители. В късното си творчество писателят се завръща към уловеното в репортажи време в своите биографични разкази – издадената през 1988 г. повест „Далечно плаване“, останалата в ръкопис повест (роман) „Траверстаун“, появила се с три откъса през 1995 г., годината на смъртта му; по-пълни или кратки фрагменти от автори разкази и повести или ръкописи, които подхващат автобиографичната тема. Отделни мотиви изскачат в групи автори

³ Кафка е било и старото турско име на чифлика, после стопанството, от които се създава село Крайморие, днес квартал на Бургас. В „Бургаски фар“ може да се открие съобщение, че стопанство „Кафка“ на д-р Николаев, което се намира в местността Пода на 8 км от Бургас, продава инвентар (бр. 6220, 1942).

произведения, които следват същата автофикционална структура с аз-разказвач. Те ще бъдат съположени с фактите, засвидетелствани в пресата от съвременността на неговото юношество – годишниците на в. „Бургаски фар“ след 1937 г. и многобройните възстановки на Стария Бургас от днешните му изследвачи (Динко Хаджигинев, Стоян Райчевски, Мъгърдич Мелконян и др.). Но литературната херменевтика води към възсъздаването на величавия наратив за националната история, останал замразен в архивите.

Ще бъдат цитирани много от авторовите текстове – за точно полагане на местата върху картата на историята или локацията в града, но и заради стилистичната изящност на своеобразния Борис-Априлов синтетичен изказ, който носи както авторовата мисъл, така и новата стилистична мяра на точния директен репортажен стил – също белег на модерността.

„Точката на отстоене“

Личната биография е свидетелство за историческия сюжет – и закрепената във фикционален разказ биография на свой ред моделира историческото време. В този опит за възстановка, който аз започвам десетилетия по-късно, далеч от Бургас, фикционалното сътворяване изпреварва и намества историческото време. Фикционалната биография моделира модернизиращото се общество – и ускореното модернизиране тласка личната биография към нови избори и търсения. През репортажите и разказите на Борис Априлов проглежда раждането на модерна България. Синтетичното фактологично и биографично аз-повествование възсъздава набиращата скорост с годините на порастването му модернизация на българското общество, улавя бързопроменящия се колективен бит и менталитет, разчертава нови

социално-политически и психологически реалии. В максимално приближената до субективната гледна точка на аз-повествованието тези творби разказват големия исторически сюжет за раждането на модерна България и модерния Бургас. Традиционният автобиографизъм се оказва преформатиран от медията; впускането във фактовото репортажно повествование се е превърнало във възсъздаване на спомена и изследване на идентичността на аза – в подстъп към модерния аз.

В това фикционално преображение на историческото време ще се натъкнем на фактологични неточности, но навярно именно чрез въображаемото си досътворяване то е свидетелството за неуловимата в бързопроменящите се видимости истина на историята. Експресивно целият авторов литературен проект е събран в едно внезапно избликване на спомена, когато е изпълнил мечтата си и е стъпил на борда на собствена яхта на петдесет и две годишна възраст. Записал го е в повестта „Плаващата мансарда“. Тук са изброени и всички онези места и лица, които ще се опитаме да разгърнем по-голу в разказа:

Един ден неочаквано ме удари минутно изтрезняване. Рекох си: Що за човек съм станал, намирам се в Бургас, това е градът, в който съм пораснал и възмъжал, защо не взема да изляза поне веднъж по улиците му, да срещна познат или приятел? Обръснах се и слязох на кея, извървях по наниза на няколко вагонни композиции, минах край гарата, после през пристанището и се озовах в градинката. На това място ми трябваше малко време да намеря точката на моето „отстоене“. Чак тогава позволих на една сълза да се подаде от окото ми.

Баща ми беше военноинвалид. Военноинвалидите някога имаха привилегията да

търкуват с цигари, марки и вестници. Притежаваха остъклени павилиончета, бугки, в тях седяха почти неподвижно и продаваха. В тази дейност бях включен и аз, баща ми започна да ме оставя в малкото прозрачно затворче. Научих се да се справям. Нашата килийка в продължение на осем години се намираше на едно и също място – точката, върху която капна сълзата него ден, през минутното изтрезняване. (Тази точка се падна на баща ми по жребий, военноинвалидите теглеха жребий за местата на павилионите.) По този начин ми бе отсъдено да прекарам няколко години пред входа на пристанището; не става въпрос за днешния вход, а за някогашния, истинския. То бе важно стратегическо място. Освен че носеше необходимите за преживяване приходи на семейството, павилионът се бе превърнал в мой наблюдателен пункт, батискаф. Седях си вътре, изчитах всички вестници и списания и наблюдавах живота. Край мен минаваха пристанищните служители, хамалите, моряците, капитаните, гемиджиите, търговците на риба, персоналът на рибната борса, скитниците (о, тогавашните скитници!), митническите чиновници, митническите стражари, проститутките, пътешествениците. На двайсет метра от мен се намираше гарата, точно пред очите ми, с разтворените си врати зееха бар „Македония“ и бар „Америка“, утрепаната гостилница „Корона“, претърканият с ония жени хотел „Виктория“, десетки параходни агенции, зад гърба ми – един ламаринен писоар, до него – оживената градинка, сутрин пълна с презервативи. Всички новопостроени гемии в града бяха длъжни да минат край мен, за да влязат в морето; това ставаше с тукане по намазани с масло греди, с много шум и олелия, но се създаваше една незабравима празничност. Имаше и няколко кафенета, винаги пълни с бездомници, окаяни люде, снабдяваха се от казармата с чорба, донасяха

я с консервни кутии и я изяждаха надробена; лъжиците им бяха протрити от употреба, алуминиеви. Знаех всичките прякори на проститутките, най-интересният прякор бе Дан Колов, жената, която го носеше, наистина приличаше на бореца Дан Колов, цената ѝ бе една кариока, кутийка с осем цигари. Горката жена, нямаше си нищичко, спеше под открито небе между купчините траверси на рибната борса; там спяха всички скитници, включително Мими. Мими е смешно име за скитник, на него по му подходеше да му викат Зангедора или нещо подобно; имаше достойнство, плътен глас, блестяща руса коса, сини очи и пленителна бронзова кожа. Нито веднъж не ме завлече, давах му редовно цигари на вересия, забавяше, но не забравяше. Докато един служител в пристанищното управление, в когото се бях влюбил заради капитанската му шапка, когато се премести на работа в Русе, забрави, че ми дължи триста петдесет и пет лева. За тях, разбира се, баща ми не знаеше, родителите ми знаеха твърде малко неща за мен; те например и не подозираха, че много пъти съм затварял павилиона, за да скитам по пристанището и рибната борса; заставах до някой заминаващ параход и се колебаех до лудост да замина или да не замина. През есенните дни се изправях пред гемите, наоколо миришеше на паламуд, водата е гладка, прозрачна и призивна, време е поне за малки преживявания – идеше ми да тръгна към Созопол или Ахтопол, далечни-далечни пристанища, до тях се стигаше само по това призивно и сладко море, което при брега е пълно с вътрешностите на изтърбушени паламуди, а нататък разкрива чудеси.

Но да се върна в павилиона. Там четях до усмъртяване, продавах стоката слепешката, не вдигах очи от книгите и как не успяхме да фалираме още тогава, а чак след десетина години, още не може да ми се изясни. Сегашните павилиони

ги затварят по светло, но тогава стоях до
 полунощ, влакът докарваше ежедневниците от
 София, продавах ги всичките, а после вървяха
 главно цигарите. Алъшверишът се правеше от
 хамалите, дошли за нощна смяна, и блуждаещите
 насам-натам моряци. В късните часове, за които
 ви говоря сега, животът в двата бара се
 нажежаваше; оксигенираната певица в бар
 „Македония“ (абсолютна кръчма) вече пицеше и
 отскачаше истерично – от моята
 наблюдателница се виждаше всяка маса,
 изражението на музикантите – полудяването на
 моряците. Тези моряци отначало сядаха кротко,
 после се оживяваха, а накрая, при песента
 „Роземунда“, освен че пропяваха, но изчезваха за
 действителността. Обикновено тогава почваха и
 побоищата. От моя наблюдателен пункт съм
 виждал много битки, някои от тях се състояваха
 непосредствено до стъклата на нашия павилион,
 обстоятелство, което ме е приканвало често да
 напиша нещо върху психологията на тогавашните
 моряшки скарвания и схватките, които
 произтичаха след това; те са особени, те нямат
 нищо общо със сегашните кокошкарски свади, при
 които се вадят и ножчета. Това, което ми се
 демонстрираше някога, бе като в забавена
 прожекция: спокоен замах на ръката, удар, и ето че
 се дава възможност на противника също да удари,
 понеже е негов ред, ставаше буквална размяна на
 юмруци, никой не бързаше за никъде, всичко се
 изработваше и се вършеше със замах, красиво:
 удрям аз – удряш ти, пак аз – пак ти, така се биеха
 шведите и норвежците, изобщо скандинавците; да
 ти е драго да гледаш, нямаше я днешната
 вихрушка на гребно. Спазваше се и численото
 равновесие – един срещу един, двама срещу двама.
 Падне ли някой на земята, боят се прекратява,
 липсват ритници по устата на падналия, помагат
 му да се изправи, в повечето случаи си подаваха
 ръце и спорът приключваше; прегърнати, се

връщаха при певицата. Хубави битки бяха, нито веднъж не счупиха стъклата ни. Същото важеше и за бар „Америка“ (абсолютна кръчма), само че там нямаше такава пищна певица. Единственото неестетично нещо – моряците обичаха да се изпикават пред витрината на бюрото за световен туризъм „Европа“ на Йорданов. Какво ми казваха с това, така и не разбрах.

Чуйте нещо и за Гошо Хъшлака, гавроша на рибната борса. Появи се с песен още като юноша, от скитник израсна в гемиджия и така си го запомнихме, с песен на уста; така и умрял, казват, с песен на уста; млад, зелен, изтърбушен от мизерията, но с песен на уста. Мими също пееше; виж, с него не знам какво е станало; изчезна той, затри го животът някъде, но не вярвам да е стигнал до Хавайските острови, за които обичаше да бръцолечи. Боже мой, какво ли е станало с Мими?

Стоя на „точката“, усещам как се ражда и втората сълза, а имам толкоз много неща да си спомня за Бургас; стоя си аз на „точката“ и по какво се различавам от Мими? Той мечтаеше за далечните острови, аз вече не мечтаех за тях, мечтаех само за едно – да бъда колкото може по-близо до разголената кожа на водата. (89-93//II, 289-292)

От своя наблюдателен пункт между пристанището и града⁴ момчето съзира шеметното преобразяване на градското пространство – и парадоксално антимодерността, или по-скоро пълното безразличие на бездомниците към променящите се нови перспективи. Изначалната сцена, голямото и единствено събитие, което той ще осмисля през целия си жизнен път е тази „точка на

⁴ Бугката е била срещу несъществуващата днес гостилница „Корона“, която се е намирала на гаровия площад „Фердинанд“ 9 (дн. „Царица Йоана“), до площада при митницата.

отстоене“ между пристанището, приемащо ежедневно стоки от най-различни страни, – и безвремието на едни човешки съдби, намерили приют в изоставените от модерността средства – траверсите. Махалата на бездомниците, която наричат „Борсата“ или Траверстаун заради къщите от траверси, се намира на 300–400 метра от гарата, невидима на рекламните изгледи от гаровия площад.

Фиг. 1. Гарата и брегът.

Биографичното в повестта „Далечно плаване“ е ясно указано с името на фикционалния персонаж, което е рожденото име на писателя – Наско, „момчето на будкаджията“. Фигурата му се появява и в „Траверстаун“:

Момчето стоеше изправено до боята и четката. Бледо, малко не му достигаше да бъде хубаво, но тъй като това малко засега го нямаше, момчето си беше направо грозновато. Знаеше, че с ученическата куртка не е на мястото си в туй

свърталище сред парцали и гнилоч, но стърчеше до гемията и чакаше. (Траверстаун 1995: 27)

В друг вариант от ръкописа момчето е наречено според по-късния авторов псевдоним „Борис, който продаваше цигари“. В повестта „Далечно плаване“, където отново го разпознават като „момчето, което ни продава цигарите“ (47//II, 249), го наричат и с много по-вдъхновяващото го „Гмурец“.⁵

Години по-късно, след завършването на гимназия и казарма, вече натрупал опит като репортер и фейлетонист в бургаските вестници, най-вече – в „Бургаски фар“, той изпраща свои работи на в. „Стършел“ в столицата и получава покана от студентския литературен кръжок ЖАР да се включи в редакцията на вестника, както по-късно пише Борис Априлов в своя автобиография (вероятно става дума за покана от страна на Радој Ралин, също публикувал в „Бургаски фар“). От 1946–1947 са и първите му фейлетони в столичната преса (в. „Отечествен фронт“ и „Стършел“), подписани с псевдонима Ахасфер. Но постоянно се завръща към морето и към детството – останалата неведома загадка на първостанната жизнена стихия и изначалната сцена на социалния опит: преживяната първа среща с едно динамично развиващо се общество, с модерния град. „Ахасфер“ ще нарече и своята последна пета „лодка“, за чието построяване и първо плаване разказва в повестта „Плаващата мансарда“ (за биографията му по периодиите на лодките, срв. 80–81//II, 284).

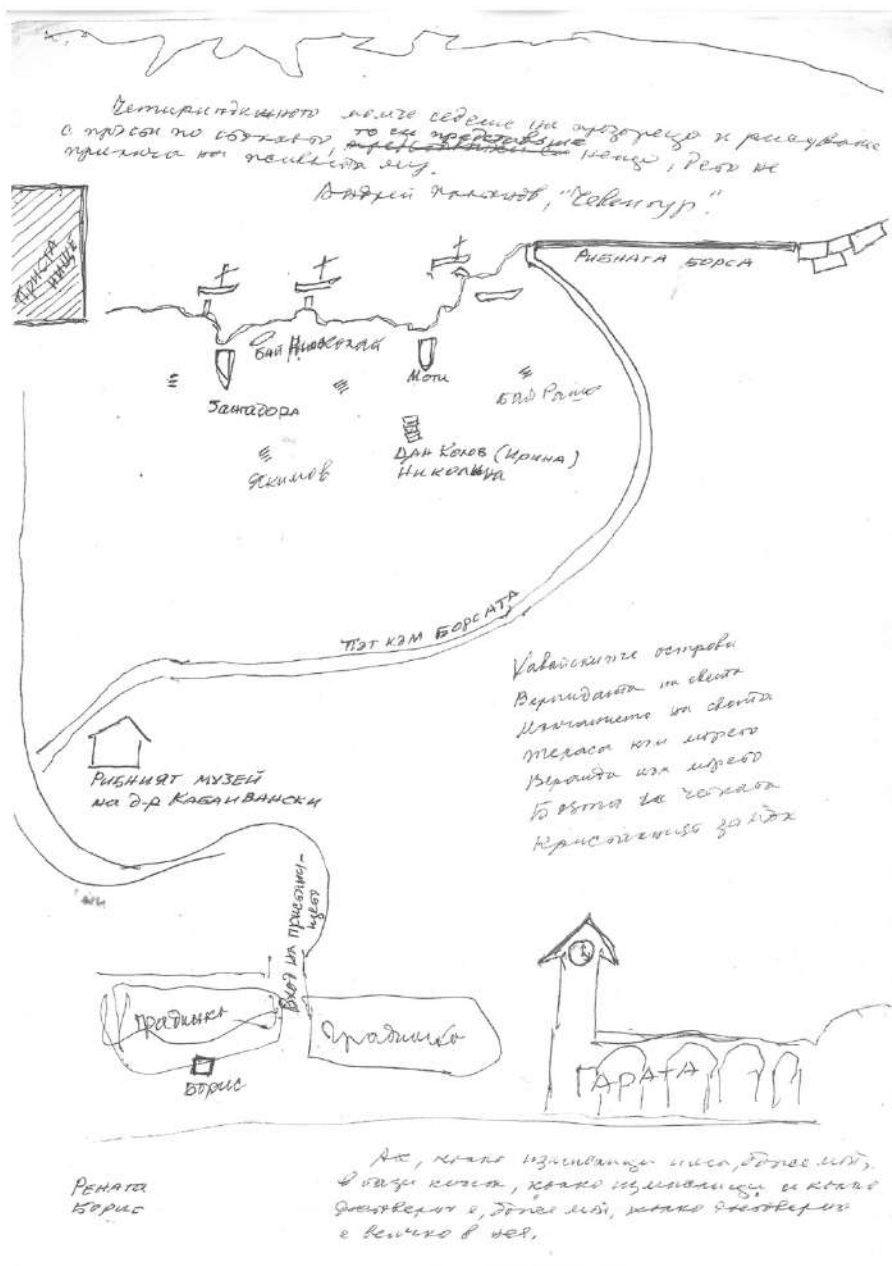
⁵ Тук и по-долу също даваме страницата на цитата по първото издание „Далечно плаване“. София: Български писател, 1989, възпроизведено в т. II от „Избрани произведения“. В авторския архив (ЧП 371) се съхранява машинопис, за който на титула авторът отбелязва, че трябва да се вземе като основа за бъдещо преиздаване, тъй като предходното издание има редакторски намеси.

В цитата от „Плаващата мансарда“ по-горе остъкленото павилионче е наречено „наблюдателен пункт“, „батискаф“, от който се взира навън към „живота“ сякаш е недосегаем и извън събитията. Но то е и „малко прозрачно затворче“, „килийка“ – материализирано и визуализирано мисловно пространство, в което са затворени сюжети и мотиви или действащи лица, от които в по-късните му разкази ще изплуват отломки.

Към шестте автори ръкописа на „Траверстаун“, запазени в архива, има скица за топографията на пристанищния квартал, която възсъздава спомена за този град в града – реален или роден от детското въображение?

На листа в средата авторът е нахвърлил няколко идеи за заглавие, които изникват при по-ранни или по-късни негови творби:

Хавайските острови
Верандата на света
Мълчанието на света
Тераса към морето
Веранда към морето
Боята на четката
Кристалният замък

Фиг. 2. Пристанищният квартал - скица на Борис Априлов (ЧП 371).

Всяко едно има съответствия в епизоди от запазенения ръкописен откъс: за Хавайските острови говори героят му Зангадора, така ще се нарича последният му роман „Хавайските острови“, който излиза посмъртно (Отечество, 1997); „Мълчанието на света“ е озаглавен друг незавършен автобиографичен фрагмент; Терасата е загадъчен символ, който се появява в един от шедевровете, рисувани от митичния художник – роба Гоген от романа „Великата суета“ (1990); за боядисване и четка става дума в първия епизод от повестта, но и в други повествования: „Бягството“, сценария „Кеят на малките кораби“ и др.; стъкленият павилион е оприличен на оня Кристален дворец, за който бълнува Човекът от подземиеето в „Записки от подземиеето“ на Ф. М. Достоевски. Обмисляйки разказа за пристанищния квартал и своето детство като познание за света, Борис Априлов влага в замисляните заглавия символи, които изплуват в други негови творби, всяко едно от които е фрагмент от изначалния мит за света, сякаш за да явят частица от някаква всепроникваща и всеобемаща авторова идея. Като загадъчни явявания на изгубения мит за началата в късните му повести се появяват мотивите „Двубоят“ („Дуелът“) или „Бягството“, или скитниците от пристанищния квартал: Дан Колов, Мими или Гошо Хъшлака.

В горната част на листа със скицата стои цитатът:

Четиригодишното момче седеше на прозореца и рисуваше с пръсти по стъклото, то си представяше нещо, дето не прилича на живота му. (Андрей Платонов, „Чевенгур“)

Цитиран е един от многобройните образи, мернати в стената на историческия водовъртеж. Дали става дума за неточен цитат по памет от българския

превод, който се появява през 1990 г. (и който писателят може би е държал в ръцете си) или за превод от по-ранната поява на романа на руски от перестроечната преса (публикуван е в сп. „Дружба народов“, 1988, кн. 3–4)? Тъй като самият цитат е с поправка – задраскано е „представяйки си“ и над него е написано: „то си представяше“, – изглежда като превод *ad hoc* при прочита на оригинала, въпреки че със специфичен стил, изискващ висока степен на познаване на езика. Откъсът в превода на Симеон Владимиров звучи така: „Четиригодишното момче седеше на прозореца и драскаше с пръсти по стъклото, измисляйки си нещо, което не приличаше на неговия живот“.⁶

На картата са обозначени траверсните убежища на героите, „батискафът“ на Борис, гарата, Рибният музей на д-р Ячо Кабаивански. Най-отдолу – авторовото удивление и безценно указание как да четем и (не)разчитаме фактологичния разказ; за скритата и разкрита истина за този свят:

Ах, колко измислица има, боже мой, в тази книга, колко измислици и колко достоверно е, боже мой, колко достоверно е всичко в нея. (цитат)

В завършек няма удивителната на емоцията – а точката на съждението, което зачерква както добросъвестното разследване на фактите, така и самодостатъчната символика. Писателят е премерил точно неразрешимата граница между факт и

⁶ Чевенгур. Прев. Симеон Владимиров. Предг. Александър Къосев. София: Профиздат, 1990, с. 97. След това романът има нови издания: от 2005 в изд. Дамян Яков и през 2021 като т. 2 от „Избрано“ в изд. Изток–Запад, като цитатът е съответно на с. 85 и на с. 63.

В оригинал на руски изречението е: „Четырехлетний мальчик сидел в окне и мазал пальцами по стеклу, воображая что-то непохожее на свою жизнь.“

въображение в непостижимото преживяване на своя живот.

Удивлението за неуловимата граница между измислица и реалност стои и над други автори творби от този период, замислени още от 1978 г. и писани след 1985, макар да са публикувани по-късно. Макар че в „Пътят за скалистите планини“ („Пламък“, бр. 9–10, 1992) става дума за чуждоземно пътуване, към своя екземпляр на отпечатания текст писателят добавя на ръка епиграфа:

Моля ви, абстрахирайте се от „реалната фактология“ – тя ми е била необходима само като опорна точка към философията на повестта.

При епиграфа на „Цикладските острови“ (1994), приписан на Антъни Джефри, пък везната натежава на страната на „живота“:

Това на нищо не прилича – ще повтаряме ли вечно и до втръсване твърдението, че художествените измислици са направо жалки пред измислиците на живота? (III, 320)

Бургаското детство и завръщането към морето имат през целия му живот чудоейния статут на абсолютен коректив на битието; като постоянна оценка – ясно изразена или имплицитна – между „преди“ и „сега“: между наследената национална трагедия – и отворените сетива към далечното; между действителността на 1930-те и 1940-те – и настоящето от зрелите му години – 1970-те и 1980-те. В контекста на социалистическото общество това е съживена историческа памет, която освен това има и тежестта на етически коректив спрямо тиражираните идеологически конюнктурни исторически разкази за България преди установяването на соцрежима. За него свидетелстват

литературните разкази. Повествования като романа „Синият залез“ (1947) на Павел Вежинов или разказите му от сборниците „Улица без паваж“ (1938) и „Дни и вечери“ (1942) идват от модернизиращата се градска среда, с манталитет и бит, неотличими от тези на съвременните чуждоезикови автори. През фикционалното ѝ претъждаване обсъждат социално-политическата реалност романите „Тютюн“ (1951) от Димитър Димов или „Соления залив“ (2003⁷) от Яна Язова, които показват същата преводимост в единното космополитно градско битие в историческия контекст на предвоенните години и Втората световна война.⁸ Също поезията на Никола Вапцаров или поколението на 1940-те – Богомил Райнов, Александър Вутимски, Валери Петров и др. Но освен попълването на местата от литературната история или доразгръщането на биографичното повествование историческата тематика поставя и въпроса за нужните за националната памет разкази за този прагов исторически период. Колкото и нови заглавия да добавим към вече изброените, от перспективата на художествената условност, отключваща разнопосочни интерпретации, не бихме могли да компенсирате усещането за липсваща брънка в осмислянето на крехката модерност в българското

⁷ Това е годината на публикация на романа, останал десетилетия в ръкописите на авторката, до подготвеното пълно издание от Петър Величков (Изток-Запад, 2003).

⁸ Такъв подстъп към историята на манталитетите и политическите сблъсъци, вложени във фикционален разказ, предлагат изследванията на историчката Ирина Якова „Два разказа за войната: „Тютюн“ на Димитър Димов VS „Соленият залив“ на Яна Язова“ (*Studia Litteraria Serdicensia*, кн. 2, 2022, с. 179–194); „Битката за София. Как война преобрази столичния град“ (в: „Великите сили, Балканите и България през Втората световна война“, Институт за исторически изследвания, БАН; Военна академия „Г. С. Раковски“. София, 2016, с. 315–331).

общество и непреживяното освобождаване от историческата травма.

Ала наред с историческия и родовия сюжет епиграфът от „Чевенгур“ отвежда и към друго измерение на авторовия замисъл. Романът на Андрей Платонов разказва за налудничавата слънчева утопия на скитниците. Впрочем прозорецът, по който граска момчето, е един от характерните му образи метафори (каквото е и влакът), който сякаш поставя невидимите бариери между историческата вакханалия и един друг дребен сюжет за трепета на живота.

Друг откъд родовата или градската история е сюжетът, който бледото момче в ученическа куртка се опитва да улови, скитайки из пристанищния квартал. Като една „измислица на литературата“, преди невъзможността за мотивиране на междутекстовия паралел да я направи „жалка“, ако перифразираме горния епиграф на Антъни Джефри, друг герой от „Чевенгур“ – анархистът писател Мрачински, автор на книгата „Приключенията на съвременния Ахасфер“, пита: „А съчувствате ли на идеята на книгата? Помните ли я? [...] Там има човек, който живее сам на чертата на хоризонта“.⁹

„Изборът да бъдеш Ахасфер“¹⁰ и „меката линия на хоризонта“ вече са били положени в това неведомо за начеващия писател утопично събиране на скитниците в Чевенгур. Както конкретен и репортажно-точен е разказвачът във възсъздаването на реалността, така всеобемащ е и поривът към онази цялост на човешкото битие, която той обобщава като „светът“.

⁹ Цитатът в българския превод е съответно в трите издания: с. 117 (1990), с. 108 (2005), с. 79 (2021).

¹⁰ Изразът цитира заглавие на статия на Вихрен Чернокожев: Изборът да бъдеш Ахасфер (Две източни пиеси на Борис Априлов). – Любословие, кн.12, 2012, с. 114-122, <<http://www.svobodata.com/page.php?pid=7824>>.

Друг тотален символ, който се ражда в това отворено към морето и корабите пространство, е далечината (срв. заглавието „Далечно плаване“), в която се събира онова, което е порив към неведомата далечина, жажда за простор и поемане на риск да излезе от хоризонта на всеобщо познатото – далечината като символ на другото, неназовимо и мамещо. Но както гласи епиграфът на повестта „Далечно плаване“: „Далечината е в теб“. Векторът на устремяването към далечината сочи обратно към себепознанието и себеосмислянето. Епиграфът носи подписа на А. Джефри – Атинейс Джефри според един от ръкописните варианти или Антъни Джефри в епиграфа на „Цикладските острови“ – все с инициалите на рожденото име на писателя Атанас Джавков, които стоят пред най-ранните му публикации).

Историята на едно българско семейство през 1921 година

Личната му биография е извадена от най-тъжните страници за съдбата на бежанците от Източна Тракия. С вълната от прокудените българи бъдещите му родители идват в пределите на България, където се събират, и на 20 април 1921 г. в Малко Търново се ражда първородният им син Атанас. Скоро семейството се установява в Бургас, на ул. „Цар Самуил“ 88.¹¹

Над младостта му тегне както съдбовната връзка с родовата история, така и отчуждението от нея. Как момчето е търсило своя път, откопчвайки се

¹¹ Още за историята на рода може да се види и във фотографски изображения:

<<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.660527187328775&type=3>>
;
<<https://www.facebook.com/photo/?fbid=936166896478537&set=a.936166833145210>>.

от тях, писателят разказва с приближаването на старостта в повестта „Далечно плаване“.

То носи печалната фамилна участ: всекидневие то му е белязано от несретата на бежанското семейство, но освен това то се чувства далеч, жадуващо да се втурне в космополитната пъстрота на своята съвременност. Тази среща на старите представи и младите градски хора запечатва в размисли навръх Коледа есето „Минало, в което се говори за бъдещето“ от Стива (Стефка Иванова), една от авторките на репортажи на „Бургаски фар“. Разказите на майка ѝ пренасят старото време: „Нейните патила са патилата на всички, които са напуснали поробените си села и тръгнали да свият нови гнезда в свободна земя“;

Нашите бащи и майки са били сиромаси.
Бежанци при това... (БФ, бр. 5739, 1941)

Прег наследниците обаче се отварят нови пътища:

А ние и нашите деца растем в друга епоха.
И за фантазии от рода на дядо Коледа няма място в мозъка. Той е твърде много претоварен със сложните понятия за „Месеримиг“, „Бленхайм“ и куп техни стоманени роднини.

И както за нашите родители Коледа е генят, в който разказват неволите си, за нас някога (ако остане) ще бъде същото минало, в което се приказва за бъдещето. (БФ, бр. 5739, 1941)

Отново за двете времена и двете социални истории на родителите и наследниците им Стива разказва в репортажа „Те четат, когато бащите им се псуват“ от 1941 г. за библиотеката в новооткритото читалище в далечния квартал (срв. съобщение за учредяване на читалище в кв. Пясъците в бр. 4530, 1937):

След тежката смазваща работа на пристанището, която е пречупила гръбнака им на дъве, бащите на Мичетата, Ванъовците, Петъовците и всички деца от кварталното читалище обръщат по едно-две шишенца в кръчмите, наредени по тясната уличка за пристанището...

Когато имат работа, разговарят оживено за едрия ечемик от Техеран, за южните плодове от Гърция, за памука и стоките.

Когато нямат работа, псуват, зъбят се и проклинат войната.

А децата им се приготвят да стават техници, инженери, учители и четат по два пъти една и съща книга от броещите се на пръсти в кварталното читалище... (БФ, бр. 5762, 1941)

Биографията на семейството на родителите бежанци е проста – между екзистенциалните прагове на живот, смърт и женитба с раждането на децата – наследници на рода. Можем да я проследим по съхранените в архива на писателя некролози. Баща му Васил Атанасов Джавков, роден в Лозенград през 1890 г., умира след кратко боледуване на 63-годишна възраст на 14 ноември 1953 г., а майка му Нанка Георгиева Джавкова, родена на 27 юни 1899 г. в Малко Търново – на 18 април 1981 г. В по-късните си години през 1980-те писателят търси загубените дири на своя род, влиза в кореспонденция с родственици от други краища на страната, а темата за връзката с рода и древната родова история влиза в биографичните му повести.

След години писателят прави съвсем кратки, но експресивни зарисовки за тези българи от друго поколение, пратеници на неведомата родова памет, като старата хазайка баба Тона от едноименния разказ: „направена от вехта тракийска кал“ („Баба Тона“, 75//III, 59). В очи се набива и реминисценцията с вазовски субтекст за възрожденско българското с

невинната картина на графа и елените, избродирана на стената – обляната в сълзи публика на Геновева в пещерата надзърта в къщата на старицата. Или за забрадени в черно старици – „мили нежни душици“ в Мичурин (дн. Царево) и „[в]ехтите им, спечени, до болка земни лица“, чиято история разказва:

Прокудени някога от Беломорска Тракия, те са населили черноморския бряг, заживели са в построени от тях или от гържавата малки къщички-гнезда, в които са настанили посуда, деца, традиции. („Плаващата мансарда“, 108//II, 308)

Постепенно от къщата ги изтласква амбицията на сина или дъщерята да дават стаи под наем на курортисти и да печелят, докато „бизнесът на децата“ не ги завре в тъмното влажно мазе, че да има място за повече квартири в новопостроените къщи. Разказвачът наследник може само да търси прошката им:

Понякога ми се дощява, както си вървя по асфалтираните улички на Мичурин или Ахтопол, пък и другде, да се отбия две крачки встрани и да целуна скупчените върху тояжката ръце. („Плаващата мансарда“, 109//II, 309)

Или в сгъстеното описание, което съдържа закодиран исторически разказ:

Влезе стопанката, тя внесе със себе си повея на древна тракийска кротост и съпружеска преданост. („Плаващата мансарда“, 126//II 325)

Е, сладкото от зелени домати, с което го гощава, е попрехвърлило и захарасано, а таблата, на която го носи, също е плячкосана от заседнал в

плитчините край селото кораб, както впрочем обират и „Ахасфер“.

Същият епитет „вехт“ носят и хората на морето: движенията на бай Лефтер са „сръчни, древни“ („Плаващата мансарда“, 106//II, 306). Или капитанът на рибарите: „нисък и вехт, сякаш ктс от древния остров“ („Филе от акула“, 41//II, 34). Ореолът на щастието – като някаква непонятна и безсловесна самотност – осветява кроткото всекидневие и смъртта на чичото, който му завещава своя далечен бостан в родната Странджа – „копринената планина“. Връщат се ранната идентификация и име на аз-разказвача, вече шейсетгодишен, който тук е отново „Наско, внука на дядо Атанас“. С преливането на рода в новия наследник и препотвърдената приемственост е изличена трагиката на смъртта: „в земята сякаш не пуснахме мъртвец, а най-големия щастливец на света“ („Бостанът“, 18//III, 139).

Момчето, герой и разказвач в повестта „Далечно плаване“, улавя тази „древна“ същност и в портрета на своя вуйчо Йовко, брат на майка му, хлебар на ул. „Гладстон“ 100, потънал в четене на в. „Утро“ във време, когато заглавията по вестникарските страници тревожно питат: „Иде ли нова война?“:

Дори сега трудно намирам критерия за истинска оценка, но все ми се ще да вярвам, че вуйчо Йовко представляваше цялостна, почти съвършена личност, и все още не мога да проумея в кое главно се осъществяваше той – като фурнаджия, в най-идеалната форма на тази професия, произвеждаше чудесен честен хляб за хората; или като чувствителна струна на човешките и обществените пулсации. (28//II, 230)

Жизнената прецизност на този човек се изявяваше бавно, трезво, ще ми се да употребя и думата мъдро, подобни личности обикновено се

появяват някъде и понякога, за да защитят легендата за човека, неговата висока естетическа неприкосновеност. Тогава трябва да е бил на петдесет, беше най-красивият представител на рода ни, живееше сговорно с бездетната ми вуйна Манда, домъкнали се от мраморната гръд на Странджа – оттам прииждаха тогава всички мои лели и чичовци, баща ми и майка ми, дядовците и бабите – от Малко Търново и Лозенград. (29//II, 231)

„Ръженичковата фурна“ на „Гладстон“ 100 е известна години наред до началото на нашия век, както свидетелстват редица документални възстановки на днешните изследователки на паметта за града (снимки на „вуйчо Йовко“ и на фурната, както историята ѝ могат да се видят при Кехлибарева 2012: 74–75). Йовчо Ръженичков, брат на майка му, умира на 78 години на 2 ноември 1967 г. За разлика от фикционалния си двойник в Борис-Априловата повест, той има наследници, които поддържат десетилетия по-късно фурната на ул. „Гладстон“ 100.

В ранно смрачаващия се следобед в началото на декември 2022 г. видях двуетажната паянтова и неугледна къща със затворената фурна и все още запазените простички изписани реклами „ХЛЯБ“ сред десететажните кооперации като някакво забравено място от друг свят. Никой от малцината минавачи нищо не може да ми каже за затварянето ѝ. Сякаш бях попаднала на един остров от миналото, който тихо ще потъне в океана от новото строителство на неуморно растящия град.

Но да се върнем на историята на Наско, „момчето на будкаджията“, разказана в повестта „Далечно плаване“. Баща му Васил Джавков, след като скита между Странджа и Лозенград, попада на бойната линия на Балканската война и е мобилизиран. В „Далечно плаване“ синът знае, но без да разбира трагизма на

сѣдбата на поколението на родителите си. За него – посетителят на Английския клуб, това е сякаш друг свят: „Бащина му работа, балканска му война“ (41//II, 243). Материалното положение на семейството е осигурено от една забравена институция за грижа на военноинвалидите – предоставяне за наемане на павилиони, наричани павилиони инвалид, за препитание от продажба на гържавни гербови марки, преса и тютюневи изделия, или „тютюнджийска бугка“ по градския жаргон.¹² Както разказва писателят, бугката, която се е паднала по жребий, се намира в гаровата градина на пътя към пристанището, срещу номер 9 на площад „Фердинанд“, дн. площад „Царица Йоанна“. Васил Джавков помещава и той честитки за клиентите си в бургаската преса – в новогодишните броеве на в. „Народен глас“ за 1941 и за 1942 г. (или вероятно това е инициатива на младия репортер). На страницата карето е в третата колона, третото име отдолу нагоре. Даденият адрес е площад „Александър I“, т.е. площадът на митницата. Всъщност жребий за павилионите се е теглел всяка година.

Според автори бележки търгва на училище през 1927 или 1928 г., завършва основното си образование през 1932 г., прогимназията – 1936 г., след което постъпва в търговската гимназия, но само за един клас – през учебната 1936–1937 г. След това учи в мъжката гимназия „Г. С. Раковски“ от 1937 г. до 1942, като че ли с повторение на някой клас.

Притиснато от семейните несгоди, момчето търси себе си сред един бързоизрастващ модерен град, чиито многобройни новини и менливи звезди жадно поглъща, напивайки своя път и призвание на писател.

¹² В Бургас е създадено Сдружение на маркопродавачите военноинвалиди, чието седище през 1937 г. е на ул. „Александровска“ 14, срещу хотел „Империял“. През март 1939 г. се състои общо годишно събрание на търговското браншово бугкаджийско сдружение в България (БФ, бр. 5191, 1939).

Както изповядва в „Далечно плаване“, „скитори“ из чуждоземни литературни „салони“, чужди му са и представите, и четивата на бащата:

[...] вечер той обикновено ни четеше от новоизлезлите свитъци на „Мъртвите сибирски полета“¹³, а по-късно и от „Гарибалди“¹⁴ – първият, роман в петдесет и пет, а вторият, в шейсет и две брошури. Но туй – някога. По времето, за което ви говоря, и да имаше такива четения, едва ли можеха да разчитат на моето участие. (41//II, 244)

Разривът между поколенията се разиграва като „депрониране на литературния канон“: вместо популярните исторически четива, серийно издавани по кòли, момчето чете бестселърните съвременници, чиито разкази и романи се публикуват в пресата и се

¹³ Романът излиза през 1890 г., подписан от Виктор фон Фалк (Victor von Valk), псевдоним на Хайнрих Сохачевски, който през 1911 г. приема името Хари Шеф (Harry Scheff, 1861–1922). Романът, който съчетава приключенския жанр с репортажа, представя заточението на знаменития анархист граф Михаил Бакунин. Книгата, както останалите произведения на автора, се радва на шумен читателски успех. На български романът е издаден неколkokратно: през 1894, 1932, 1940, 1991 и 2017 г. Първото издание е в 63 брошури и възлиза на 2 000 страници.

¹⁴ Според електронния каталог на Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ роман с името на Гарибалди, но с анонимно авторство и на текста, и на превода, излиза през 1879, 1888, 1908, 1912 и 1932 г. Последното издание от 1932 г. е 1924 страници и излиза в брошури 1–62 – точно по упоменатия в повестта брой.

качват на екрана: Джек Лондон¹⁵, Съмърсет Моъм¹⁶. Изповядва, че авторитет за него са Бромфийлд¹⁷, Вики

¹⁵ Джек Лондон (1876–1916) – звездата на литературата от началото на XX век; изключително продуктивен автор с над 50 книги и 200 разкази за двайсет години творчество. Тръгнал от отчайваща нищета, след като минава през приключенията на моряк, скитник и златотърсач в Клондайк, Джек Лондон създава зашеметяващи картини за борба на човешката воля. Убеден социалист и сказчик, той се оттегля от партийния си ангажимент в последната си година. Краткият му живот е вдъхновяващ пример за упоритост и последователност в утвърждаването си като щедро заплащан от вестниците и от издателите автор, образец за модерния писател, изнесен в масовото четиво и вестника, както се вижда и юношата Наско, който отъждествява във въображението си любовните си преживявания с герои от романа „Мартин Идън“ на Джек Лондон (1908-1909).

Първият цялостен превод на романа на български, дело на Рачо Стоянов, излиза в поредицата „Мозайка от знаменити съвременни романи“ през 1930 г. Романът излиза неколкостранно с различни преводачи, включително в „Съчинения“, т. 9–10 (1936–1937) в превод от Орлин Василев, специално поздравеният гост на Бургас (БФ, бр. 5226, 1939). През 1937 г. в „Бургаски фар“ е обявена подписка за 33 тома от съчиненията на Джек Лондон; рекламират се неговите книги, продавани с намаление.

В авторския архив е запазена книгата „Мартин Идън“, част. I, II. Преведе Рачо Стоянов. София: печатница Б. А. Кожухаров, 1935.

¹⁶ Съмърсет Моъм (1874–1965) – английски писател със славата на най-големия майстор приживе. Лекар по образование, но се отдава изцяло на писане. Автор на разкази, романи и пиеси. През междувоенния период е познат като авторитетно име и в превод на български. Той влиза в българската литература с двата сборника разкази „Палми край тропическо море“ и „Гирлянди от Хавай“, които четат знаменитата героиня от романа „Пюмюн“ Ирина.

Книгата „Гирлянди от Хавай“ е издадена на български през 1940 г., а „Палми край тропическо море“ – през 1941 г., и двете от издателство „М. Г. Смрикар“, първата в превод от Елисавета Кирчева, а втората – от Борис Табаков. Името на автора е дадено като „Съмърсет Мохам“.

¹⁷ Луис Бромфийлд (1896–1956) е американски автор, който получава изключителна популярност през междувоенния период. Над двайсет неговите романи излизат у нас с два титла: 1940-те, като

Баум¹⁸ и Ремарк¹⁹; омаян е от култовите имена в музиката и киното: Дюк Елингтън, Ървинг Бърлин, Алис Фей, Арти Шоу, Марлене Дитрих, Кари Грант, Рудолф Валентино, Джийн Херлоу²⁰; от радиоуредбата в

номер в поредиците „Златни зърна“ или „Мозайка от знаменити съвременни романи“ и след това в началото на 1990-те.

¹⁸ Вики Баум (1888-1960) е австрийска писателка, която след 1933 г. се установява в Съединените щати. Преводите на български, близо 30 заглавия, излизат в поредиците „Мозайка от знаменити съвременни романи“, но по-често в библиотеки към женски издания като „Модерна домакиня“. За най-популярен неин роман се смята: „Хората в хотела“, 1937.

Нейните романи се коментират и по страниците на „Бургаски фар“ (вж. Веселина Геновска, „Пленници на изкуството в творчеството на Вики Баум“, БФ, 4624, 1937 – писателката е наречена „тълкувателка на женската душа“). Излиза и анонс за продажба на серия от нейните „Съчинения“, издание на „Д. Магжаров“ на намалени цени: БФ, бр. 4678, 1937.

¹⁹ Ерих Мария Ремарк става известен и на български с пет издания на книгата „На западния фронт нищо ново“ за времето между 1929-1945. Смята се за еталон на лаконичния остър стил и на типа на писателя журналист.

²⁰ Всички изброени имена, включително и не съвсем точно цитираните се появяват в повестта „Далечно плаване“.

Дюк Елингтън (*Duke Ellington*, 1899-1974) – джаз пианист и композитор, който води собствен биг-бенд. Свири в превърнали се в култови харлемски клубове, създател на множество стандарти. Ървинг Бърлин (*Irving Berlin*, 1888-1979) – американски композитор на песни, които се превръщат в хитове; семейството му емигрира от Беларус, когато е петгодишен.

Алис Фей (*Alice Faye*, 1915-1998) – американска актриса и певица, звезда на „Туенти сенчъри фокс“ през 1930-те и 1940-те.

Арти Шоу (*Artie Shaw*, 1910-2004) – американски джаз кларинетист, диригент на биг-бенду; композитор, актьор и писател.

Марлене Дитрих (*Marlene Dietrich*, 1901-1992) – родена в Берлин, станала звезда с филма „Синият ангел“, тя не харесва хитлеристкия режим и емигрира; през 1937 г. получава американско гражданство. С блестяща холивудска и кабаретна кариера.

Кари Грант (*Cary Grant*, 1904-1986) – роден в Англия, от началото на 1930-те се превръща в една от холивудските звезди.

Рудолф Валентино (*Rudolph Valentino*, 1895-1926) – звезда от нямото кино, италианец по произход.

морската градина се носи шлагерът *Torna riccina mia* („Върни се, мъничката ми“) на Бенямино Джили²¹ или кларинетът на Арти Шоу. Мама го блясъкът на космополитния луксозен живот с хавайски танци и хотели. Тези имена се появяват, за да увенчаят мечтите на юношата за щастие – и самоиронията на късния разказвач:

В коридорчето си позволих да я целуна още няколко пъти, беше много сладко, сгъстено, наново полетях по света, заскитах от параход на параход, от хотел на хотел, видях как приятно запотени чернокожи носят куфарите ни към хотел „Улдорф астория“, мярна ми се хотел „Риц“, а пък докато диктувах адреса си и херцогинята го записваше, влакът спря на гара Аймос“ (60//II, 262).

22

Различни са и по отношението си към пресата. Чичо му преглежда „Утро“ – най-масовият софийски информационен всекидневник от междувоенния период, а баща му закача на витрината на павилиона, явно защото се търси, „Илюстрирана политика“ – ежеседмичник с фотоси, репортажи и пикантни новини, излизал през 1938–1943 г. (43//II, 246),

Джийн Харлоу, или Харлоу (*Jean Harlow*, 1911–1937) – внезапна смърт покосява съвсем млада звездата, създава образа на фаталната красавица и на „латинената блондинка“, както е озаглавен един от касовите ѝ филми.

²¹ Известна италианска песен, изпълнявана от много певци. В изпълнение на Бениамино Джили: <https://www.youtube.com/watch?v=qnswx8s0Ydg>.

²² Цитираните имена са на луксозни хотелски вериги, първата *Waldorf-Astoria* е известна със сградата на 47 етажа в Манхатън, Ню Йорк, който макар да остава действащ хотел от веригата Хилтън, има статут на историческо наследство на града, а втората, създадена от швейцарски хотелиер, – в Лондон и Париж. Днес *Ritz-Carlton* е гъщерно дружество на *Marriott International*.

монархически и сензационен едновременно.²³ Докато старото поколение е предано на масовата преса, младият репортер се интересува не от четенето на вестника, а от писането за вестника.

Той е открил своя път към новия градски живот и това е писането. Първите му публикации са там, където най-силно се усеща пулсът на променящия се жизнен свят – на страниците на в. „Бургаски фар“. Наско, автобиографичният персонаж от повестта „Далечно плаване“, вече е усвоил обиграно-самоироничния тон, когато говори за „ранните ми журналистически приключения“: „носех им по нещичко“ (28//II, 230). Затова напук на обидите на убогото битие с гордост се самообявява: „Казах ти го от ясно по-ясно – вече ме печатат, признава ме не само „Вечерна поща“, но и „Бургаски фар“ (45//II, 248).

По-късно в творбите си Борис Априлов ще се връща към бежанската оскъдица, но и ще се взира с любопитство към просналите се през морето пътища, отвеждащи към тази неясна тръпно долавяна „далечина“, и ще заговори за порива на своето поколение да намери своето място и да постигне своите мечти. Години след откъсването от семейната среда обаче пред очите му се разкрива простичкото ѝ безмълвно достойнство.

Репортер

Неколкократно в свои автобиографии Борис Априлов посочва, че е назначен за репортер от 1938 г.: „Още в ученическата му възраст вестник „Бургаски фар“ го назначава за репортер“; „... започва да пише и

²³ Ако преместим хронологията от фикционалното в реалното време, в бр. 3 (19 септември 1938), няколко дни след края на събитията в повестта, сред бомбастичните си фотоси и новини вестникът предупреждава, че страшни катаклизми ще унищожат целия човешки род и между 1990 и 2010 год. Земята ще бъде разрушена.

печати още като ученик в местните вестници разкази и репортажи за живота на рибарите и моряците“; „Тези ранни творби авторът печати в местните вестници „Бургаски фар“ и „Вечерна [бургаска] поща“.

Първите публикации, подписани с името Атанас Джавков, инициали или разпознаваеми псевдоними, които аз открих на страниците на „Бургаски фар“, са едва от 1941 и през всичките годишнини до 1944 г. (вж. Приложение 2. Ранни публикации). Трудно е да се възстанови авторството и въобще да се посочат копирайтърите на ежедневника, тъй като повечето материали – информационни, коментарно-критически или художествени – са неподписани. Много от тях излизат изпод перото на главния редактор – Фаропазача Светлозар Ловджиев (срв. Ралин 2020). Така е и върху страниците на хумористично-сатиричната притурка „Козирог“.

Като най-ранна негова публикация според каталога в Института за литература, БАН е отбелязан разказът „Песен на пустинята“, отпечатан в подлистник на в. „Морска заря“ (бр. 3552, 23 декември 1940). Следват публикации в бургаския печат, но тъй като авторът не е водил списък, трудно могат да се възстановят. Освен в „Бургаски фар“, младият автор пише за „Народен глас“ и „Вечерна бургаска поща“, а отделни негови разкази са препечатани в пловдивските вестници „Воля“ и „Юг“.

Името на младия репортер стои под жанрово еманципирани от репортьорството текстове, обозначени като репортаж или разказ, които може да характеризираме като художествено-развлекателна журналистика, в жанра на импресията и очерка, в скълата между авантюрно-сантименталните сюжети и скиците на колективни събития или социални групи. Други подлистници са фикционални разкази. Репортерът демонстрира както особена чувствителност към факта, така и лекота в

представянето му чрез условни художествени форми. Вестникът дава и жанрово-стиловото средство за отразяване на динамиката на колективния живот. Същевременно самият разкрепостен стил с обръщения към читателите и споделяне на собствени впечатления или настроения е моделиран според функциите на модерната медия; стилът отпечатва репортажната динамика на възприятието.

I. „Бургаски фар“: лицата на модерния град

Вестниците – „всичко, за което говори светът“

Неуспешни са опитите на не твърде старателния гимназист да тръгне по стандартния път от ученическите издания, каквото е в. „Лъчи“ – „Вестник за култура, наука, изкуство и ученически живот“, издание на мъжката гимназия, което уреждат и списват ученици и ученички. Излиза от 1 февруари 1932 г. до декември 1942 г.

Изданията, в които обаче намира прием, са обвърнати към масовата публика и принадлежат към професионалния тип на информационно-развлекателната журналистика. Вестникът, в който е първата му отбелязана публикация – „Морска заря“ (1923–1941), се определя в карето си като „Независим вестник за информация“ и приключва съществуването си, като се слива с „Бургаски фар“. Младият му сътрудник обаче вече е започнал да публикува в „Народен глас“, „Бургаски фар“ и „Бургаска вечерна поща“. Първото издание, което се определя като „Следпразничен културно-стопански и информационен вестник“ и „Независим вестник за информация“, излиза от 8 август 1938 г. до 11 септември 1944 г. с редактор Стоян Ченов и близкото участие като съредакторка, дописничка или колумнистка на Дора Ченова, която често добавя към името си „Малко Търново“. През периода 1928–1944 излиза „Вечерна бургаска поща“ – информационен ежедневник, с тираж 4 000; през 1940-те е под редакцията на Груд Иванов, Сава Боновски и Васил Стефанов. Сменя се съставът на редакционните комитети, а с това вероятно се променят и редакционните приоритети, но насоката към широката публика остава в сила, както и при в. „Бургаски фар“. Това издание, в което младият репортер сътрудничи най-активно, се самоопределя неутрално като: „Независим народен ежедневник за

политика и информация“. Излиза от 14 октомври 1924 г. до 16 септември 1944 г. и се смята за най-дълготрайния извънстоличен всекидневник. Разпространява се и извън областта и тиражът му е 4 000 – 5 000.

И трите издания са в крак с официалната политика, а „Народен глас“ особено старателно подчертава пронационалистическата прогерманска линия. „Бургаски фар“, под редакторството на Светлозар Ловджиев, с директор И. Ст. Икономов от 1937–1944, е модерен масов ежедневник (снимка на главния редактор в печатницата на вестника в: Мелконян 2024: 255; за бургаските вестници и вестникопродавците в града: Мелконян 2024: 254–256). Независимо от това, че главният редактор е комунист по убеждения, всекидневникът се придържа към неутрално-казионната линия. Политическите новини се дават в духа на пронацистките и националистични приоритети на 1940-те, обаче на втора страница са публикувани руски, съветски или френски автори, което по-долу ще покажем с примери.²⁴

Изглежда, че редакционната политика е била да се отрази всичко, „за което говори светът“ и което ще е интересно и полезно да се знае от широкия читател. За международни вести е запазена първа страница, докато на втора страница преобладават новини от Бургаската област (Сливенско, Ямболско, новини от селата), като и двете страници са обилно допълнени с реклами и афиши за културни събития, продажби на машини и апарати, дописки, криминална хроника с

²⁴ Освен това Светлозар Ловджиев е преводач от руски и вероятно е запознат отлично с издаваната съветска литература (макар че романът на А. Платонов много по-късно е издаден). Извън времената и текстовете, като духовно родословие, през връзката с редактора минава една въображаема тънка нишка, по която слънчевата утопия на скитниците от Чевенгур, както и книгата на Мрачински са стигнали до момчето.

отбелязване на произшествия или сензационни престъпления, както полицейски акции (срв. „Царят на крадците в Бургаско – заловен“, БФ, бр. 4604, 1937; „Заловени крадци на велосипеди“, БФ, бр. 5425, 1939), малки обяви за продажби, търсене на работа или брачен партньор, „харизване“ на детенце, останало без родители и др., с полезни съвети и дори рецепти. Периодично се подготвят литературни страници или страница за хумор и сатира „Козирог“, която излиза ежеседмично в неделния брой. Рубриката „Наука и живот“ не е поддържана редовно, но често се дават кратки материали с коментар от специалисти и учени. Макар че рубриките имат голямо текучество, променят се или се променят имената им, по тях можем да съдим за общите тематични планове на редакцията.

Според анотирания справочник „Български периодичен печат“ на Димитър Иванчев (1961) „Бургаски фар“ е местен информационен вестник, един от най-старите извънстолични всекидневници, с ориентация „главно към жълтата информация“. След „Шанговата поща“²⁵ и паралелно с в. „Утро“²⁶, който чете вуйчо Йовко в повестта „Далечно плаване“, издание във формата на масовата социално ангажирана преса на Джоузеф Пулицър²⁷ се появява и в Бургас. Съвсем в сензационния ѝ дух се появява съобщението, че Ганди гостува в Бургас (БФ, бр. 4576 от 13 март 1937).

²⁵ Това прозвище получава много търсеният вестник „Вечерна поща“, чийто редактор от 1900 до 1905 г. е Стоян Шангов, първи вестител на бума на „Жълтата преса“.

²⁶ В. „Утро“ (1911–1944) е най-масовият всекидневник в междувоенния период, издаван от Атанас Дамянов.

²⁷ Американският журналист е издател на в. *New York World*, на чиито страници за пръв път през 1895 г. се появява комиксовият герой Жълтото човече. По-късно художникът му е примамен в конкурентния *New York Journal*. От запазената марка на Жълтото човече и свързваните с него репортажи и скандални новини тръгва и понятието за „жълта преса“.

След като най-редовно вестникът информира за Махатма Ганди, една толкова необичайна за европейските ни мерки личност, и така да се каже, сближава читателите с него, новината изглежда съвсем в реда на нещата..²⁸ Ала с приближаването на войната сензационните похвати за драматизиране на новината стават неразличими от драматизма на историческия момент.

Новата политическа ситуация с хода на Втората световна война пренарежда и разпределението на рубриките. През 1943 г. се появява за кратко рубрика „Война и народ“, а към неделната хумористична страница се добавя рубрика „Войнишки хумор“ – в духа на военновременните приоритети. Обратно на тези приоритети и военните альянси обаче там се помещава и хумор на американските войници (БФ, бр. 6141, 1942 г.).

С приближаването на войната (и засилената пропаганда) в полезрението на новините влизат нови области: шпионите и заговорите, спекулата, масоните или евреите, икономистите. „Мирът е в голяма опасност. Положението непоносимо“ – така е резюмирана речта на Леон Блум пред конференция на социалистите (БФ, бр. 4726, 1937). В заглавието над всяка новина се промъква въпросът: „Възможна ли е война през 1938 година?“ (БФ, бр. 4853, 1938). Същата тревога отразяват и на страниците на „Народен глас“:

²⁸ Ето дословно текста на краткото съобщение по днешния правопис, с все печатните опущения и съкращения: „Махатма Ганди в Бургаз. Днес с Параход пристига в Бургаз Махатма Ганди и заедно с придружаващите го лица ще гостува на артистите и сп.[ортен] кл.[уб] „Черноморец“. Ще бъде посрещнат най-тържествено и в негова чест ще бъдат изнесени интересни антракционни [да се чете: атракционни – б.м. М.Г.] номера, балетна програма, сензационни изненади, при участието на всички артисти от театъра. Ще бъдат поставени прожектори и високоразговорители. Ще свири I класен джаз в увеличен състав. Случайно неполучилите покани да се отнесат до Пенчо Цанев, телефон. 20-59.“ (БФ, бр. 4576 от 13 март 1937).

„Войната тропна на вратите на Европа“ (бр. 32, 13 март 1939). В тази ескалация самотно и затова още по-гръмко звучи протестът на Махатма Ганди и отказът от агресия като единствен изход (срв. „Ако бъде послушан Ганди... Рецепта за постигане световен мир“, БФ, бр. 5207, 1938).

Тревожно предупреждение е гражданската война в Испания: „Кърви, кърви и само кърви по всички испански фронтове“; сраженията стават все по-ожесточени. Вълни бежанци кръстосват европейския континент през 1938 г., обсъжда се въпросът за малцинствата. Отвсякъде пристигат новини за трупане на оръжия: „Всички в луда нагнпревара се подготвят за идващата война“ (БФ, бр. 5292, 1939). „Шансовете за война и мир“ са все по-предрешени (БФ, бр. 4663, 1937). Държавите се страхуват от война и закупуват грамадни количества зърнени храни, варица, фураж и гр. (БФ, бр. 4619, 1937). „Опасност от война в Европа“, предупреждава заглавие от БФ, бр. 4624, 1937; обсъждат се „Шансовете за война и мир“ (БФ, бр. 4663, 1937). Но както гласи заглавие от бр. 5200, 1939 г.: „Политиката на омиротворяване е погребана“; „Новата световна война хлопа на вратите“ (БФ, бр. 5846, 1941) – броят е от 21 май, месец преди нахлуването на вермахта в Съветския съюз. Още от 1937 г. се заговаря, а през 1939 г. Бургас вече се стяга за въздушна и химическа отбрана на града (срв. снимки от „газовите демонстрации, извършени в Бургас от членовете на дружеството при Д.В.Ф. – Казанлък“, БФ, бр. 4663, 1937; курс за противовъздушна отбрана – бр. 5281, 1939).

Подравняването на „Бургаски фар“ по вестниците с жълтото човече е удобство за характеристиката му, тъй като по страниците му също се говори за това, което може да възбуди интереса и емоциите на читателя. Ровенето в необичайни ситуации и изнасянето на човешки съдби на мизерията от социалното гръно допринася за остротата и

„пикантността“, но означава и да се поставят социални въпроси, невидими в равната картина на просперитет. И крайно неудобно, защото вестникът е тематично непоследователен, тъй като в търсене на наболелите теми редакционната стратегия се мени, добавят се или отпадат рубрики и приоритети според предполагаемия интерес на деня. Ако критерий на редакцията за приемане на материали за печат е „общественият интерес“, то той се движи по твърде емоционална крива. Другият критерий е възсъздаването на всекидневие, в което влизат както политическите и стопанските новини, общоградските събития и местното управление, така и литературните новости, сказките, та до вечеринките и спортните състезания, които се радват на всеобщо внимание.²⁹

„Как Бургас се благоустроява“

„Общественият интерес“ и официалната политика имат точка на засрещане в постоянното изтъкване на просперитета. Колкото и да са калейдоскопични изданията, те също като местното и държавното управление впрягат всички сили да изтъкнат благотворното действие на националното планиране и управление. По информационните материали може да се възстанови календара за благоустрояването на града и редица населени места от областта и модернизацията им. Поместват се снимки от новопостроени общински домове. Държавно дирижираната модерност обаче е белязана с антиеврейските репресии, например задължителната

²⁹ За историята на изданието и след преименуването му в „Черноморски фронт“ срв. д-р Стефан Пейков, Бургаският вестник „Фар“ ще отбележи през м. май 90 години. – *Морски вестник*, март, 2010, <https://morskivestnik.com/compass/news/2010/032010/032010_35.html>.

трудова повинност ще се използва за строеж на пътища и за „шосиране“ на селски улици; „Тригодишният благоустройствен план на бургаската община ще се извърши с временната трудова повинност“, съобщава „Вечерна бургаска поща“ (бр. 3132, 1939).³⁰ Ден след хитлеристкото нахлуване в Съветския съюз, когато кървавата месомелачка в Европа е започнала, „Народен глас“ на първа страница ликува: „Как Бургас се благоустроява“ (бр. 145, 1941).

Един от знаците за модернизацията на българските градове е електроснабдяването и прокарването на електрическо улично осветление, прескачайки газовите фенери, с които се осветяват европейските градове през XIX век. През 1937 г. се работи за „въздушно осветление“ на „Фердинандова“ и „Богориди“ в Бургас (свързани от реда сгради от двете страни на улицата); висящи електрически лампи са поставени в Сливен.

След края на Първата световна война с електроснабдяването на града се заема енергично дружество „Светлина“:

Така модерната електрификация на Бургас се осъществява в периода 1926–1927 г., когато акционерното дружество „Агре“ [„Агре“ – б.м. М.Г.] построява при мина „Черно море“ електрическа централа с мощност 4 000 киловата, а кооперативното сдружение „Светлина“ прекарва цялата градска

³⁰ Ето как запечатва принудителния труд един от подлистниците на проказионния „Вечерна бургаска поща“ в шеговит репортаж за пътуване с влака до София: „Около Костенец видяхме благоустроителите на България. Моше, Давид, Арон, Соломон къртят канарите, чукат чакъл, настилат път. Но в тях вече не можеш да видиш всесилните властелини на еврейския капитал, а по-скоро „бараби“, както се изразяват сунгите“ („Пътни картинки“. Репортаж от Ст. Разбойников. – *Вечерна бургаска поща*, бр. 4210, 1942).

електрическа мрежа и изгражда градските трансформатори. (Райчевски 2011: 287)

Съоръженията идват от Германия, а предприемач на строителството е „Сименс сие Шукерт“. Още в самото начало обаче системата има и засечки: Хроника от бр. 4836 от 15 януари 1938 на „Бургаски фар“ съобщава, че поради ремонта на далекопровода токът в града ще бъде спрян от 7 до 11 часа преди обяд.

Електрифицират се и отделни селища от областта, например гр. Котел (бр. 6363, 1943) или с. Ново Паничарево (БФ, бр. 6721, 1944).

Всички говорят за неминуемата война, докато строителството напредва с бързи темпове: „По всичко изглежда, че през това лято строежите в Бургас ще бъдат засилени. През този месец общината е одобрила 10 скици за постройка на масивни сгради“ (БФ, бр. 4883, 1938). Приоритет е транспортният център. Пристанището, тържествено открито през 1903 г., през 1938 г. се преустроява и разширява. Големите строежи по крайбрежието продължават и през 1939 г. (БФ, бр. 5293, 1939). Гаровият площад се реконструира, издигат се модерни стопански постройки като новата Рибна борса. НВ Царят открива жп линия Бургас – Поморие, по която ще се пренася добиваната сол, както ще пътуват летовници (бр. 5273, 5279, 1939).³¹ През 1940

³¹ За историята на железопътното трасе, срв. https://bg.wikipedia.org/wiki/Железопътна_линия_Бургас_-_Поморие

Следа от тази линия е останала и в повестта „Далечно плаване“: търсейки лодката си, юношата върви към вълнолома и на мястото, където по-сетне е хотел „Приморец“, стига до едно запустяло място с „буренияс релсов път“. Изоставените релси са картина от съвременността на писането на повестта, не от реалността на 1938-а. Линията е минавала от пристанището по брега на морето. Заличена днес, тя се пази в художествени образи, както в разказ на Иван Сухиванов:

сградата на новата омнибусна гара е „окончателно готова“. Благодарение на редовната информация от „Бургаски фар“ може да се състави и разписание с „автомобилните рейси“ на различни омнибусни линии до градовете в областта или до Варна на „Вихър“ О.О.Д-во или агенция Парцалев, която разполага с трийсет и пет местни коли. Създава се и шофьорско дружество (1939).

Обект на специални грижи е Приморската градина, където през 1937 г. дружество „Светлина“ изгражда фонтан със светлинни ефекти, или както го нарича Динко Хаджидинев „шаграванът с цветните прожекторчета“ (Хаджидинев 1994: 14).

През 1940 г. се заговаря за необходимостта от залесяването на бул. Александър II с липи. Наред с тази представителна страна общината има план и за строеж на евтини жилища за работниците и бедните бургаски граждани (Хроника през август, 1940) и за

Има една жп линия, която минава успоредно на стария бургаски плаж... Тя от десетилетия не се ползва. Край нея расте тръстика, релсите са хлътнали и ръждясали. През лятото мирише на траверси, когато слънцето ги напече. Навремето траверсите са ги правели от дърво, което мирише на смола и все едно минаваш през някаква призрачна гора... Освен това дървото поема вибрациите и шумоленето на релсите от приближаващия влак се слива с дълбоката акустика на морето... Влаковете пренасяха товари от сол, чиито пирамиди бляскаха от слънчевите лъчи. Ходехме пеша с майка ми до плажа. И боси. Прекосявахме камъните и когато пресичахме линията се оглеждахме за влак. Аз слагах една стотинка върху релсата и щом вагоните отминеха, оставаше бляд отпечатък върху нагретия метал... Пясъкът на стария плаж беше черен. Съдържал желязо и пареше жестоко около обед. Лягах на пясъка и наблюдавах движещите се наоколо тела, обвити със слънчасала аура...

Днес, когато прекосявах линията, ми се стори, че чувам влак. Погледнах инстинктивно. Над релсите трептеше мараня... И тогава го видях. Влакът приближаваше като облачна сянка, траверсите ухаеха неистово на разтопени смоли, от раковините на плажа излизаха отдавна заключени звуци...

(„Дъждовен влак през нощни гару“, ръкопис)

развитието на квартала Акациите. Ето как описва жилищата там младият репортер:

Всички циганчета, които цял ден срещате по улиците и които ви се натрапват с просията си, всяка сутрин и вечер минават моста, който съединява града с индустриалния квартал. За техните къщи не може да се каже дори, че „приличат на кибритени кутийки“, защото са бедно скърпени шатри или сламени „африкански“ колиби. Техните обитатели притежават изненадващо тъмен тен на лицето си и от него биха се възмутили и най-големите стоици за плажното почерняване.

Циганското поселище се намира в мочурливото пясъчно пространство пред салкъмовата горичка, току до самото море. Лятно време тук е непоносимо горещо, а зимно време морският вятър духа така дръзко, та не е чудно дори тези прословути търпеливци да се оплакват от студено. При малко по-значителна стихия колибите плават във вода и малките се давят като мишки. („Няколко думи за циганите...“, БФ, бр. 5930, 1941)

Във времето, когато Бургас се рекламира усилено като курорт и кани гости, постоянна грижа става хигиената (троотоарите се оставят непочистени, алармира Хроника от бр. 4551, 1937). През 1941 г. в общината се захващат енергично за градската чистота, което „Бургаски фар“ веднага отразява. Кратките бележки от ежедневната Хроника наставляват: „Храченето из улиците е признак на неблаговъзпитание“ (бр. 5774, 1941). В редица броеве ударно се дават указания за новия градски начин за поддържане на чистота: домашната смет да не се изхвърля на улиците и да се поставя в нарочни съдове за това. На всеки двайсет метра в Бургас ще има поставени кутии за смет, а тези, които изхвърлят

отпагъците по улиците и тротоарите, ще бъдат глобявани. Към надписа „смет“ на кутиите бързо добавили „къ-смет“; сменили надписа „за отпагъци“ – отговорът бил „боза отпагъци“ (Мелконян 2024: 218). Ще бъдат пуснати коли, които да събират сметта (срв. бр. 5989, 1941). (За изпразването на съдовете със смет и общинската каруца, която го събира – вж. Мелконян 2024: 217).

Към тази грижа върви и изграждането на обществени тоалетни, назовавани с чуждици, вместо с практичното име „нужник“. Едно от тези унищожени с нововъведенията места – писуарът на гарата – ще се появи в описанието на Борис Априлов на гаровия площад в повестта „Далечно плаване“ (ще го цитираме и по-долу). Нуждата от промяна се обсъжда и по страниците на „Бургаски фар“: през 1938 г. „се проучва“ въпросът за постройката на „подземни клозети“ (БФ, бр. 5065, 1938).

Все в тоя дух на висока градска хигиена се поставя въпросът за бездомните кучета. Юнската хроника от 1937 г. пък отбелязва, че по главните улици сноват циганчета и просят – те ще се мернат и в репортажите на А. Дж. или Стива.

Друга постоянна тема на това все по-информирано всекидневие е здравната култура, за чието повишаване се дават научни съвети от медицински лица, информации за болести или лекуването им, например за ваксинация и реваксинация на децата (БФ, бр. 4598, 1937), „ваксиниране против магарешка кашлица“ (БФ, бр. 6058, 1942). Един от редовните автори по въпросите на ветеринарната медицина е д-р Ячо Кабаивански, който също често се появява в подлистника на „Бургаски фар“ и с авторски литературни текстове, подписани с псевдонима Марко Поло. Може да се намери и компетентно осветление за най-различни битови дейности като например „Как най-добре да запазим гжибрите до изваряването им и

след това“ от агроном Вл. Стоянов (БФ, бр. 6581, 1943 – точно от 10 ноември, т.нар. „ракиено време“).

По страниците на ежедневната преса битовата градска култура съжителства с културните интереси, както в бр. 6095 от 1942 г. под отзива за клавирият концерт на проф. Димитър Ненов от г-р Т. Болгуров стои практичната за военновременната икономичност статия „В помощ на домакинята“ с рецепта за постен кейк или за приготвяне на пюрета за малки деца. Доста парадоксално изглежда допитването до кулинарута на противниците си за справяне с недоимъка на военните години, но рецептата позволява тези противници да присъстват пълновластно. Този политико-културно-практически миш-маш е гарниран с обява на същата вестникарска страница за годишното събрание на лозаро-винарската кооперация в Аймос.

По новините се изписва историята на един модернизирал се град, – но и на налудничавите му идеи. През 1939 г. през брой горе на страницата излиза реклама за сапун „Камбана“, производство на едноименната бургаска маслодайна и сапунена фабрика (например: „Удоволствието на домакинята – сапун „Камбана“), докато в Хроника или в каре на втората страница се отпечатва предупреждението: „Не яжте сапун!“.

Войната надгърта от киноафиша

Централно място на вестникарската страница заемат киното и киноафишът, доколкото те са от най-първостепенен интерес и се преживяват като приобщаване към най-новото, най-модерното – и най-модното. За хората от предвоенните години киното е страст. След като дава подробни описания на киносалоните и на афиша в спомените си, Мъгърдич Мелконян обяснява:

Отделено бе доста място и подробности за киноизкуството, но е оправдано. То заемаше много голям дял при оформянето на културата и мирогледа на съвременния човек, още повече, че това беше много достъпно поради умерените цени на входните билети – 7, 10, 14, 16 лева. (Мелконян 2024: 68)

Същевременно киното е културна индустрия със свои правила и мрежи на разпространение, чрез които артистизмът на изпълнителите и режисьорите става финансово измерим. Тази двукратност има и политическата му окраска, защото макар тази културна индустрия да принадлежи към неполитическата област, през филмите надзъртат и политическите събития. След 1941 г., когато България обявява война на Великобритания и Съединените щати, са забранени филмите от вражеските на Оста страни, но странно как до екрана достигат някои продукции (Ингилизова 1999: 79-81, срв. по-долу).

А през някои от предвоенните години има броеве на „Бургаски фар“, в които 1/3 от страницата е запълнена с киноафиши. Рекламираят се новите заглавия в кината „Роял“, „Култура“, „Княз Симеон“ – със закрит и открит салон, „Модерен театър“, „Тракия“ (според рекламата салонът му е „отлично охладен“) и лятно кино „Булевард“ (снабден с прожекторна машина ЕРКО IV – Берлин – „последна дума на техниката с идеална млечна прожекция“; озвучен с „най-новата италианска тон-апаратура „Алокио-Бакини“ с възшебно кристален тон“ – според реклама от 1939 г.; към средата на юни прожекциите му започват от 9.15 вечерта; днес на мястото му близо до вливането на бул. „Демокрация“ в булеварда край Морската градина се издига червена квадратна жилищна сграда (за историята на кинопрожекциите в Бургас срв. Ингилизова 1999).

През 1937 г. редовно в „Бургаски фар“ се публикуват ревьюта на втора страница, подписани с инициалите Б. П. (материали от автора ще открием и през следващите годишнини). Понякога в колонката на Хроника нарочно добавят информация за големия интерес към едно или друго заглавие от афиша. От 1939 г. се води рубрика „Звезди от екрана“, в която са представени с портрет и кратка бележка артисти, отново като проява на космополитно смешение от американски, немски, френски и руски имена, сред които е и Ива Ваня (Иванка Янакиева) – българската звезда в немското кино и вариете. Води се рубрика и за родните звезди.

Странна осмоза започва между политическите новини и киносюжетите. Докато от първа страница на вестниците тревожно питат „Иде ли нова война?“, киноафишите отговарят с апокалиптичните видения на: „Марс напада на Земята (бъдещата война)“. За пропагандни продукции се експлоатира нишата на документалното кино и темата за спорта или армията. Най-често просто се сменят декорите на стандартните сюжетни схеми. Някак сурова, необработена е рекламната шапка, в която филмите се характеризират жанрово – поне за днешното ни възприемие, като: „социална драма“; „трепетно-социален филм“ („Аз обвинявам“, 1942); „сензационен и любовен филм“ („Фалшификатори“, 1943). Мелодрамата контаминира с жаргона на войната в заглавието от 1943 г.: „Любовна стратегия“ с Даниел Дарио.

В навечерието на войната на първа страница на „Фара“ зачестяват новините за шпионски афери. По страниците на вестника през 1937 г. постоянна тема стават разкритите „конспирации“ – у нас (в Бургас, Чирпан, Стара Загора...) или по света: „Правда“ разкрива заговор срещу Георги Димитров. През 1939 г. гръмва „Шпионска афера във Франция“ (бр. 5293); разкрит е шпионаж в столицата (бр. 5312), в който се говори за

„чужденец без посочване на име или националност; „Смърт за шпионите в Пловдив“ (бр. 5315); „Шпионска мрежа разкрита в Полша“, бр. 5321 – арестувани националсоциалисти от Горна Силезия; пак за шпионаж са арестувани и изпратени в концлагер сто литовци (бр. 5323); 500 души арестувани в Букурещ за разпространяване на лъжливи слухове (бр. 5343). Шпионските афери продължават и през следващите години, но като че ли оредяват и стават по-сериозни: самоубил се журналист на „Ройтерс“, след като бил арестуван в Токио за шпионаж (бр. 5604, 1940); разобличена е голяма шпионска мрежа у нас, в която дса замесени английската, сръбската и гръцката легации (бр. 5837, 1941); поредица броеве разказват за „Дело за държавен преврат, организиран от д-р Г. М. Димитров“ (бр. 5971 и сл., 1941).

По същото време киноафишите се изпълват със заглавия като „Московската шпионка (спомени на един агент)“ (1937), „Четирумата от шпионажа“ (1939) – рекламата за филма е след съобщението „Борбата с шпионажа в Англия и Америка“ на същата първа страница (бр. 5301, 1939); за шпионски явки и саботажи става дума в „Гибралтар“ (1939); „Тайната на шпионина“ с Вивиан Романс и Жан Мюра (1940); през следващата 1941 се рекламират „филмът гигант „Петата колона“, както и „Шпионката Надя“. В „Княз Симеон“ се върти филмът „Изток гори!“, „масова продукция на Фокс“, чийто афиш гласи:

Величествена любовно шпионска грама от войната в Далечния Изток. Една велика любов между двайка авантюристи всред милиони китаЙци, настръхнали от ужасите на войната в Шангхай. Любов, диви страсти и стихийни конфликти под японските бомби над международната концесия на Шангхай. Борба на живот и смърт между китаЙци и японци,

търговци на оръжия и международни шпиони в
пожара на Китай.

Грандиозни автентични снимки.

Със световната любимка ДОЛОРЕС ДЕЛ
РИО

Авантюристка, шпионка и любяща жена
и необузданият авантюрист ДЖОРДЖ
САНДЕРС

ловец на приключения около света
(Бургаски фар, бр. 5241, 1939)

Прожекцията започва с „два световни прегледа с
най-новите събития в света“; на екрана излизат
„автентични снимки“ – стандартните „трепетно-
сензационни“ сюжети се разиграват в мизансцена на
актуалната политика и на продукцията на „Фокс“ се
приписва документалност. Изкушена бях да цитирам
тази реклама и заради бляскавото съчетание на
„Авантюристка, шпионка и любяща жена“, както е
скроена главната героиня (най-вероятно това са нейни
характеристики, а не на изпълнителката Долорес Дел
Рио, както може да решим от анонса).

Преливането на политическите събития в
киното личи и в появата на документални филми. Още
от края на 1930-те с войната в Испания започва
сближаване на документалистиката с
художественото кино (със заглавия и от
художественото кино като „Бегълците от Магрид“,
„Войната в Испания“, „Последният влак от Магрид“).
Или за предизвикалите бурен интерес полети по
Северния път през полюса (вълна от публикации се
вдига по повод безследното изчезване на Сигизмунд
Леваневски, знаменития летец, Сталинов фаворит,
при опита да прелети над Северния полюс на 13 август
1937 г.; филмът „Северен полюс“ от 1939 г. е посветен на
експедицията на „напанинската четворка“). Скоро
заглавията вече се отнасят към тлеещите национални
конфликти и първи нашествия (срв. „Украинска

рапсодия“ за конфликта в Подкарпатска Украйна) или социалните напрежения: замисленият като възхвала „Каналът Волга – Москва“ (1937), чиято документална нагледност всъщност демаскира методите на тоталитарния режим на Съветския Съюз; за американските анархисти „Аферата Сако и Ванцети“ (1940) – неувяхващ киносюжет с нови и нови римейкове.

Съвременността провокира ново усещане за екзотиката, попаднала в центъра на военни сблъсъци, което личи и от кинозаглавия като: „От Шанхай до Амазонка“ с Клер Чеба и Мирна Лой (1939); „Синът на Тарзан“ – „трепетно сензационна симфония на джунглите“ (1941); „Москва-Шанхай“ на режисьора Паул Вегенер, с участието на Пола Негри (1942). Екзотичният мизансцен на захвърлените в океана острови, както цялата тема за Хаваите встъпват в нова двусмислена роля, тъй като Далечният изток и тихоокеанските острови са бойно поле от началото на Втората световна война. Все по-далеч от военния контекст, в заслونا на универсалните стереотипи са филми като „Ти си моето щастие“ (1937) с участието на Бениамино Джили; „Малкият моряк“ (1937) с Шърли Темпл; „Любовна нощ в Трансилвания“ (1942) със Зита Селецка, Сили-Ищван Наг, Мария Мезей, Дитал Пачер или „Зовът на джунглата“ (1940) – с участието на гвеста слона.

Рядко се дават указания за националния произход на един филм, затова изпъква подчертаването му при филмите, които идват от Съветския съюз (също за артистите с руски произход). През 1939 г. по екраните в Бургас шестват съветските филми: „На границата“, „Четвърти перископ“, „Моряци“ или „Изстребител“; има и филм „Младите германски авиатори“; в този дух от българска страна се създава филм за летците „Български орли“ (1941), както и „Те победиха“ (1940) с участието на български войски. Като непреднамерена пародия звучи анонсът: „Най-смело социалният руски

филм „Цирк“, или „Най-големият и смел руски-съветски филм до днес: „Цирк“ (срв. бр. 5223, 1939).

Културният афиш

През 1946 г. Атанас Джавков ще го характеризира госта скъпернически в очерка „Културен Бургас“. При все че изтъква като първа характеристика на своя град неговата „меркантилност“, той изброява госта културни начинания, макар да подбива културните интереси на съгражданите си за сметка на външната парадност на публичните изяви:

Меркантилността, недобре вкоренените културни традиции, липса на елементарна задушевност между жителите на града – ето обективните причини. Много по-малки градове, с подчертан еснафски характер, са отишли далеч по-напред. Там инициативите са съсредоточени, а локалният патриотизъм на хората мирише на шовинизъм.

Бургас не може да се похвали нито с големи литературни труженици, нито с публика, която има значителни литературни интереси. Последната не скъпи капризите си и по отношение на театъра. Интересът към театъра бележи ту възход, ту упадък, според подбора на театралните състави, а много от прочутите пиеси са играни пред празни салони. Читалищното дело, най-удобното средство за масовизиране на културата, боледува тежко и дори инжекции с ефекта³² на пеницилина не ще го вдигнат на крака. Пресата проявява отзивчивост и към най-незначителното културно раздвижване, но тук се очертава липсата на разнообразен сътруднически кадър.

Най-после, в областта на музиката Бургас заслужава да бъде похвален. Концертите – ето

³² В оригинала: с ефектите.

най-интензивният културен сектор, за който няма сезони. Грамадният брой на концертите не се отразява върху посещенията. По този начин изкуството превзе красивия салон на една сграда, предопределена да играе стопанска роля в живота на Бургас. („Културен Бургас“, НФ, бр. 522, 1946)

Ако обаче описваме културния афиш на модернизацията се град по неговите всекидневници, той е много по-богат и ефектен от културните начинания има най-сигурното си доказателство в траещата с десетилетия културна традиция на града, превърнала се в запазена марка. А и продължителното индустриално развитие през социалната е осигурявало финансовия чадър за какви ли не творчески експерименти или масови инициативи. Защото макар на страниците на вестника да се натрапват киноафишите, редовно се обявяват и предстоящи театрални постановки, концерти, сказки. Наред с това „Бургаски фар“ дава гласност на събития и колективни тържества от цялата област – като отбелязването на възрожденските дейци в Котел.

На 21 януари 1938 г. излиза цяла страница за Бургаския народен театър (бр. 4841). Сред авторите личат имената на д-р Теодоси Болгуров и Тодор Якимов.

Жанрово-тематично театралният афиш е съставен по патентовани хитове, срв. от същата година „Кин“, А. Дюма, постановка на Г. Икономов; или от модерни автори от XX век като „Има ли право Констанс“, от Съмърсет Моъм. Място намира и съвременната българска граматургия, също с тематика, която пасва на масовите вкусове: с исторически сюжети като „Хан Татар“ и „Калин Орелът“ от Никола Икономов или с комедии върху модните новопридобити градски привички по образеца на преводните пиеси (срв. „Бюро за женитби“, комедия

от Александър Гиргинов, с „директор“, т.е. режисьор Петко Димитров през 1941 г.).

На сцената на театъра гастролират постановки на други театри от страната, включително на Народния театър, или за отделни постановки гостуват режисьори, както идва Хрисан Цанков. Врачанският общински театър представя „Вампир“ от Антон Страшимиров и „Братя Карамазови“, като анонсът е: „Пиесата е изпълнена с руски песни и танци“ (БФ, бр. 6076, 1942). Романът на Достоевски съвсем не предполага такова озвучаване, но това изрично указание за чисто националната окраска на постановката отново влиза в дисонанс с политическите съюзници и противници от 1942 г., когато се играе.

След това постановките се обсъждат в рецензии, разменят се реплики, както по повод „Констанс“ от Съмърсет Моъм: след „Има ли право Констанс от Съмърсет Моъм“ на Стива (БФ, бр. 5825, 1941), д-р Болгуров описва броженето на духовете в „Объркана работа, май гийр“. Есето му е отпечатано на страницата на „Козирог“ (БФ, бр. 5838, 1941) сам авторът го определя така: „Не е критика, може би феърлетон“. В него става дума за разминаването между вкуса на публиката и типажа на героинята.

Публиката обаче приема различното от очакванията си в лицето на школувания в театъра на модернизма Хрисан Цанков. На 9 декември 1939 г. е премиерата на „Ученик на дявола“ от Бърнард Шоу под негова режисура, а през 1941 г. поставя комедията „Когато вятърът си няма работа“ от Форцано Джовакино. В брой 5987 от 13 ноември 1941 г. е даден следният коментар за представлението: „Условната постановка не попречи на големия успех на тази пълна с човечност и бъдеща най-добри чувства пиеса [...]“.

Жанровата характеристика обаче не означава и предварително ясна реакция на публиката. Както коментира репортерът:

Бургас е прочут със своите плесници. Ето защо, когато някой сказчик, музикант или някоя театрална група посети за първи път града, в повечето случаи щом поеме обратния път, има чувството на човек, получил плесница на публично място. Затова моето скромно мнение е, че нашата публика е капризна. Тя притежава най-отрицателното качество: никои не може да познае предварително как ще реагира. Имало е случаи, когато видни културни дейци са предсказвали пропадане на спектакъла, а салонът се препълня. И обратно. Има нещо вярно в това, че публиката ни прилича на целомъдрена пансионерка, която по настояване на възпитателката чете само класиците. Все пак когато ѝ устроят майсторски шантаж, тя лесно се лъже. Един пропаднал артист, например, успя да я измами на няколко пъти чрез блудкави ревюта и по такъв начин отмъсти на тия, които пострадаха. („Културен Бургас“, НФ, бр. бр. 522, 1946)

Най-ласкаво младият репортер се изказва за музикалните прояви в Бургас, чиято програма е богата; на подиума застават талантиливи майстори. Едно от лицата на музикалното общество в града е Димитър Караджов, за когото бургаските ежедневници редовно информират: дирижира оперета, представена от италианското училище (БФ, бр. 4600, 1937); „Бургаски фар“ (бр. 5243, 1939) съобщава, че ще бъдат изпълнени три симфонични пиеси от бургаския композитор Димитър Караджов в столицата; концерт с изпълнение и на негови творби има симфоничният оркестър „Родни звуци“ в Бургас, чийто диригент е „компонистът“ (бр.

6323, 1942). Ежегодни са концертите на бургаското дружество „Родни звуци“ с Димитър Ненов (за солиста на симфоничния оркестър към дружеството с диригент Филип Кутев срв. Казакова 2007: 25 и сл.). Гостува с концерт и сказка проф. Андрей Стоянов, композитор и пианист. Съобщава се и за много непрофесионални музикални събития.

Както отбелязва в репортажа „Жени и концерти“ младият репортер Атанас Джабков, изнасят се много концерти: „Посещенията на концертите са толкова богати, щото се наложи седмично по две, дори три гостувания да се уреждат“. Репортерът обаче не коментира самите концерти, а публиката:

Концертите се посещават от хора на различните социални принадлежности. Публиката е много пълна. И подбудите да се посети концерта са най-различни. Както казах, и жените, и мъжете идват със съзнание, че ще присъстват на оживен парад. Осемдесет и пет процента идват за паузите, за показ, по дълг, или защото вкъщи имат пиано.

Все пак нерядко могат да се видят съсредоточени и прехласнати души [...] („Жени и концерти“, бр. 6671, 1944)

Високо качество има концертната програма на Българо-немското културно дружество, основано през 1936 г. (Райчевски 2011: 451–452), което набляга на немската музикална слава. Дружеството урежда както концерти, така и развлекателни светски събития като чай с танци в салона на германското училище или спортни забави.

През 1941 г. то урежда концерт на Берлинския камерен оркестър в салона на Бургаската Търговско-индустриална камара. За него можем да съдим от отзива на д-р Т. Болгуров (БФ, бр. 5847, 1941); в

програмата влизат Хайдн, Моцарт, Шаконa от Томасo Вителi с аранжимент на Респиги и Серенада от Чайковски. Дирижира Франц фон Бенда. През същата година гостува и националната танцова група Тоби Райзер, член на пронацистката организация „Труд и радост“ (бр. 6001, 1941). В унисон с политическата ситуация и културният афиш се германизира, макар безспорно това да прави немското музикално изкуство по-достъпно. Замислено като пропагандна структура по подобие на германската „Сила чрез радост“ (*Kraft durch Freude*), движението „Труд и радост“ остава знак по страниците на „Бургаски фар“ още през 1938 г., когато се появява в нарочен подлистник (бр. 5002, 1938). По-сетне го взимат на въоръжение и казионните български културни прояви: през 1942 г. от името на „Труд и радост“ се изнасят сказки в салона на търговската камара (срв. БФ, бр. 6086, 1942).

Музиката и концертите стават културна практика, отворена за широка публика на откритите сцени в Градската градина – Булеварда или Военният дансинг. Развива се и непрофесионална концертна дейност, което поражда случаят Сливенската мъжка гимназия да изнесе концерт в Ямбол (БФ, бр. 5869, 1941); младежка група „Свежест“ при женското дружество „Самосъзнание“ урежда първата си танцова забава в Морско казино на 11 ноември (БФ, бр. 5388, 1939).

Всички тези прояви са свързани с новата градска среда, където се появяват места на интензивен културен обмен. Изкуството не е затворено в своята сфера. За всякакви събития билети се намират „при „Малина“, сладкарницата на „Александровска“ 15 – не само за театрални постановки, но и за концерти или сказки, т.е. за всички престижни прояви на колективния градски живот. Въобще всички културни прояви са изнесени в социално популярни места, а вестникът съобщава и следи за разпространението на информация за тях. Организирант се и редица

образователни курсове, като отново координацията става там. Друг културен топос е книжарницата, например записването за вечерни образователни курсове, организирани от Г. Пондобрев, става в книжарницата на Антим I.

За културната среда са показателни многобройните непрофесионални сцени. Оформят се салони с постоянно присъствие и разнообразен културно-развлекателен афиш: „в хубавия салон на Търговско-индустриалната камара“ (както пише репортера Атанас Джавков), в подкрепяното с авторитета на официалната политика Българо-германско дружество, Руският клуб, събиращ белоемигрантите; за гражданството са предназначени изяви на училищните трупи: в Италианското училище; музикалната продукция на своите възпитаници изнася Музикалното училище (1939 г.); Девическата гимназия изнася оперета (1941 г.); организирана е изложба на учениците от мъжката гимназия или от Девическото практическо занаятчийско училище „Царица Йоанна“ на Женско дружество „Самосъзнание“.

Друга такава колективна проява са публичните лекции и сказките. Съществува и координираща институция, която организира програмата, в лицето на Народен университет, учреден при читалище „Пробуда“ от 1932–1933 г. (Райчевски 2011: 337–339). Сказките започват от 1 ноември, лектори са както бургаски учители или „интелектуалци“ като Стефан Станчев, така и гостуващи авторитети.

Постоянно във фокуса на вниманието е краезнанието и чести любими лектори са Горо Горев и Константин Петканов (ето една представителна сказка по темата: „Бит и мироглед на странджанеца, отразени в народните му песни“ от Горо Горев, която е публикувана в подлистник на „Вечерна бургаска поща“, бр. 3159, 1939). За родната традиция говори и музикологът д-р Стоян Джуджев, който през 1941 г.

изнася сказката „Анатомия и биология на народната песен“. Представени са и други области на знанието и най-разнообразни теми. През 1941 г. г-ца М. Тухчиева, учителка, говори за „Чудесата на химията“, а Д. Лучански – за „Влиянието на жената“.

Говорят и чуждестранни лектори. В началото на 1937 г. Хроника на втора страница на „Бургаски фар“ съобщава, че две сказки ще гържи Жорж Нурижан – председател на Сдружението на чуждите кореспонденти в България (Хроника в БФ, бр. 4522). Сказчикът се превръща в медийна звезда и новина в обектива на вестникарската хроника: в следващ брой с приближаването на лятото идва и новината, че се очаква той да прекара почивката си в града, работейки по новата си книга (бр. 4684, 1937). През 1927 г. в Бургас е учреден клон на Алианс Франсез и за негов почетен председател е избран френският консул Рафал Моис Басан (Райчевски 2011: 341–343). Освен поддържането на библиотека и организирането на курсове, се правят много музикални програми и особено – изнасят се сказки. Като сказчик често гостува директорът на Френския институт Жорж Амо. През 1942 г. италианският българист Енрико Дамиани изнася сказка за творчеството на Ада Негри (бр. 6139).

В Алианс франсез сказките са на френски, а Народният университет урежда сказка на г-ца Ерика Бьом от Лондон, която ще говори на немски, превежда г-ца Л. Патева. Темата на сказката е: „Животът на жената в Англия“. Сказката се провежда в общинската библиотека (бр. 4873, 1937).

Сказчиците са редовни сътрудници на пресата. Например г-р Вл. Бурилков – ръководител на бургаския клон на българското икономическо дружество, редовно публикува репортажи и статии във „Вечерна бургаска поща“. Съществува и практиката съдържанието на сказките да бъде представено в подлистника на втора страница на „Бургаски фар“, срв. Ст. Станчев,

„Истинският и мистичният Орфей“ (бр. 5495, 1940). Активен автор в културната хроника на „Бургаски фар“, Стефан Станчев се превръща и в обект, за който вестникът следи новините (например съобщава, че ще чете сказка пред Радио София или в други градове). През март 1942 г. той изнася две сказки в Сливен, съобщава бр. 6089, които ще бъдат публикувани в „Бранник“, органа на едноименното движение.

Но с военната еуфория научната популяризация отстъпва пред суровата публицистика и през същата 1942-ра като сказчици застават самите журналисти: в салона на търговската камара изнася сказка Борис Димитров, столичен журналист, посетил Източния фронт с други военни кореспонденти. В края на декември отново в салона на Търговската камара две сказки има г-жа Елена Козарева (областен директор по това време е Антон Козарев) с теми „Бойната песен на българите“ и „Земята със златното сърце (Македония през моите очи)“.

В афиша на „Бургаски фар“ са представени и „звездите“ на популярната култура. На града гостува „Вълшебният театър“ на Мистер Сенко, който е бил поканен да участва в конгреса на Обществото на чародеите в Берлин (БФ, бр. 4547, 1937).

През 1942 г. Мистер Сенко дава сеанси и в Бургас (бр. 6263, 6264). През следващата 1943 г. брой 6555 от 10 октомври приветства „Снощната блестяща премиера на демонстрациите на мистер Сенко“.

Бургаската публика познава и други фокусници илюзионисти: в града гостува факирът Мити – с петима души и два тона багаж (бр. 5622, 1940); следващите броеве разказват за трите му спектакъла и за асистентките му.

Културните събития, превърнати в новина с поместването на съобщения във вестника, влизат в широкия кръг колективни дейности на новия градски живот, които моделират свободното време и

градската общност. Чисто интелектуалната страна съжителства с новите все по-изобретателни форми на забавлението и развлечението. Такова важно събитие е отбелязването в града на общонационалната Седмица на българската книга, която се готви отдалеч и по този повод излиза нарочна литературна страница (срв. БФ, бр. 5203 и бр. 5209, 26 март 1939; Страница за българската книга – бр. 5830, 1941).

Със знаковата стойност на общоградско събитие се възприема и гостуването на бореца Дан Колов през 1939 г. (бр. 5322). В края на декември 1938 г. Хроника в бр. 5126 съобщава, че срещу Нова година в Бургас ще бъдат изнесени над десет вечеринки и балове. Друго градско събитие стават Карнавалната седмица и честите „бал маске“. Редовно се свикват нарочни вечеринки. Танцови забави прави Руският детски дом, а Руският клуб урежда семейни вечери. През 1939 г. „Вечерна бургаска поща“ съобщава за „техническа танцова забава“ на средните техници, на която ще свири джаз оркестър.

Новини и реклами от безнадеждността на времето

Бойко, стегнато, но ненамтрапчиво „Бургаски фар“ предлага съпътстващо ежедневието четиво – показателно за разностранния дух на бързо развиващия се пристанищен град. По рекламите на неговите страници можем да съдим за всекидневието с разнообразните стопански занимания и градския бит с модни шивачи или фризьори. Усилено – с илюстрации и слогани – се рекламират марки козметични продукти. Копирайтингът на „Бургаски фар“ лансира и себерекламата си и афишира вестника като сигурна медия за успешна реклама, информирайки надлежно и за своите тарифи. В редица броеве от различни годишнини (напр. бр. 6405 от 1943 г.) се пускат съобщенията:

Рекламата е душата на търговията

Фиг. 3. Реклама.

Рекламирайте във в. Бургаски фар

**Бургаски фар прониква във всички среди,
затова рекламира най-ефикасно**

Всекидневникът попада сред все по-гъста среда на новинарски потоци и забавления. Той, така да се каже, помага на „конкуренцията“ с изобилни реклами за радиоапарати. Бр. 6044 от 1942 г. уведомява, че (дори) „В Авганистан слушат радио“.

През 1937 г. няколко броя публикуват рекламата за радиоапарати „Филипс“ и радиолaborаторията на Светозар М. Пренеров, представител на Филипс, продажба и поддръжка на радиоапарати и грамофонни плочи“. Пренеров, който произхожда от рода на натурализиран немски заселник в България още преди Освобождението, е създател на първия български радиоапарат „Тулан“ – също една от рекламираните

марки в ежедневника (Казакова 2007: 204–206; Райчевски 2011: 340–341).

През 1938 г. има реклами за радио Силвания и Адмирал. И радиото влиза в предвоенната надпревара, срв. краткото съобщение „Война в ефира“: „Поради пропагандата, която водят тоталитарните държави, френските, английските и американските радиостанции започнаха да предават радиосъобщения на всички езици“; построена е нарочна станция в Шекентазу (?), Америка (бр. 5291, 1938).

През 1939 г. се рекламират: Кьортинг – радио, радио Тулан; Менге – радио. „Вечерна бургаска поща“ (бр. 3271, 1939) заговаря за радиопредаване от Бургас. Вече е направено такова, но от екип и техника на радио „София“ при откриването на Морското казино през 1938 г. (Райчевски 2011: 463). През 1941 г. пък се рекламира „нов народен радиоапарат Телефункен“. През същата година радиолюбителите са информирани за Хорнифон; освен това „пристигнаха прочутите батерийни радиоапарати Блаупункт“. Новата медия се разпространява чрез мрежата на книготърговията и вече утвъркваните пътища: „Вечерен двумесечен радиокурс за любители открива В. Тодоров – записвания книжарница К. Низамов“. През 1942 г. новорекламираните марки са: Шауб, Сименс; през 1943 г.: Грец, Минерва – Виена, Филипс, Браун радио, АЕГ, Телефункен, отново радиоапарати Силвания и Адмирал. Съобщава се, че Бургас ще има радиопредавател (бр. 6283, 1942). Дават се и напътствия как да се слуша радио. Освен за многото марки реклама има и за различни магазини. Ето няколко от 1943 г.: „Радиоапарати Блаупункт и Опера пристигат при Братя Здравчеви, ул. Богориди 1; „Радиолаборатория „Телевизия“ поправя електроуреди, инсталации, ул. Богориди 12; грамофонни плочи Телефункен могат да се намерят в книжарница Ковачев, Богориди 19, а полилеи и всякакви

електрически материали – в магазин Карузо, ул. Богориди 49.

В края на 1943 г. се появява реклама за радиопредавания „Зора“ на пропагандната германска Донау – „Слушайте емисиите на Донау“. Рекламата за Донау май става единствената през 1944 г.

Политическите новини, с които започнахме, се появяват в странен контрапункт с онова, което е изнесено като новини за киноафиша или литературни четива. Докато политическите акценти се променят със сближаването между България и Хитлерова Германия (и титулваният неутрално като политическа фигура „г-н Хитлер“ се превръща в безапелационното „Фюрер“), Съветският Съюз от съюзник се превръща във враг. Много окуражително за агресора е представена Руско-финландската война от 1939 г., докато след нападението на Германия срещу Съветския съюз финландците се превръщат в герои, които мъстят на нашественика. С пренареждането на политическите съюзи все повече място се отделя за новини от Италия или Япония, както от Хърватия или Унгария, Словашко или Румъния, докато други европейски страни не са удостоени с никакво внимание. В лагера на „лошите“ се озовават Великобритания, Франция или Щатите, които изобилно са подхранвали предвоенните новини. Страницата на вестника с актуалните новини става композиция на безнадеждността на времето.

Съдържанието е все по-космополитно и глобално с редовните сводки за битките в Тихия океан или Северна Африка. Соломоновите или Марианските острови са близо – място на поредно стълкновение между двата вражески лагера. Като една от последните прояви на независимата журналистика читателите са информирани за историята на Белия дом (бр. 5916, 1941). Месец по-късно, в бр. 5944 от 19 септември 1941 в подлистника „На морското гъно“

(неподписан) се разказва за спускането на американците Лебедка и Биб с батисфера на 923 м дълбочина. След наложената забрана за филми от противниковите страни холивудската индустрия изчезва от афиша, макар че както стана дума, някои заглавия се измъкват от цензурата и бургазлии си спомнят за прожекции на филми като „Под мостовете на Ню Йорк“ с Росано Браци, „Аманда“ с Джинджър Роджърс и Фред Астер и др. (Ингулизова 1999: 81).³³

Но пък сред отпечатаните в подлистник на втора страница литературни текстове безспорно предимство имат тъкмо тези от ненашия лагер. Един от най-публикуваните автори е Михаил Зошченко, впрочем с преводи на български от началото на 1930-те (между 1930 и 1941 излизат единайсет негови книги според каталога на НБКМ): в бр. 6392 от 1943 г. в подлистник е отпечатан разказът му „Тъжни очи“, а над него е снимката „Непрестанно германски работници работят за фронта“.³⁴

Новите политически сближения и вражди имат и чисто филологическа страна: през 1939 г. вестникът съобщава, че има голям интерес към руския език в Германия (бр. 5372). Рекламира се и практическото ръководство за изучаване на руски език от Крум Григоров. Усиленото междуезиково общуване продължава с пренареждането на военните съюзи. Както съобщава материалът „Японски езиковеди на

³³ Очевидно със задна дата паметта променя някои факти. В началото на 1940-те Браци е още в родината си и се снима в италиански филми. Нямах късмет да открия и филм с подобно заглавие и става дума за изобретено при превода с вмъкването на името на „вражеския“ град, напук на цензурата. Неоткриваем е и филм „Аманда“, но това е името на героинята на Джинджър Роджърс от мюзикъла *Carefree* от 1938 г.

³⁴ Много често разкази от М. Зошченко се появяват в подлистник още от предвоенните години. Преводачът Пурпурин, псевдоним на Л. Дойчев, е редовен автор и на страницата за хумор и сатира „Козирог“ (срв. бр. 5062, 1938).

работа“ (бр. 5832, 1941), за да изработят немско-японски и италиано-немски речници. На японски Германия се превежда като Дойцу-коку (БФ, бр. 6156, 1942). В опит новият съюзник да стане някак достъпен читателите на „Бургаски фар“ се запознават с културни особености на далечния народ, например предлага им се рецепта за чорба и сладки от хризантеми (БФ, 5410, 1939) или се описва японската сватбена церемония сан-сан-ку-го (БФ, бр. 6590, 20 ноември 1943).

В подлистник се отпечатват и класически автори – доста често, навярно поради подходящата за отделеното място форма, разкази от А. П. Чехов³⁵ или Джек Лондон. А в началото на хитлеристката инвазия през 1939 г., когато Полша е изтрита от картата на Европа, в подлистник се появяват полски автори: в бр. 5395 и 5396 от 17 и 18 ноември 1939 г. и следващите се печата индуската легенда „Бъди благословена“ от Хенрик Сенкевич; в бр. 5542 от 14 май 1940 г. – импресията „Роза“ от Казимир Тетмайер.

Още по-силно този обратен на политическата конюнктура превес личи в предвоенния киноафиш, в който преобладават американските филми и кинозвезди. Заради цветистия превод много от тях са неоткриваеми в базата данни за световното кино, например „Героят на авангарда“ с Гари Купър, анонсиран като „грандиозна епопея за мъжката храброст и женска преданост“ (1940).

Или френските: с прогнозата, че „филмът обещава успех“, през 1942 г. в Роял тръгват прожекциите на френския филм „Комедия на щастието“ – по едноименното произведение на руския театрал и драматург Николай Евреинов. Участват Рамон Новаро, Мишел Симон и Жаклин Делюбек. През

³⁵ В духа на курортната приповдигнатост е подбран Чеховият разказ „Курортисти“, прев. Пурпурин (БФ, бр. 4720, 1937).

1939 г. се върти филмът „Донски казаци“, изигран от френски актьори.

Масирано присъства руското и съветско кино, особено по времето на съветско-германското съюзничество: през 1939 г. театър Култура прожектира руски филми, сред тях „грандиозният исторически филм Робеспьер“ по романа на Феодор Разколников, съветски посланик в София³⁶; в кино Тракия върви „Александър Невски“ – „най-грандиозното съветско филмово творение, създадено до днес, с участието на 150 000 руски войници“; „Д-р Калюжний. Човекът на новото време“ (1940). Някои са документални и съвсем военновременна демонстрация на сила: 1 май в Ленинград (с участието на бойци от Финландската война); „На Дунае“ – за влизането на руските войски в Бесарабия.

С все по-тясното сближение на българската външна политика с Оста се лансират немски филми: *Komödianten* с режисьор Г. В. Пабст (1942), *Ein Robinson* (1942). Постоянно в афиша са немските развлекателни продукции – особено със звездата Зара Леандър, като „Скандал“ (1940).

През 1944 г. киноафишите почти изчезват от страниците на ежедневника, но от хроника на бр. 6667 от 22 март се разбира, че кинопрожекциите, както зрителският интерес съвсем не са намалели. И отново на екрана е „вражески“ филм. Ето краткото съобщение: „От вчера в Роял се върти необикновено хумористичен филм с най-добрия комик „Така целува Фернандел“. Успехът му е напълно осигурен“ (срв. бр. 6667 от 22 март 1944).

³⁶ Афишът за филма е от бр. 5391, 13 ноември 1939, но месец и половина преди това бр. 5352 съобщава, че бившият съветски „полпрег“ (пълномощен представител) в София е починал в санаториум в Ница (след скъсването на връзките със съветските власти).

„Бургаски фар“: модели на журналистическото писане

Първите известни публикации на Борис Априлов в „Бургаски фар“ с инициалите А. Дж. или псевдонима Вегрин Морянин могат да се видят от 1941 г., макар че както твърди повестта „Далечно плаване“ или авторът в автобиографични бележки, той е назначен за репортер от 1938 г. Въз основа на запазени авторски екземпляри в архива много от тях вече бяха установени от Джина Василева съвместно с критика Юлиан Жилиев. След преглед де визу изскочиха още заглавия, като остава под въпрос дали не се крие като автор и на други публикации – неподписани или под псевдоним, както през по-късния „стършеловски“ период, и дали не излизат под неговата ръка някои от анонимните кратки материали и скетчове в „Козирог“. За един „гратис сътрудник“, например, научаваме от няколко публикации във вестника от 1939 (срв. бр. 5164). Около редакцията „Бургаски фар“ Светлозар Ловджиев събира кръг млади сътрудници, които готвят репортажи за горещите събития и пробват перото си в литературно-развлекателни очерки.³⁷

Вестникът задава друго разбиране за модерния писател, който изнася творбата си „на пазара“ на всекидневните, тиражирани от пресата новини – вестникът формира особена нагласа на свързване на писането и литературата с темите и стила, които израстват от ежедневната журналистика. Както гласи рекламният слоган от 1938 г.: „Вестник „Бургаски фар“ живее с болките и нуждите на народа“. Основен критерий за редакторската политика е „общественият интерес“ (поне както тя го схваща).

³⁷ От редакцията на „Бургаски фар“ тръгва изкуствоведът Иван Бояджиев, дългогодишен приятел на Борис Априлов, който „като репортер на вестника“ се е срещнал за пръв път с художници („Непогредени спомени“. – Литературен форум, бр. 1, 1994).

Редакцията периодично публикува и препубликува съвсем практически съвети към сътрудниците и дописниците, които са и школа за изчистване на стила, за максимално стегнато писане, образци на което в световната литература стават Ерих Мария Ремарк или Ърнест Хемингуей – тъкмо в междувоенния период и след войната – Труман Капоти. Редакторските указания се помещават нееднократно, било самостоятелно, било в Хроника:

На дълги статии не даваме място във вестника. (Хроника, бр. 4702, 1937)

В-к „Бург. Фар“ живее с болките и нуждите на народа. (бр. 5218, 1939)

Редакцията не връща непоместени ръкописи, нито влиза в кореспонденция по тях. (бр. 5318, 1939)

Пишете отчетливо, кратко и на едната страна на листа. Редакцията не дава обяснения за непоместени статии и съобщения, нито влиза в преписка по тях. Ръкописи назад не се връщат. (бр. 5319, 1939)

Всеки може да сътрудничи във вестника. Пишете ясно, четливо, на едната страна на листа. (бр. 5625, 1940)

Всяка дописка, изпратена до редакцията, намира място във вестника, стига да представлява обществен интерес.

Пишете кратко. Редакцията и при най-голямо желание не може да дава място на дълги статии и съобщения. (бр. 6077, 1942)

Указания към сътрудниците се дават и във в „Народен глас“:

Всеки може да бъде дописник на „Народен глас“. Съобщавайте всички стопански, културни и други прояви на селото и града ви, за да бъдат обнародвани. (бр. 153, 1941)

В началото на 1944 г. идва ново указание: „Народен глас“ обнародва дописки само от обществен характер“. Очевидно се има предвид „обществен характер“ по определен стандарт, защото публикация на Атанас Джавков предизвиква гнева на редакторката Дора Ченова. В брой 294 от 19 юни 1944 г. „Кой казва това“ тя остро порицава публикацията на бившия сътрудник на вестника „Не без повод“ – оставаща засега неоткрита из другите бургаски издания. Отново през 1944 г. гневната пазителка на някаква идеална благовъзпитана патриотична литература напада и световни автори – кумира на младия Джавков Съмърсет Моъм и изобличава негативното му въздействие в насаждането на циничен дух (бр. 279, 1944).

С поканата към сътрудниците са формулирани принципите на журналистическото синтетично писане, съобразена с отпуснатото печатно каре. Всяка дума трябва да има своето оправдание – едновременно да съобщава и да изразява. Що се отнася до неинформативните публицистични или художествени текстове, за автора предварително е ясна и читателската публика – тя ще е същата като на колонките с новини от другите страници – потребители на рекламираните продукти и зрители на рекламираните филми.

В българската литература такова скроено по вестникарския подлистник и с хоризонт читателя на делничната преса повествование създават младите автори от междувоенния период. Образец на факшън-разказа са „Писма от Южна Америка“ (1932) на Борис Шивачев – един от отбелязаните в литературния

подлистник на „Бургаски фар“ автори (срв. по-долу). Журналистическите клишета и стил владее Светослав Минков, който ги пародира, но с „Мадрид гори. История в телеграми за съпротивата на един град“ (1936) демонстрира потенциала на репортажното и фактовото писане, което има за залог спора за истината за политическите събития. Школуван в писане за периодични издания, самият Борис Априлов по-късно в списък за най-харесвани автори и произведения на първо място посочва автор, свързан с медиите и пътешественик – Матвей Вълев и „Ферма в Сертон“.

Моделът на писането за пресата, за отпечатването на литературното произведение първо на вестникарската страница е широко разпространена практика в световната преса, достигнала до българските писатели и чрез известния вдъхновяващ пример на успеха на Джек Лондон, който тръгва от подлистника. Впрочем, още от XIX век така излизат класически днес автори като Оноре дьо Балзак или Ф. М. Достоевски. Но към 1940-те тази практика така е отработена в писателския стил, хванат в правила, че се заговаря и за „сериализацията му“. „Писателите“ в Америка могат да се фабрикуват“, съобщава статията от „Народен глас“ (бр. 57, 1939).

Друг литературен критерий и коректив дават индивидуалните почерци на публикуваните автори в литературните подлистници на „Бургаски фар“: вече изброихме саркастично сказовият Зошченко, героично-страстният Джек Лондон, или А. П. Чехов, за когото Борис Априлов след години ще напише: „И все пак, да си чул случайно Чехов да не излезе прав?“ („Хавайските острови“, 170//IV, 349).

Литературната страница на „Бургаски фар“ също задава модел за най-актуалните тенденции. Целенасочено по нея са представени не много популярни съвременни автори, гравитиращи към един кръг, които

споделят леви идеи и пишат на остро публицитични и социални теми; чисто професионално те са свързани с вестника и пренасят в литературното повествование журналистическата репортажност. Писателят кореспондент като фигура на съвременното младо поколение и на левия интелектуалец е портретиран в повестта „Споржилов“ от Георги Караславов (1931), чийто сюжет се развива в космополитния контекст на едноименното предградие на Прага. Публикацията във вестника е трамплин и за социологията на модерния тип автор, с произход от незаможните градски или селски слоеве, непринадлежащи социално към пролетариата.

Духът на модерната журналистика личи десетилетия след това в житейските жестове на писателя Борис Априлов, например вечно съпътстващия героя му радиоприемник (срв. „Цикладските острови“, 1993) е далечен отзвук от всеобщото въодушевление от младежките му години за радиото, свързващо далечни краища. Заглавието на неговите бележки, които излизат в три подлистника: „Драски на къси вълни“, е метафора на това писане, което съединява литература с радиоемисия, фрагментаризирайки и превръщайки словото в замах на рисуващия – в шрих.

Това е и писане с нова техника – пишещата машина, което трябва да догони отличните качества на инструмента. Както гласи реклама за „Оливетти“ от страниците на „Бургаски фар“:

Италианска
Усъвършенствана
Безшумна
Бърза
Еlegantна
Евтина
Носима пишуща машина

Журналистът пише книги. Писателят влиза във вестника

Вестникът и модерната преса създават нов статут на писателя: той пише за пресата и пресата пише за него. „Бургаски фар“ редовно пуска новини и за журналистическата гилдия, например научаваме, че в София има конгрес на провинциалните журналисти, които ще посетят мини „Перник“, (бр. 5193, 1939) – по време, когато членове съветници на УС на Съюза на провинциалните професионални журналисти са и директорът, и главният редактор на „Бургаски фар“. В Бургас ще гостува гръцкият писател и журналист Полиб П. Лекос (бр. 4557, 1937).

„Бургаски фар“ информира за нови книги, както и за житейски събития около своите писатели. Читателите са известени за новия роман „Снаха“ от Георги Караславов (бр. 6114, 1942), който получава и рецензия (бр. 6216, 1942), но преди това идва съобщението, че Георги Караславов и Георги Илиев – инженерът, написал и два фантастично-символистични романа, летуват в Созопол (бр. 6208, 1942). А и двамата са имена не само от литературата, но на първо място от левите периодични издания. Отново Хроника съобщава, че в града е пристигнал писателят Орлин Василев (бр. 5226, 1939) – още един лев писател журналист, автор на репортажи в столичната преса (срв. сп. „Сердика“). В новините влизат имена и от другите изкуства: художникът Марио Жеков също пристига в града (бр. 5263, 1939).

Това поколение на млади медийни писатели е огласено не само в новините, но и в литературната страница, макар вестникът да отделя достатъчно пространство за литературните авторитети. Редовно се предлагат материали, свързани с неутралните патриотично престижни четива. Отново в този дух на новината се поместват и любопитни факти от литературната история, напр.

„Един българин – голям популярен писател в Румъния“ – за Антон Пан, родом от Сливен, починал през 1854 г. (бр. 5098, 1938). Или „Бургас в едно писмо на Вук Караджич до Найдено Геров“ (БФ, бр. 5191, 1939; „Вечерна бургаска поща“, бр. 2098, 1939).

Очевидната причина за появата на една част от публикуваните материали е връзката им с Бургас. Съобщава се за книги на сътрудници на вестника (например: през 1939 г. „Нашият сътрудник г. Ник. Карагеоргиев издава наскоро първата си книжка „Странджа пее и плаче“) и въобще за книги за региона: през същата година излизат основни трудове като „Малко Търново и неговите покрайнини“ от Георги Попаянов и „Бургаска юбилейна книга“ от Ам. Христов (срв. Юбилейна книга 1940). Следи се за книги на авторите от Бургас и областта (например през 1939 г. за новата книга „Момини сълзи“ от Жени Божилова-Патева или за излизането на романа „Завоят“ от Тодор Драганов, настоящ сътрудник на „Бургаски фар“ – един от кръга на ямболските авангардисти през ученическите си години; рецензия за романа „Художествено изобразяване на Бургас в романа „Завоят“ от Т. Драганов“ пише Стефан Станчев, бр. 5348, 1939).

Анонсите и отзивите за новоизлизащи книги позволяват да очертаем широкия кръг на редакционния подбор и подчертаното уважение към престижни имена и личности. По повод книгата „Философията на Кроче“ материал излиза както във „Вечерна бургаска поща“ (бр. 3387, 1939); така и в „Бургаски фар“ (отзив от Милко Ралчев в бр. 5419, 1939). Модерната естетика стои като изкуствено парче академизъм във вестника, но високото знание е направено подходящо информативно. Така пресата едновременно отдава заслуженото на нашумялата естетическа теория и подхранва съмнението си, а и това на читателите си,

че са в крак с най-важното във всички полета на съвремеността.

В подлистник се печатат творби от утвърдени в общонационален мащаб имена. Например в течението от 1943 г. присъстват Дамян Калфов, Ст. Л. Костов с няколко разказа, Константин Константинов, Добри Немиров, Трифон Кунев, Змей Горянин, Петко Росен... Наред с това литературната страница на „Бургаски фар“ последователно лансира едно независимо от казионния и престижния литературен модел поколение, което се очертава в междувоенния период. Неговите координати се засичат с особения пиетет към определени авторитети. Един от тях е Асен Златаров, за когото е подготвена поменна страница в бр. 4527, 1937. През 1939 г. се отбелязват три години от смъртта на Максим Горки (бр. 5274, 1939). В посветена на Димчо Дебелянов страница той е наречен „поет любимец“, както е озаглавена статията за него. Дадено е стихотворението му „Светла вяра“ (бр. 5062, 1938). Озвучени са и емблематичните фигури на сродни по социална съдба творци космополити: отбелязват се годишнините от смъртта на Борис Шивачев, а нарочен комитет ямболци ще готви честване за Страшимир Кринчев (БФ, бр. 5263, 1939).

Годишнина от смъртта на рано починалия Борис Шивачев е отбелязана през 1940 и 1941 г. През 1940 г. излиза материалът „Осем години без Борис Шивачев“ от Г. Карамихайлов (бр. 5461, 7 февруари 1940), а Петър Стънов публикува в предишен брой „Бунтът на „Кети“ с посвещението: „В памет на Борис Шивачев“. Името на Борис Шивачев отключва всички онези тематични посоки, от които е привлечено съзнанието на младото поколение: космополитизмът и екзотиката на далечните плавания и страни, наред с острата

социална чувствителност до пренатягането на мотива за отхвърлените от живота.³⁸

Този тематичен хоризонт за далечното отново се мярва в името на Джоузеф Конрад – бр. 5189 от 1939 г. съобщава, че в библиотека „Златни зърна“ излиза романът му „Негърът от Нарцис“, прев. Руси Русев.

Заг авторитетите се очертава кръг млади леви автори, за които социалната им легитимация е присъствието в пресата. Вестникът става средство за реклама, която съдейства за разпространяването на произведението. Съобщението за новоизлязла книга е реклама; излизането на книгата означава „пусната в продажба“, като се уточнява често пъти, че може да се намери в тази и тази книжарница. В бургаския вестник е поместена една от рекламите за книгите бестселъри на Славе Езеров: рекламно каре в бр. 5113, 1938 гласи, че четири романа ще получи безплатно всякой, който изпише книгата „Аз искам“ на Славе Езеров.

³⁸ Годишнината от смъртта му е почитена и в бр. 405 от преобразувания „Народен фар“ през 1946 г. Макар и ляв, Борис Шивачев няма да бъде сред казионно признатите герои, ще остане любимец на споделящите идеите на анархизма, а те в скоро време ще бъдат едни от най-строго преследваните от режима.

на Попчета 22 лв., кефалъ 24
Бел-25 лв., илария морска 28
жда, лв., гарганъ 28 лв. Друга ри-
Той ба не се продаде.

ХРОНИКА

Завършенъ е напълно строежа на ветеринарната лѣчебница въ Керменъ, който възлиза на 350,000 лв.

Тази пролѣтъ въ бургаска околия ще работятъ земемѣрни бригади, които на самото мѣсто ще разгледатъ всички неуредени въпроси съ прилагането на закона за ТЗС.

Днесъ, по случай празника на българския университетъ, бургазкиятъ академиченъ уредъдатъ другарска среща въ морското казино.

Рапицата. Поради добрата цена, която получи рапицата тази година, увеличена е засѣнатата площ на сѣщата за идущата година.

Общински. Наскоро специална комисия ще приеме прегледъ на всички тротоари въ града. Стопанитѣ, които не сѣ поправили тротоарнитѣ изстилки, ще бъдатъ глобявани.

Трудови. Работническиятъ диспансеръ въ Бургазъ е започналъ да отпуска рибено масло на нуждаещитѣ се работници.

Брашовото сдружение на амбулантнитѣ търговци, въ Бургазъ е аржчило на бургазката община обширно изложение, съ което иска намаление на сергийнитѣ такси.

Министерството на земедѣлието е отпуснало по 250 лв. помощи за построени тютюневи сушилни на 14 души отъ бургазка областъ.

Областната училищна инспекция се премѣсти на ул. „Петко Каравеловъ“ 35.

Населението отъ сливенска околия е направило постѣпки да не се унищожаватъ козитѣ отъ околията.

10 четвъртинки половинки
20 цѣли лота-Рийни билети

Скоро Тепеляшка стана най-красива отъ всички и кавалеритѣ се надпреваряха да я канятъ за танць ---

Тя бѣ щастлива, годарѣше горѣ, добрата фея, дневния и нош кремъ за лице отъ заводи нии

4 РОМАНИ БЕЗПЛАТНО

ще получи всѣком, който изпише книгата:

„АЗЪ ИСКАМЪ“

III издание
Отъ Сл. Езеровъ

Любовенъ романъ, романъ на дивата страсть, който произведе фуроръ и претърпѣ 3-то издание презъ този сезонъ. Набавя се отъ книгоиздателство Н. Динковъ, София, „Клементина“ № 24, 26, срещу гербови марки или чек. смѣтка 2464 за лева 20.

Отъ сѣщия авторъ романа „Веселитѣ момичета“ — цена 20 лв. или 6-тъх книги заедно за 30 лв., 1951-3

КОНЯКЪ
МАСТИКА
ЛИКЬОРЪ
ВЕРМУТЪ
КАМБУРОВЪ

Облачно и Хладно Време

въ ЦѢЛАТА СТРАНА
Слаби валежи всѣка сутринъ

София 8 Вчера въ страната бѣ облачно. Сутринта валь слабъ дѣждъ въ южна България. Въ 8 часа сутринта бѣха измѣрени следнитѣ валежи на квадратенъ метъръ: 3 литри въ Хасково, 2 — Карлово, 1 — Кърджали и подъ 1 — Св. Врачъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Горна-Орѣховица, Русе и пр.

Сутринта паднаха на мѣстата и гъсти мъгли. Температуритѣ до обѣдъ се движеха между 3 и 7 градуси.

На Мусала температурата бѣ минусъ 8 градуси и сиѣжна покривка 40 см.

Морето по нашето крайбрежие е почти спокойно.

ДЖАМО

въ каси на едро, размѣри: 70 и 80 цола, на ИЗНС

НИСИМЪ С. Н.
Магазинъ „БОХ“
ул. Александровска

„ПЕПЕДЕ“
„ШУШОНИ“
„ГАЛОШИ“

Фиг. 4. Успешно рекламирана литература.

Че рекламите иматъ ефект, показватъ тиражите на книгите му. Че ефектътъ имъ е краткотраенъ също е ясно — нужно е само отдалечаванетоъ съ няколко десетилетия, за да констатираме, че днесъ няма

читатели, освен неколцина библиомани. Друг касов автор е Александър Гергинов, чиято пиеса е поставена в Бургаския общински театър. В самостоятелно каре е поместена и реклама за книгите „Сърце на сърцата“ и „Викът на плътта“ от Симеон Дановски с голям портрет на автора (бр. 5641, 1940).

Лявото поколение автори се попълва с авторски имена и книги от рубриките за новоизлезли книги и от отзивите. По-долу предлагаме един (непълн) списък на отбелязаните литературни събития, автори и книги в годишниците след 1937 до закриването на вестника през 1944 г.

Архивът на неканоничната българска литература в един политически и информационен всекидневник

По хрониката със съобщения за новоизлезли книги можем да съставим списък на изпадналите от литературната история заглавия, например през 1937 г. се известява за „Час“ от П. К. Чинков – неоткриваема в каталога на НБКМ авторска книга на известния преводач и журналист; втората стихосбирка на Паулина Станчева „Затишие“ – също липсващо име от каталога – е представена в отзива „За една нова книга“ от Надя Трифонова (бр. 4605, 1937). Налице е „Карнавал“ от останалия неизвестен Тоню Бербатоев (Бербатеv), с предговор от Любомир Дойчев (Хроника, бр. 4568). Името на редактора Любомир Дойчев обаче е добре представено във вестника. Стефан Станчев пише отзив за стихосбирката му „Човеци между хората“ (бр. 4623, 1937). В Хроника се съобщава за излизането на неговите книги – „Иманярска треска“ (бр. 5126, 1938) или „Канка по канка“, с илюстрации от Любен Зидаров, издание на „Полет“ (бр. 6017, 1941). Отпечатани са и неговите авторски творби (срв. стихотворението му „Пролетен вятър“, бр. 5232, 1939). Той е активен

сътрудник на вестника през 1937–1944 г. под псевдонима Пурпурин. Името му стои и под преводи на М. Зошченко.

През 1938 г. за кратко време се поддържа рубрика „Нови книги“ с анонс и кратко представяне на книгите, подписана от Евг. Людски (псевдоним на Л. Дойчев в „Пламък“ от 1932 или „Сердика“). В бр. 4962 в полезрението на критика влизат както утвърдени, така и непознати имена:

Рибена кост, Стилиян Чилингиров
Колко струва животът, Панчо Михайлов
Под родопско небе, Тасо Примо (псевд. на бъдещия
водец изследовател на родопския край Анастас Примовски)
Стихотворения, Христо Бояджиев.

Христо Бояджиев е представен и по-нататък със стихотворения в литературната страница на брой 5027, 1938. Започнал дипломатическа кариера, след политическия обрат в средата на 1940-те той емигрира. Във „Вечерна бургаска поща“ от 1939 г. ще се натъкнем на поет, с когото по-късно споделят обща емигрантска съдба и с когото ги свързва дългогодишно приятелство – Христо Огнянов, – представен със стихотворението „Земя“ в бр. 3112. След няколко броя на „Вечерна бургаска поща“ излиза отзив на Стефан Станчев за стихосбирката му „Южни ветрове“ (бр. 3129).

В прегледа на Евг. Людски за нови книги следват заглавията:

Библиотека Корали. Далечна флейта свири (китайска
антология)
Песните на Ямато (японска антология)
60 години свободна България. Н. П. Камчийски.
Кнез Иван Кулин. Змей Горянин

В тази калейдоскопична картина на читателските вкусове няма степенуване между

национално центричното патриотично послание и далечните източни култури. Не става дума за политическата конюнктура, която изведнъж прави всичко японско в медийна новина, тъй като в подлистниците на „Бургаски фар“ се отпечатват и други екзотични приказки, например грузинска, естонска или индийска приказка или от Мадагаскар. В културната съвременност се оформят полюсите на консервативно и казионно родното, а от друга – все достъпното разнообразие от чужди култури и литератури, вероятно превеждани не от оригинала, а по адаптирани издания. Двете крила на националцентризма и центробежността на културното разнообразие съжителстват в четивата и в читателските вкусове, независимо от политическите пристрастия, макар според агентите им да отстоят рязко и са несъвместими, сякаш правилното (и подобаващото) и незначителното (социално убогостта и изключеността) са абсолютно противоположни. Към всеподелените патриотични настроения се добавя и интересът към космополитната модерна култура. Посетители на кината са както привържениците на всички политически лагери, така и на различните социални прослойки. Щастливо събиране на „политически коректното“ за момента и далечното идва с превода на „Синът на брамина“ от Херман Хесе (БФ, бр. 6206, 1942).

Съвместяването на двете диаметрално различни тенденции откриваме и при следващото издание на рубриката „Нови книги“ на Евг. Людски (брой 4985, 1938), където са представени следните заглавия:

Царят говори, Никола Атанасов-Айдемиров
 Барабанче, вестник за деца
 По черния път, П. Г. Сиротов
 Тези, които горят. Повести и разкази, Н. Атанасов

„Страница за литература, критика и изкуство“ не излиза редовно и изданието не си поставя за цел пълно да очертае литературната картина, по-скоро дава поредица от моментни снимки. През 1938 г. (бр. 5062) обзор за младите творци прави Никола Хрелков, който отделя особено внимание на Венко Марковски и неговата книга „Народни бигори“. За Марковски става дума и по повод раждането на индивидуалната македонска лирика; съобщава се съевременно за новите му книги и дори за творбите, които пише, както за „Илинденска епопея на забравените“ през 1939 г. Темата за новото поколение сред македонските автори е разгледана и в статията „Началото на македонската индивидуална лирика“ (бр. 5086, 1938).

Нови лица от това поколение представя отзивът на Александър Муратов за Книжната страница в бр. 5121, 1938, в който се спира на книгите „Западноевропейска литература“ от Георги Бакалов и сборника „Праг“ с участието на Ал. Вутов (Вутимски), Александър Геров, Любомир Йорданов, Емил Манов и Веселина Осиковска. По страниците на вестника през следващите година се откриват още рецензии и отзиви от Ал. Муратов.

Красноречиво указание за редакторските литературни предпочитания е и поместената през 1939 г. реклама за продукцията на изд. „Нов свят“³⁹ – в сравнение с липсващи анонси за други издателства. Рекламирам се техни издания и във „Вечерна бургаска поща“ по повод на издателската поредица с научнопопулярни книги. Сякаш непреднамерено проруската и пропартийна ориентация на издателството, много търсено, но и нееднократно подлагано на полицейско преследване, стои над афиш на

³⁹ За издателство „Нов свят“ срв. изследването на Васил Загорев Българското книгоиздаване и руската литература (1918–1944). София: УИ „Св. Климент Охридски, 2019, 243–245.

съветските филми „Каналът Волга – Москва“ и „По заповед на щуката“. Новостите от съветската гържава колкото са на дневен ред след пакта с Хитлерова Германия, толкова задоволяват левичарските настроения на една все по-образована и деятелна младеж.

Тази читателска тенденция добива все по-ясни очертания през следващата 1939 г. Лео Кoen прави отзив за Антология на съвременната руска поезия, съставена от Христо Радевски (бр. 5372, 1939). На следващата година се съобщава за книгата за Васил Левски, която доставя книжарница „Нов свят“, както за преводите на научнопопулярните книги на руския учен популяризатор Валериан Викторович Лункевич (1866–1941).

Други книги и автори остават неведоми за литературната история, а и за библиотечните каталози, въпреки съобщенията в рубриката „Книжни вести“. Научаваме за раритети като сбирката „Радио Партенка“, която може да се купи от Д. Петров, будката на гара Казанлък – града на Чудомир – срещу 6 лева в чисти марки (бр. 6062, 1942). Освен това от извънстоличната си наблюдателница литературните „фаропазачи“ улавят нестандартни книги като „Безмълвният Париж“ от Петър Осоговец, за който пише Мих. Генчев (бр. 5955, 1941).

На книгите на новото поколение автори са посветени рецензиите на Лео Кoen от 1940 г. за „Земя под слънце“, стихотворения от Лъчезар Станчев (бр. 5435), „Нови момичета“. Разкази от Ал. Карнаров (бр. 5503) или „Как ми се мярна Европа“ от Хр. Д. Бръзицов (бр. 5515). По тези рецензии, както отзивите, можем да съставим своеобразна колекция за читателските интереси на поколението. Ето подборка от отбелязаните заглавия:

„Капитан“, роман от Яна Язова от Люб. Михайлов (1940).

„Ние – хората“. Стихотворения от Александър Геров – автор на отзива е Радој Ралин (1943).

„Човешки чудеса“ от Атанас Душков (1943).

„Българският народен езиков гений“ от Любен Казанджиев (1943).

Или от заглавията в анонсите за новоизлезли книги:

„Горчив смях. Хумор и сатира от Ничи Север, ул. Васил Вигенов от Крум Вълков (1940).

„Песента на булеварда“ от Любен Христов (1940).

Сп. „Око“. Седмичник за криминалистика, приключения и куриози.

Подготвя се издаване на литературен сборник „Вълнолом“ (1940).

Тодор (Теодор) Драганов „Завоят“ (1939) и повест „Заг синята верига“ (1940).

„Мозайка“, К. Константинов (1940).

„Самотен друмник“, втората книга стихове от Иля Брен (Илия Илиев) (1940).

Съобщение за нов български роман „Снаха“ от Г. Караславов; рецензия за романа (1942).

Реклама за книгата „Левски“ от Любомир Дойчев (1943).

Можем да допълним тази колекция с отпечатаните разкази или съобщенията по друг повод. В подлистник са поместени редица преводни или български разкази, някои на известни имена, други – отдавна забравени, като Иван Вельов (бр. 6248, 1942). На първо място това са местни автори, като например много разкази има Марко Поло (литературният псевдоним на д-р Ячо Кабаивански).

В течението на „Бургаски фар“, а и на „Народен глас“, както ще стане дума, и особено във „Вечерна бургаска поща“, прави впечатление присъствието и на редица авторки, като Жени Божилова-Патева или Златка Чолакова, но и на не много известни или липсващи от картографията на българската женска литература като Ружа Михайлова, Ружа Горнянска, Жиба Калдъръмова-Денева, Маня Габровска-Белчева, Весела Светла, Гунка Ал. Луканова (авторка на разкази), преводачката Лили Илиева, Вена кап. Русева, отделни разкази на Ружа Ст. Димова, Добриня Цочева, Зафирка Д. Сотирова, Анка Б. Иванова, ако изброим някои от имената.

Не много по-различна е картината, която може да си създадем за българската литература от публикациите във в. „Народен глас“, който след втора страница винаги помещава литература. Освен репортажите или есета, писателските пера се представят и със строго художествени творби. Отпечатват се откъси от новоизлезли книги.

И в това издание се хвърля в очи големият брой на жени, които опитват перото си – наред с утвърдените имена и множество непознати: Олга Димитрова, Рена П. Попова, Златка Чолакова, Весела Страшимирова-Танева, Вера Бояджиева-Фол... Списъкът на авторските имена е също тъй пълнък, като някои от авторите и авторките се появяват и в „Бургаски фар“, но като цяло се спазва своеобразна лоялност към изданието. От утвърдените писатели присъстват: Елисавета Багряна, Фани Попова-Мутафова, Ангел Каралийчев, Славчо Красински, Матвей Вълев, Асен Разцветников (със стихотворение за гроба на германския офицер), Емануил Пондимитров, Христо Борина, Елин Пелин... От младите: Димитър Гундов, Богомил Райнов с „Майка“ през 1941, Лъчезар Станчев, Христо Бояджиев... Редакторската възискателност към текстовете изглежда отстъпва пред първостепенната задача да се

даде материал с престижно име (било защото е на доказан автор или авторка, било защото е на обещаващ/-а). Стихотворението „Мъдрост“ от Е. Багряна е препечатано неколkokратно (поне три пъти), както „Майчина сълза“ от Ангел Каралийчев.

Репортажи и / или разкази в подлистника?

В подлистника на втора страница на „Бургаски фар“ и „Вечерна бургаска поща“, а и в „Народен глас“ се редуват чисто литературни текстове – кратки или по-дълги разкази с продължение, и репортажна проза, която се различава от литературно санкционираната форма на краткия разказ. Някои носят ясно разпознаваемото журналистическо определение „репортаж“, а при други са посочени госта неопределени жанрови форми като скици или импресия. Но пък имат ясно посочен обект, място на описване и настроение. Сякаш това е четиво, което няма прицел, освен да поддържа връзката с динамиката на делника, като я пренесе и във вестника. Понякога жанровите правила се преуначават, както „Клюки“, подписано от „Шмиргел“, има паратекстовото определение „весел репортаж“ (от страницата за хумор и сатира „Козирог“ в бр. 4621, 1937). В подлистник са поместени и репортажи със съвсем конкретна тема или социални очерци.

Някои от репортажите на втора страница във „Вечерна бургаска поща“ са като социологически очерци, в които се портретират съвременни социални типове или се отбелязват местата на колективния живот и градския бит. Особена група са пътеписните очерци, в които се дава информация за туристическите прелести на околностите на Бургас, но също така се разкрива и съвременният манталитет на градския човек, който открива пейзажа и пътуването като занимание през свободното време – отново един от

знаците за модернизацията на колективното масово съзнание.

Заглавията, както и подзаглавията, са доста изразителни и в резюме представят темите на подлистника. Често пъти подзаглавието представя композицията му. Ето в хронологичен порядък още примери за такива нехайни и журналистически безполезни и неинформационни скици както от „Бургаски фар“, така и от „Вечерна бургаска поща“ (примери от „Народен глас“ не са включени, а изданието има също свои постоянни сътрудници очеркисти и рубрики):

Разговор на улицата, Венямин Тиц (БФ, бр. 4982, 6 юли 1938).

Репортаж с ръце в джеба [Неподписан] (БФ, бр. 5044, 1938).

Съвременни миниатюри, К. Наумов (БФ, бр. 5328, 1939): фейлетонът се състои от две части, които приличат на мини-серии от градски ситком: 1. Утре се венчавам; 2. Мери флиртува.

Малка екскурзия по морското гъно. [Неподписан] (Вечерна бургаска поща, бр. 3110, 1939) (срв. „На морското гъно“. БФ, бр. 5944, 1941.)

Затъмняване. Трагикомичен фейлетон от съвременността. Богдан Булга (БФ, бр. 5710, 1940).

В града на мъртвите (гробницето). Репортаж от Ангел Янев (Вечерна бургаска поща, бр. 3368, 1939) – отново репортаж в „минисерии“, всяка от които „заснема“ различни сцени, и портретира случайни персонажи чрез цветистата им реч.

Репортаж. I. Морето е на чайките. II. Майка. III. С мундхармоника. Димитър Гилин. (БФ, бр. 5416-5417, 1939).

Абитуриентката (скица). II-ро действие. III действие. Пролог. Iст. (Морска заря, бр. 3527, 1940).

Мили родни картинки... Варварицина на чист бял Великден. Герои на безславно бойно поле... (Репортаж) [Неподписан] (БФ, бр. 5823, 1941).

Излет до Поморие (репортаж), Станю В. Начев (Вечерна бургаска поща, бр. 4331–4133, 1942) – за съботно-неделната екскурзия на един ученик, който пристига в Поморие с корабчето Галата и се прибира с влака.

Силуети на перилата, Б. Войнов (БФ, бр. 6205, 1942).

Бургаска Чам кория, Б. Войнов (Вечерна бургаска поща, бр. 4179, 1942) – репортаж за едно пътуване до Котел.

Пътни картинки, репортаж от Ст. Разбойников (Вечерна бургаска поща, бр. 4210, 1942).

Бургас без грехи, Б. Войнов. (Вечерна бургаска поща, бр. 4167, 1942).

Съвременни типове. Ключар. Вечният опозиционер. Спекулант. Фалшификатор. Гастрономът. Бедният консуматор. [Неподписан] (Вечерна бургаска поща, бр. 4289, 1942).

Суинги. Ст. Кирязов (БФ, бр. 6340, 1943).

Улица на романтиката и модата (репортаж), Иван Георгиев (БФ, бр. 6711, 1944 и сл.) – става дума за ул. „Богориди“.

Старост (Силуети), В[асил] Димитров (БФ, бр. 6713, 1944).

На село, Васил Димитров (бр. 6715, 1944).

На кино, Васил Димитров (бр. 6718, 1944).

Такива бяха те... Скици, Стеф (БФ, бр. 6744, 1944).

С продължение и по страниците на преименувания според новия политически и идеологически режим всекидневник:

Откраднати мисли. Робинзон (НФ, бр. 402, 1946): отново за „Богориди“ – „улицата, където животът на града се отразява до последните форми на своето многообразие“.

Фотоснимки (Илюстрирани мисли).
Никита Сребров (НФ, бр. 411, 1946).
Нашият Бургас. Кирил Янев (НФ, бр. 479,
1946).

Много от подлистниците остават неподписани, други са с псевдоним или инициали. Някои от имената се появяват еднократно, но други са постоянни сътрудници, като д-р Ячо Кабаивански, ветеринарният лекар, инспектор в Рибната борса през 1934–1938 г., който така подписва научно-популярните си статии, а разказите – с псевдонима Марко Поло.⁴⁰ Под редица подлистници от края на 1930-те стои авторското име на писателя и журналиста Асен Попов, който се подписва със съкращението Ас. Попов. Името му изчезва през военните години, но в „Народен фар“ отново има негови материали – очерци, но най-често разкази с герой разказвач.

По страниците на вестника се явяват поредица „скици“, както и в други издания на местната преса, от Стефка Иванова, която се подписва с инициали (Ст. И.) или с фиктонимите: Стива, Стеф.

Сред редовните сътрудници е Атанас Джавков, който също се подписва с инициали или псевдоним: А. Дж. – Морянин. Младият репортер дава и своя принос за жанровото определение на кратките репортажно-есеистични подлистници: със заглавието „Драски на къси вълни“ (бр. 6403, 6447, 6468, 1943) или с подзаглавието към „В търсене на тема. Драскулки“ (бр.

⁴⁰ Характеристика на автора вж. при Андрей Ташев. Художественото творчество на Ячо Кабаивански в контекста на българската морска белетристика от първата половина на XX век. – В: Гласове на гругостта. Съст. Н. Стоичкова, Я. Радева, М. Колев. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2023, 269–276. За една от книгите му вж. статията: Радка Пенчева. Ячо Кабаивански (Марко Поло) и „Това е положението“. – В: Морето на българина. Морски етюди в българската литература 1924–1944 г. Пловдив: Астарта, 2016, 89–93.

5894, 1941), по-късно в „Народен фар“ със заглавията „Софийски акварел“ и „Софийски акварели 2“ (съответно бр. 501 и 512, 1946). Ако има тема на тези фейлетони, то това е собствено „пътуването в делника“ и скиторенето на репортера. Това не е фланьорство, а съвсем делово преброждане на града „в търсене на новината“. Както показва заглавието, „В търсене на тема“ е разиграна ситуацията на репортера, който се впуска да изпълни задачата на редактора. Или се регистрира таймингът на „събирача на новини“, който има съвсем конкретната задача да разбере кои печелят милиона от лотарията „Бургаски милионери“ (БФ, бр. 6161, 1942). Правенето на вестник – журналистиката е сюжетирано, превърнато в материал и иронично-игрово изложено. Същия модел има и по-ранният неподписан репортаж „За събиращите на новини... Ако фактите говорят зле, толкова по-зле за тях“ (БФ, бр. 5812, 1941).

Репортажът за репортерското търсене превръща журналиста в персонаж. Освен това фрагментарното фактово повествование е субективизирано с аза на разказвача, който разменя реплики с читателя в разговорен, а не литературен стил, отново в иронично-игрови тон. Непретенциозните журналистически автофикции излизат от асиметрията между автора – създател и пасивния читател и въвличат читателя в самото списване на броя и създаването на новина. Репортер и читатели обитават едно пространство и време, което можем да възстановим по новините от първата страница на вестника, споделят един манталитет. В монолога си и обръщенията той подкача тъкмо тези теми, на първо място, тежкото военновременно положение.

Тези репортажи, или по-скоро фрагментарни репортажни и фактови повествования – разходка и разследване, разклащат жанровата схема, отчитайки

читателския хоризонт на информирания съвременник, чието естетическо възприятие е форматирано от киноекрана. Формата на репортажа-импресия се установява като нов стандарт за журналистическо писане, така и литературната форма се видоизменя по мерките на медията.

Като че ли по времето на появата на подлистниците на Ам. Джавков самият жанр на художествения репортаж се стабилизира като форма във всекидневника. Можем да ги определим като фикционални разкази, които преливат в репортаж или обратно, със същата правомерност: като репортажи, които съдържат фикционален разказ.⁴¹ Такъв жанров хибрид показват и подлистниците на Марко Поло – своеобразен жанров образец (а и конкуренция) за младите репортери са разкази като „По море“; „Старата скеля“ (подлистници във „Вечерна бургаска поща“, 1939). А в „Народен глас“ съществува рубрика „Нашите репортажи“. Сред тях има от особения жанр „стопански репортаж“ за начинания с практически ефект, какъвто пише Надя Попова-Симидова за Централния опитен институт, който експериментира с хибриди (Народен глас, бр. 216, 1942).

Особен тип повествование, който се вписва в изострената чувствителност на медията на вестника към необичайната новина, е фантастично-приключенският разказ с криминална интрига за научни открития. Следвайки словесната маска на

⁴¹ Жанровата характеристика на фактовото повествование и осмозата между литература и журналистика от 1960-те прави един от представителите ѝ – Том Улф, който определя новия журналистически фичър като репортаж с литературни техники, срв. Том Улф. *Нова Журналистика*. Прев. Юлиана Цветкова. – *Граматика на журналистиката*. Съст. Т. Абазов. София, 1996, с. 180–232; срв. Милко Петров. *Новата журналистика. – Америка. Социалният тропик. Социум и медии на САЩ от Пулицър до Мърдок*. София: Сиела, 2010, с. 361–368.

писателя като репортер, подобно на Светослав-Минковите разкази в таралежова кожа, Асен Попов създава сатиричната фантастика в разказите „Гениалната идея на Флайтокс Инодор“ (БФ, бр. 4606–4607, 4609–4613, 4615, 1937) или „Тайната на професор Неовиталин. Разказ“ (БФ, бр. 4733–4735, 1937).⁴²

Забелязваме литературните афинитети на „Бургаски фар“ към авантюрно-фантастичната условност. През 1941 г. вестникът съобщава за излизането на фантастичната повест „Приключенията на професор Йон Блъон“, дебют на писателя Петър Стъпов, издание на „Златна библиотека“, с илюстрации на Мих. Блек – отдавайки внимание на книгата първо, заради автора, принадлежащ към новото поколение, и второ, поради сензационно-кинематографичния сюжет, представен и в илюстрации (бр. 6022, 1941). Петър Стъпов помещава и разказа „Героят Чунг“ в бургаската преса („Народен глас, бр. 38, 1939). Мотивът за фантастичното пътуване използва и Атанас Джавков в „Патилата на един необикновен журналист“ (БФ, бр. 5915, бр. 5922, 1941), за да стигне до политическа сатира.

Новата норма за жанра трансформира и стила на репортажа по традиционната тема за селото. Много дописки и игрови репортажи доставя подписващият се с псевдонима Луд гудия Иван Димитров, 1936–1939). Името на рубриката „Скици от село“ може да се приеме като допълнение към жанровото определяне на модерната репортажно-художествена форма. Стилизираният игрово по тематиката псевдоним е показателен за ироничния подход на автора, който си

⁴² Още данни за автора и творчеството му срв. при Горчева, Мая. Как лекува от скуката Флайтокс Инодор? Литературните сюжети като сензационна новина. – *Леност и скука в българската литература*. Сборник с доклади от научна конференция. 2024. Рег. Надежда Стоянова, Владимир Игнатов, Мария Русева. <https://bglitertech.com/gorcheva-skuka-flytox-inodor/>

служи със сказовата техника и стилизирания диалект, каквито демонстрират и образците на Чудомир, изключително популярен именно чрез вестника, поради хумористичните си подлистници в политическия всекидневник „Зора“, или на Зошченко, чиито разкази често се появяват в подлистника на „Бургаски фар“.

Освен със сатирично-ироничния си потенциал тези автори са и жанров модел на хумористичния разказ, който е в полезрението на Борис Априлов като бъдещ автор на „Стършел“. Образец за компактно повествование, на ръба между реалистичното изображение и гримасата на делника, дават и разказите на А. П. Чехов. Класически стандарт са и разказите на Джек Лондон, а за неговата „голяма популярност“ ежедневникът често пише по различни поводи (срв. бр. 5772, 1941). Също така публикува неговите разкази в подлистник и то тъкмо през 1942 г., през месеците на изостряне на отношенията между Оста, към която гравитира България, и съюзниците.

Още с налагането си в „жълтата“ преса от края на XIX и началото на XX век репортажът „се рови“ в социално маргиналното и вади на показ случаи на социална несправедливост. С разследванията из социалните низини, изпаднали далеч под потребителското благополучие на медийно обсебените маси, вестникът изработва особен тип репортажно писане за социалните маргиналии. Особено драматично-гротескни жалостиви сюжети предлагат подлистниците на „Вечерна бургаска поща“. Ето една извадка от 1939 г.:

Роска. Скица. Г. Магжар (бр. 3177) – за смъртта на бездомно болно момиченце.

Безпризорни, разказ от Марко Поло (бр. 3213).

По пътя на проститутките. Репортаж от Пеню Николов (бр. 3341-3345) – макар че е обявен като репортаж, той е изграден с белетристични

похвати; не са посочени документални факти, а се разказва за млад мъж, пред когото няма друга възможност да оцелее, освен да проституира.

През 1939 г. във „Вечерна бургаска поща“ е публикуван и репортажът на Стива – Стефка Иванова „Приют за безприютните“ (бр. 3145, 1939) за настаняването на бездомниците. Репортерката посещава заедно със своя спътник „Нощен подслон“. (По същата тема в „Бургаски фар“ има и по-ранен репортаж: „В дома на безприютните. Едно нощно посещение“, бр. 4548, 1937). На такива скрити места на социално страдание и несправедливост са посветени и други нейни репортажи и есета, за някои от които вече стана дума. Като в социологически очерк журналистическото око наблюдава групово поведение, записва диалози и социални сценки, добавяйки и шрих за емоционално съпричастие към социално онеправданите. В „Момчето, което искаше бял хляб“ (БФ, бр. 5748, 1941) младата репортерка наблюдава децата, които зиме се опитват да изкарат някой лев, като се въртят около гражданите и помагат да се пренасят дърва за огрев, да се изхвърли сметта или да се разтроши легът. Репортажът като социологическа скица и анализ виждаме и в „Модерно робство и модерни роби“ (БФ, бр. 5788, 1941), където става дума за отношенията на зависимост и изтискването на тези, които за заплата и осигуряване на работно място трябва да се товарят с изпълняването на своеволните желания на своите „шефове“. Репортажът „Неуязвимите“ (бр. 5721, 1940) е изграден върху парадоксалната съвременност и контраст между роботите в индустрията, от една страна, и от друга, простия живот на ваксаджииите. За работата в печатницата се разказва в репортажа „Ако господин Гутенберг знаеше“ (БФ, бр. 5744, 1941). От съдържанието на очерците може да нахвърлим някои

биографични бележки за младата репортерка: родът ѝ идва от Лозенград, тя се преселва от село в Бургас след брат си, работи в печатница. Проявява остър поглед не само за социалните неравенства, но и за „психологията на съвременното общество“. След публикациите ѝ през 1944 г., последната годишнина на „Бургаски фар“, не открих името ѝ под материали от продължението на „Народен фар“.

Репортажи на Атанас Джавков също улавят картини на мизерията, но към социалната тема той добавя типажу от пристанищния квартал. По-късно с литературното си продължение социологическите му очерци за отрицателните от обществото прерастват в монументализирането на съдбата на скитниците и бездомниците като екзистенциален опит и прозрение.

Атанас Джавков има пред очите си успешните журналистически набези на своите връстници. Ето как по-късно характеризира младата журналистка, която нарича „мой угол като жена и като писател“, в неозаглавен фрагмент от времето, когато започва да пише повестта за бургаското си юношество:

Външността и поведението на моя угол покриваха изцяло тогавашните ми представи за гордата човешка самота. Стефка Иванова правеше разходките си по каменната стена [на вълнолома – бм М.Г.] всеки следобед, стигаше до кулата на фара, престояваше там известно време заглеждана в морето и се връщаше. Два пъти я проследих, пристъпвах далеч зад нея и през този мечтателен трансцендентален час се стараех да постигна само едно – да проникна в интелектуалния писък на поетесата, което не ми се отдаваше [...] (Архив, неозаглавен фрагмент, 29 януари 1985)

Може само да съжаляваме, че разказът не е пренесен в повестта „Далечно плаване“ и спира само до

началната, явно леко иронична зарисовка. Стефка Иванова и неясното продължение на личната ѝ съдба чертае една от траекториите на блестящото предвоенно поколение младежи, с отлична подготовка и амбиция за успех в попрището на актуалните за времето форми на пресата. През нейните подлистници, както тези на другите млади сътрудници на Светлозар Ловджиев намират своя път новата чувствителност и новата литературна форма, които твърде крехки и ранни ще бъдат пречупени от строгото идеологическо разчертаване на живота с края на войната.

Първият журналистически период на автора Борис Априлов е показателен за жанровата трансформация и процесите на модернизация на българската литература с отварянето ѝ към медията на вестника. Отново в средата на 1940-те можем да наблюдаваме превръщането на вестника в основа на репортажното повествование в „Пътуване в делника“ от софийския му съвременник Богомил Райнов (1945).⁴³

Траекторията на писането между литературата и пресата преформатира и фигурата на писателя. Биографията на новия тип писател, обърнат към медията на вестника, можем да видим при Асен Попов. Данни за него не са останали в анализите на историята на българската литература, макар че е автор на няколко произведения, но може да възстановим биографията му въз основа на непълните

⁴³ От такъв мащаб на преход между медиите са трансформациите, регистрирани и коментирани в литературната критика като стил на „разказвача на „модерните времена“ Светослав Минков (вж. В. Стефанов, Разказвачът на „модерните времена“. София: Български писател, 1990) или по повод преплитането на поезия и медия в поетичния текст на Н. Й. Вапцаров (вж. Г. Господинов, Поезия и медия. Кино, радио и реклама у Вапцаров и поетите на 40-те години на XX век. София: Просвета 2005).

артистично оформени данни, отпечатани преди повестта „Сивият човек“ (1935).

Начинанията на Асен Попов си поставят за цел да пренесат литературната амбиция във вестника и да я свържат с медийните условия за успех, следвайки разбирането, станало толкова понятно и разпространено днес, че литературата означава разгласа и обединение на творческите сили и ново съзнание за авторство. Например повестта „Сивият човек“ се открива не само с биографични бележки, но и показва портрет на автора.

През 1934 г. Асен Попов основава „Комитет Българска и Македонска литература“, който се афишира с нарочен „22. Литературен сборник“ (или: „Литературен сборник на двайсет и двамата“). Изданието трябва да набира абонати, да рекламира и събира средства, като включително ще се раздават и безплатни издания като премия. Начинанието, обявено в „Литературен сборник 22“ като „първо по рода си дело в световната литература“, събира малко познати имена, които дори и ако са допуснати в литературноисторическите разкази и представителни антологии, се мерват бегло – едно младо поколение през междувоенния период, представително за което е полуфункционалното репортажно повествование на Асен Попов. В групата на 22-мата личат имена на столични и извънстолични автори, някои от които се срещат и по страниците на „Бургаски фар“: Крум Вълков, Лалю Рогачев, Димитър Сотиров, Стефан Марков, Любомир Дойчев, Иван Казълов, Иван Василев, Бедуина Чар, Людмил Дринов, Димитър Гундов, Симеон Маринов, Михаил Иванов, Иван Гайтанджиев, Димо Кардашев, Пантелей Сигоров, Лъчезар Станчев, Асен Попов, Недялко Бенев, Паулина Станчева, Асен Струга, Тасо Примо, Мино Балтов и др.

Литературното предприятие има продължение по страниците на бургаската преса: в бр. 152 на в.

„Народен глас“ от 4 август 1941 г. афиш с надпис „ВНИМАНИЕ!“ обявява:

Най-оригиналната сензация на сезона е:
Българските писатели раздават почти безплатно своите най-нови отпечатани трудове на всички българи в Обединена и Велика България. Всеки, който изпрати само 60 лв в срок до 15. VIII. Т. г. на адрес Асен Попов, „Раковска“ 122 – София, ще получи веднага следните осем най-оригинални и най-много четени книги в България [...]

Настойчивата реклама във вестника трябва да лансира нов начин за разпространение на книги.

Оказва се обаче, че залагайки на видимите знаци на успеха и разчитайки на популярност през бързопреходната медия на вестника, писателят е отминал и с бързопреходните новини.

Късите вълни на репортажите на Морянина

Казиното

За всичко намерихме заместители, драги читателю. Само красотата на природата остана същата. Лунната светлина е все така чиста, без примеси, без дървесина. С книжни [ленти] не можем да затъмним звездите.

И луната, и звездите, и кроткото море могат да се гледат от терасата на казиното, вечер, когато тромпетът на Боцмана и клаар[и]нетът на Ники наелектризират с ритъм салона. Тук са младите и музиката им, тревожна и трепетна като съвремето.

Когато двама застанат на перилата, те дълго гледат морето, което се движи пред тях, звездите, които се люлеят над тях, и им се струва, че пътуват с океански параход, далеч от опашките, от дървесината, от тревогите.

*Понякога това, което ни заобикаля,
опива като вино.*

(Бургаски фар, бр. 6447, 1943)

Описвайки като репортер „Моят Бургас“, Атанас Джавков отбелязва – отново в лежерен информативно-ироничен стил, – че Морското казино играе „най-голямата пропагандаторска роля“ за града и то именно чрез нагласеното клише – „с неизбежната стереотипна палма, която се слага само през летния сезон, след специално нареждане“ („Трите улици“, НФ, бр. 522, 1946). Ще я припомни след десетилетия и в началото на повестта „Далечно плаване“. За начеващия репортер има една тема – градът и хората, с новините от забързаното им ежедневие, маниите и дребните им тревоги; филмът на всекидневието, проектиран на екрана на неизменната природа и морето. Градът с шумовете на утрешното разбуждане е обрисуван с дребните детайли на всекидневието, като исторически документ:

Утро. Наг града виси едно снишено, неподвижно небе – тежко като сив метален къс. Загърмяват рулетки. Един бърз „Крайслер“ фучи и бучи по опнатите прави улици. Гумите му съскат като настъпани змии по излъскания паваж. Зън... зън... зън! – чува се хлопката на боклучийската кола. Един мършав боклукчия храни и обръща кошовете със смет. Пред магазините пръскат с вода. Изневиделица голитат кресливи вестникарчета. По кафенетата и кръчмите вече гърми радиото. Ранните посетители са навели глави и слушат новините: „Берлин, 23 август (ГТА). Германските пехотни части, действащи в сектора на Одеса, завзеха важни стратегически точки. Две железопътни гарии...“ По терасите на големите домове хвърчат прах и перушина. Набитите ръце на ранобудната слугиня нанасят

здрави удари. На пресекулки⁴⁴ долита: „Сложи главата си на моите гърди“. Долу вика млекарят. Подир него изтрополява⁴⁵ магарешката каручка на зарзаватчията. Пазарлъци. Вратите на полицейския участък се отварят и няколко „гавроши“ виждат наново светлината. („Няколко гуми за циганите...“. Репортаж от А. Дж. БФ, бр. 5930, 1941)

Или утихването и нощното спотайване:

Един шлифер излиза от „Малина“ и тръгва към тъмносиния Пакард, спрял до тротоара. Тъмно е. Невидимото небе изсипва гъжд. Един[ият] крак на „шлифера“ потъва в малка локвичка. Чува се проклятие към общината. Пакарда се суква по гъждовитата улица и стрелка снопове светлина. Клаксонът прорязва мократа тишина. С леко полюляване машината спира пред гаража. След минута-две „шлифера“ е сред приятната домашна обстановка.

[...]

Едва се тъмнеят грамадните фасади на зданията. През обкнижените прозорци страхливо надничат светлинки. Един файтон се търкулва надолу, няколко камиона профучават и се стопяват в тъмнината.

Желаете ли да продължите с мен, драги читателю? Дъждът ни завари без горни грехи и единственият костюм от гървесина се измокри, но трябва да се напише репортаж. Тогава да продължим. („В една гъждовна вечер“, БФ, бр. 5957, 1941)

В автобиографии писателят поставя началото на творчеството си с назначаването си за репортер на „Бургаски фар“ още като ученик пред 1938 г. Едва след 1941 г. в течението на „Народен глас“, „Бургаски фар“ и

⁴⁴ В оригинала: /пресечено-пресечено/.

⁴⁵ В оригинала: / претрупоява/.

„Вечерна бургаска поща“ могат да се открият редица заглавия, подписани с името Атанас Джавков, само с инициалите Дж., А. Дж. или вариации на псевдонима Вегрин Морянин, А. Дж. – Морянин, Атанас Морянин. Момчето вече има друга биография извън родовете – изписвана от новините на бързо променящия се свят. И от „дивашкия стремеж“ да пише:

Мракът на моето съществуване, макар и да не съзнавах тогава, че е мрак, се разсейваше от една единствена светлинка – дивашкият стремеж да пиша, да се изтъкна, в крайна сметка да заема видно място в журналистиката, а още по-точно – сам да стана собственик на издание, но не къде да е, а в Ню Йорк. Репортажът, който се родее с есето, май се оказваше такава идеална форма на разбирането ми за журналистика, с тази форма се запознах от подлистниците на столичния вестник „Мир“, този вестник упорито превеждаше такива художествени репортажи, намираше ги по страниците на френските всекидневници и периодиката; в тях имаше много законспирирана носталгия, тя целеше да върне вниманието на френските читатели към стойностите на мирните дни и който умееше да чете между редовете, отгатваше истини и настроения, навярно убягнали от окомото на цензурата. (Архив, неозаглавен фрагмент, 29 януари 1985)

Освен самоиронията, със задна дата писателят характеризира и особения журналистически стил, който се стреми да следва, а той идва от традиционната интелектуална журналистика. По подлистниците му освен делника на града можем да проследим и сюжета за изработването на ново съвременно писане. Начеващият репортер наблюдава и при съвременниците си тенденцията авторът да престъпи от вестника в книгата. Отбелязва я в

рецензията „45 души говорят за литература, за изкуство и... за себе си“, посветена на книгите „Когато те говореха“ и „Един час при...“ от Хр. Д. Бръзицов (Народен глас, бр. 238, 1943). В прерастването на интервюта в авторска книга той вижда появата на една нова фигура на автора, който пренася своя „вестникарски темперамент“ в полето на актуалната литература. Освен примера на Бръзицов, младият рецензент се позовава и на други известни български „вестникари“, чиито книги се посрещат с интерес: Данаил Кранчев, Тодор Кожухаров – съвсем скоро и двамата ще бъдат жертви на следветосептемврийския терор. „Бургаски фар“ информира за нови книги на колеги журналисти (например за книгата „Пристанищни хора“, 1939⁴⁶, от варненския журналист Дим. Аджемов, БФ, бр. 5322, 1939).

От своя страна, младият репортер се опитва да формулира собственото си писане, а то се проектира по траекторията на бързото преобразяване на едващо утвърдилата се канонична линия. Книгата все повече губи смисъла си на абстрактна ценност и става видима характеристиката ѝ на медиум, както е и вестникът. Между вестника, литературата и книгата снове героят разказвач от друг подлистник на начеващия репортер – „Хората от Оранжевата къща“ (БФ, бр. 6531-6532, 1943): в необичайните си срещи и обитателите на общежитието, в което е попаднал, той открива сюжети, зарязва явяването на изпити и решава „да стана писател“. Но развръзка е следващото му решение: „Скоро се отказах от романа, защото не беше по силите ми. Оставих го за друго време, когато несъмнено щях да бъда голям писател“. Скицата от всекидневието съдържа потенциал на епическо произведение, но припряността отлага намерението

⁴⁶ В каталога на НБКМ може да се види сборник разкази със същото име от 1942 г.

за написването му и той остава до рамките на подлистника във вестника: „[...] вместо голям роман с преплетени конфликти и идеи, написах обикновен вестникарски репортаж“.

В актуалната за времето си практика, а и във възприятието на читателите, художествената форма – роман или разказ, стои редом с журналистическата на репортажа. И двете се променят в симбиозата си, следвайки императива за по-широк достъп, съобразявайки се с вкуса на публиката и „днешните изисквания към по-голямо опростяване“, които отбелязва в своята рецензия младият репортер („Вуга“ ...“, БФ, бр. 6082, 1942).

В репортажите си начеващият автор добавя нови щрихи към социологията на писането и като предлага и съпоставя различни типове пишещи: фарсовият Писалков, за когото издаването на романа е добре планирано икономическо предприятие, затова за успеха му разчита на корицата и на разгласа във вестника („Писател“, Народен глас, бр. 241, 1943); приятелят Руби – моряк и дописник. Срещата с предприемчивия Писалков е отпечатана под рубриката „Из нашата действителност“.

Руби е персонаж в различни ранни творби от времето, когато военното положение прекъсва достъпа на кораби от вражеския лагер до Бургас. Може би Руби е спомен от предвоенно време, или мечта? По-разгърната характеристика му е дадена в разказа „Бягството“ (2023): юнгата Руби изпраща дописки в провинциален английски вестник, двамата си говорят за търсенето на теми. „Отличният приятел Руби“ е събеседник, чиито афоризми са цитирани в репортажа „Бургас пред очите на другите“ (НФ, бр. 468, 1946), – даването на думата на въображаеми събеседници е един от характерните ходове на журналистическия разказ. Типажът на скитника моряк и писател се появява под името „Джек“ в единия от трите епизода на по-ранния

репортаж есе „По случай...“ (НФ, бр. 243, 1943), поместен по повод Седмицата на българската книга. Макар че е роден край Темза, той по-скоро следва Джек-Лондоновия култов образец и мечтае „след като се наскита, да седне на писалищната маса“.

Герой на име Руби се появява и в есето „Не без повод“, което е обект на специалното есе памфлет „Кой казва това“ на Дора Ченова, тъй като допуска, докато страната ни е във война, да се пише ласкаво за ония, които я бомбардират.

Също като част от тази действителност са многобройните *homo legens*, на които се натъква репортерът: младежът в пристанищната кръчма, който е разгърнал „Пропаст“ на Антон Страшимиров („В обиталището на скитниците. Носталгия и консервни кутии“, Народен глас, бр. 145, 1941), невръстните читатели и шарените им вкусове в библиотеката („И все пак Бургас чете...“, БФ, бр. 5898, 1941).

Какви техники и теми използва младият репортер? Авторът на репортажа е говорител на множеството, един от множеството. Не бихме могли да отсъдим дали това самоотъждествяване не е реторически ход или отговаря на собствената му нагласа, или пък самата медия дава възможност на аза да заговори в множественото число на съвременниците си. Сироничната приповдигнатост на военните години той се самохарактеризира според общата социална група: „вярно дете на купонното време“ („Блянове за Холивуд“, БФ, бр. 6536, 1943) и отбелязва в репортажите всевъзможни детайли на извънредната ситуация, в която живеят, като снабдяването с хранителни продукти и празните магазини; абитуриентките се тръшкат и избухват в плач, защото не могат да се стъкмят за бала („В търсене на тема“, БФ, бр. 5894, 1941; „Драски на къси вълни“ I, БФ, бр. 6403, 1943), закнижените прозорци, опашките, или проверката на

лична карта и задържане на Палавото – ангелчето във ваканция, – по подозрение, че е шпионин („Патилата на един необикновен журналист“ II, БФ, бр. 5922, 1941), нощните сирени – наред холивудския сладникав сюжет на разказа „Любов“ (БФ, бр. 6342, 1943)... Рекламата за плажа може да се обнови „в духа на времето“: „... гордостта на курортния Бургас е хубавият лековит пясък, който заедно с летовищните удоволствия ви поднася и последните бивалици и небивалици по разните фронтове“ („В търсене на тема“, БФ, бр. 5894, 22 юли 1941).

Колкото и да страдат по „хубавото старо време“, според репортера животът в града продължава все тъй шарен и шумен:

Това е тя, пролетта на 1943 година – затъмнена, с книжни кръстове по прозорците, сякаш хората искат да прецедят светлината на слънцето. Градът ми се мярна съвсем слабо променен. Хората пак зяпат по витрините, в кафенетата тракат пуловете, около ротативките са все същите отворени като петолевки очи. Само за политика се говори по-малко. Политическите брътвежи останаха само за чиновниците и то по време на най-усилената работа. („Драски на къси вълни“, БФ, бр. 6403, 6 април 1943)

Дали това е обективна картина или си казва гумата жизнерадостният младежки дух на репортера и очакваната среща със света? Или светската поза на непукизъм? Пролетта на 1943 г. е „затъмнена, с книжни кръстове по прозорците“, но градът изглежда на репортера „съвсем слабо променен“. Все пак репортерът добросъвестно регистрира промените: пие се повече вино, ядат се много паста, макар че съвсем не са евтини. Войната не променя все по-склонния към забавления градски свят, както си спомня и Динко

Хаджигинев: „Локали, ресторанти и кръчми работеха още по-интензивно. Кафенетата и сладкарниците увеличиха клиентелата си“ (Хаджигинев 1994: 26–27). Къде на шега, къде като факт репортерът забелязва, че „броят на кръчмите и аперитивите се увеличава“ и засега виното го има и се продава без купон, но пък „семките се чоплят все по-малко“; ядат се все повече пасти, макар с увеличени тройно цени; „учениците уж са станали по-безгрижни“ – „малките четат усилено. По-малко уроци, повече книжки“, но абитуриентките са със зачервени от плач очи заради недостъпните скъпи тоалети; и „Концерти. Изненадващо много концерти“. Появила се е нова мания всички да си правят снимки („Всички си правят снимки. Раздават ги наляво и [на]дясно. Сякаш ще настъпва края на света“). Като че ли неизменен остава само животът на града – „Привечер улиците приличат на грамадни мравуняци“ – и предвкушаната пролет („Драски на къси вълни“ I, БФ, бр. 6403, 1943).

Започнало е и по-голямо производство на рибни консерви:

Между риботърговските кантори се намират няколко модерни работилници за консервиране на риба, които направиха добри услуги през военните години, когато прехраната беше станала отегчителен проблем. Не ще да е грешка ако кажем също, че услугата беше до голяма степен и за отявлените пиячи, за които войната стана непоносима, не заради скъпото вино, а заради тая подчертана липса на хубави и разнообразни мезета. В тези работилници за консервиране, както и в работилниците на обикновените риботърговци, където рибата трябва само да се почисти и насоли, за да стане годна за изпращане из вътрешността на страната, намира препитание голям брой инородно население от покрайнините на града,

предимно цигани. Тук те са придобили очевидна похватност и са на път да направят от рибочистенето професия. („Новият граг“, НФ, бр. 506, 1946)

Жаргонът на града произвежда ироничните национални образи като „Черноборсец Храбър“ („– Да си кажа правичката – поде друга приятелка, – баща ми се обърнал на Черноборсец Храбър. Утре ще ви опека лунканки“, „Драски на къси вълни“ III, БФ, бр. 6468, 1943).

Многобройни са и концертите през 1944 г. („Жени и концерти“, БФ, бр. 6671, 1944). Но „няма го шума на големите плажове“ и излезнати на пясъка в края на август приятелите тихо се питат: „Научи ли, че днес...“ или „Вярно ли е, че радиото...“. Това е настоящето, запечатано в разказа импресия „Августовски часове“, който е публикуван в подлистника на бр. 6740, тъкмо от събота, 9 септември 1944 г.

В потока на бърбивия разказ репортерът вмъква всевъзможни обсъждани теми, вече съобщени на първата „сериозна“ новинарска страница на всекидневника. По повод мерките за затъмняването на града, приятел „словодумец“ измисля „многозначителния парадокс“: „Затъмнението ще ни позволи да видим много работи, които на светло стават скрити“ („В търсене на тема“, бр. 5894, 1941). През лятото на 1941-ва плажът е станал „политическа кляукарница“ („В търсене на тема“, бр. 5894, 1941), но през 1943 г. „за политика се говори по-малко“ („Драски на къси вълни“ I, БФ, бр. 6403, 1943). Репортерът е влязъл в ролята на хроникьор, който предлага социологически моментни снимки, но можем ли да се доверим? Не е ли по-скоро рефлексът да се гадат необичайни факти и то в добре опакована формулировка?

В годините на войната не само басейнът на пристанището е затворен, но и градът:

Движението извън града ставаше с открити листи, издавани от полицията, даже и до нива, лозе, гробища, Атанасово и др. Един контролен пост беше на шосето пред Техническата гимназия. Постовите бяха български. Нощем прозорците се затъкваха със завеси от специална плътна черна хартия. Стъклата се облепваха на хикс с два пръста широки бели хартиени ивици и това се правеше с оглед при евентуална въздушна бомбардировка да не се чупят лесно, а парчетата да висят и да не падат. Няколко пъти на ден радиото съобщаваше: „Внимание, внимание, важно съобщение. Над страната няма противникови самолети“ и подир това на немски: „Achtung, Achtung...“ и т.н. (Мелконян 2024: 252)

Художествената условност на репортажа изисква от автора да предава впечатлението, без да го задължава да дава доказателства. В завършек на очерките си журналистът заема позицията на този, който поставя морални въпроси и оценява колективна съдба – също без да може да прокараме граница дали това е индивидуален творчески и интелектуален импулс или в отговор на реториката на обобщението и на журналистиката като морален съдник, например:

Сега живеем в тежки, непоносими времена. Може би ще стане по-лошо, а ние сме разглезени деца на една напълно сериозна епоха. Ще намерим ли сили да ги преживеем без охкания, без хленчения? („Няколко думи за циганите...“, БФ, бр. 5930, 1941)

Несъмнено, тези подлистници не информират и са натоварени да изпълнят развлекателната функция на печатната медия. В изграждането им влизат в действие художествени похвати и се изгражда структура с повтарящи се елементи. Обстановката се

описва през „малките истории“ на отделни личности, обрисувани с открояващи се детайли като художествени персонажи. Други характерни черти на репортажния стил на Джавков са диалозите, уловените реплики, стилът на устната реч с разговорни и жаргонни изрази, както и с чуждици.

Често в репортажите той дава думата на други говорители, стилизирани като анонимни гласове от множеството: приятелят, който го съпровожда, случайни събеседници или неназовани авторитети, както увенчава есето си „Бургас пред очите на другите“ с безапелационната (нонсенсова) присъда:

– Моето скромно мнение е, че Варна е поне десет пъти по-хубава от Бургас, но, дявол да го вземе, Бургас е най-хубавият град!

Това не е казано от мене. Това е мнение от един рецидивист алкохолик.

(НФ, бр. 468, 1946)

Едва ли партийно муштрованата журналистика на следдеветосептемврийския бургаски всекидневник би оценила ироничния каламбур на младия репортер.

Що се отнася до композицията и техниката на репортажните скици, характерен елемент, който откроява авторския стил, е въвеждащият синопсис, в който са изведени епизодите и персонажите. Ето как в резюме е представен „В една гъждовна вечер“ (бр. 5957, 1941):

В затъмнението и дъжда. По калната улица. Кварталната кръчма. Бай Стефан вехтошаря. Любовното „да“, което получи Пенчо... И накрая, ни в клин, ни в ръкав – Шопенхауер.
--

В кръчмата накрай града репортерът със своя спътник срещат бай Стефан вехтошаря, подслушват разговора на четирима работници и научават за радостта на Пенчо – механикът, който е получил „да“ от любимата си „сред свистенето на каишите и шума на фабричните помещения“. „Малката история“ и щипката сантименталност свързва репортажното предаване на реалността със „сърдечните трепети“. Вапцаровият поетичен модел, едва ли познат на младия репортер, е дословно възпроизведен – с което още по-очевидна става репортажно-фактовата му конкретика.

Под синопсиса има илюстрация от ученика Захари Захариев (както е допълнено в следващия брой).

В диалога с читателя се установява дружески шеговит тон. Баналната рутина и общият хоризонт на делничното и самопонятното са преобразени с духовитите забележки и неочакваните ходове на репортера. Ако общата му нагласа е иронична, то за развързките на разказите или за кога на очерците си журналистът пази неочаквани асоциации, например „ни в клин, ни в ръкав“ коментар на Шопенхауеровия афоризъм „Сборът от страданията надминава сбора на наслажденията. Следователно, нашият свят е най-лошият от всички светове, които можем да си представим“ („В една гъждовна вечер“, БФ, бр. 5957, 1941). Или в прескока от природата към най-важния за момента политически въпрос и незначителния детайл, както в епилога на един от епизодите от „Драски на къси вълни“ II:

Молитва за гъжд

Сушата беше изсмукала земята до канка.
Трябваше да падне гъжд на всяка цена. Случих се в Поморие, когато правиха лития. Тъкмо се прибрахме с игумена в манастиря, когато заваля.

Тръгнаха жени и старци ръка да му целуват. Гледам и се удивявам на тяхната религиозност.

– Прощавай, отец Стефане, но това, дето стана, гоиде като гоушеш. Късмет имате.

Игуменът мълчеше. Застанали на пруста, ние гледаме как шурнаха вадички по манастирския двор.

– Кои знае, може и Божия работа да е, – поправих се аз.

– Нека приберем житото, нека напълним бъчвите с вино. Тогава ще правим нова молитва. Голяма тържествена – наруши мълчанието си игуменът.

– За какво?

– За мир!

От камбаната се стичаше малка водна струйка, кой знае как промъкнала се там.

(БФ, бр. 6447, 1943)

Всички тези чисто художествени елементи са и основание за младия автор да гледа на очерците си като на литературни, като текстове от композицията на своя бъдеща книга по примера на други известни журналисти. Освен това репортерът превръща в персонаж на своите репортерски сюжети както фигурата на редактора и журналиста, така и на писателя и тематизира писането.

За пръв път анонс за книгата „Моят Бургас – репортажи“ се появява към „Жени и концерти“ (бр. 6671, 30 март 1944). Същата бележка, че са „[и]з готовата за печат „Моят Бургас – репортажи“, стои и под четири от по-късните подлистници от в. „Народен фар“, 1946 г.: „Бургас пред очите на другите“ (бр. 462, 9 април), „Новият град“ (бр. 506), „Културен Бургас“ (бр. 522), „Трите улици“ (бр. 555), а в архива му, съхраняван от дъщеря му Джина Василева, се пази машинопис със заглавие „Кварталът на скитниците“. На „моя Бургас“ всъщност са посветени малко или много всички

авторови репортажи, тъй като винаги подхваща различни теми от всекидневието на своя град и неговите обитатели.

Наред с репортажите в подлистник младият автор публикува и разкази, които също вижда като книга: към подлистника „Под звездите на Ориента“ (бр. 6500, 6501 1943) отбелязва: „Из непечатаното „От Сидней до София“. Замислени като фрагменти от книга, и в репортажите, и в разказите присъстват постоянни персонажи и места, някои от които навярно имат реални прототипи. Можем да предположим, че с натрупването на кратки материали постепенно се е избистрила идеята както за репортажна книга, така и за авантюрно-любовен роман. Художествено-повествователните разкази изглеждат като фрагменти от по-широк сюжет. Освен двете заявени книги „Моят Бургас – репортажи“ и „От Сидней до София“, от ранните години на писателя се съхраняват ръкописи за по-обширни повествования: „Морето и ветровете“ за премежията и любовните тревоги на гимназист, който прави опит да избяга в трюма на кораб, и фрагменти от втори неозаглавен, с криминален сюжет, който се развива в пристанищния квартал. Появата на герои от разказите и в репортажни очерци или есета показва пропускливостта между жанровите граници, например Мимито – име на скитник моряк, убит в Испания, от „В обиталището на скитниците“ (Народен глас, бр. 145, 1941) и на приятел от „В търсене на тема“ (БФ, бр. 5894, 1941), отеква в Мими с прозвището Зангадора в късната му проза. Нели е изтощена от туберкулозата проститутка, обитателка на пристанищния квартал, която е персонаж както в разказа „Бъдни вечер“ (БФ, бр. 6348, 1943), така и в репортажа „Кварталът на скитниците“, останал в ръкопис; или в нахвърлените

сцени от криминалната история в пристанищния квартал.⁴⁷

Литературният разказ, както и репортажът, стъпват върху едни и същи реалии и персонажи, пренасяйки фактовата основа в художествената условност и от друга страна, фикционализирайки фактовия разказ. Някои от тях имат фикционално удължение след години, когато с приближаването на старостта авторът се обръща към теми от бургаското си юношество. Репортажните лица и случки преливат в късната биографична повест „Далечно плаване“ (1988), както в недовършения роман „Траверстаун“ и се преобразяват в елементи от литературната структура; фактовете разкази от подлистника на ежедневника генерират нови епични форми. Самонадеяното решение на разказвача от „Хората от Оранжевата къща“ (БФ, бр. 6531–6532, 1943), че ще напише роман, като стане писател, се е изпълнило.

Подписаните от начеващия репортер подлистници могат да бъдат разделени в три типа. Първите са с ясно разпознаваемата жанрова форма на разказа. Темите витаят около различни ситуации по синусоида на едно любовно чувство, но винаги с изплъзваща се окончателност. След развръзката

⁴⁷ Ето още такива „прескоци“ на персонажи от репортажите към късната проза на Борис Априлов:

В „Първото пътуване на „Планета“, което е до Ропотамо, където трябва да приберат таляните от Созопол, „На руля седеше бай Панаго...“, а герой с това име има един от „тайфата“ в устието на Ропотамо („Залези край Ропотамо“). Името е споменато и в повестта „Далечно плаване“. Анести – един от рибарите с бай Христо и бай Кочо („Залези край Ропотамо“) се появява след десетилетия в изкривеното огледало на курортното благоденствие на „столицата на рибарите“ в разказа „На гости“. Името Жизела на героинята от първия открит разказ на младия автор „Песен на пустинята“ се пренася в Жизет от разказа „Любов“.

остава тъгата за непостигнатото като признание за всесилната реалност, но без да се губи и мечтата. Предложението за брак отново е отхвърлено, но отново двамата са заедно „Под звездите на Ориента“; отново и отново морякът отлага заминаването си при жената, която го чака, и бъдещия семеен дом („На комва“), а когато след години все пак двамата се събират, любовта все липсва – остава очакването тя да се появи („Първото пътуване на „Планета“). Сцените, които се мярват из разказите, са според клишето или за космополитния лукс, или обратно – за несретническия рибарски живот с усилен труд, с крѣчми и сбивания, но щастливата любов е все желана и несбъдната, както, впрочем, изисква клишето за мелодрамата. Героите са или моряци – като капитана Ботю или боцмана Мони, – или светски, спортен, охолен мъжкар, като загадъчният красавец, който след луксозната вечеря отнася певицата с колата си – „Под звездите на Ориента“. Що се отнася до героинята, тя се вмества в два типа: или далечната и неназована, делнична вярна спътница, или певицата – Калина в пристанищния бар („На комва“; същото име носи героиня от късната повест „Стената“); „скитница по меридианите“ е Джина („Под звездите на Ориента“), която става звезда в кабаретата на Балканите („[...] предпочете да е фаворитка в Ориента, отколкото посредственост в Америка“). Героите му са с общ манталитет на космополити, независимо дали са моряците от бургаското пристанище – българи, дошли от различни краища, или чуждоземни шведи, или става дума за нощните артисти от кабарето и пристанищния бар. Тези сюжети и персонажи, в които етническите разлики губят смисъл, са форматирани по филмовите – макар същият разказвач да иронизира киноманията в репортажите си (срв. „Блянове за Холивуд“, бр. 6536, 1943). Нещо повече, младият разказвач сам разконспирира тази направеност на персонажите по

литературните стереотипи и това е условие в сключеното с читателя съзаклятие, например пронизва похвата, наричайки героите Змийорката и Жизет „идеална двойка за много търсеци романисти“ („Любов“, БФ, бр. 6342, 1943).

Също по модела на модерното повествование те са герои космополити, независимо дали са от социалните низини или от привилегированото малцинство. Те пътуват, прекосяват граници, живеят край пристанището или в хотели, но това е външната социална видимост на една особена нагласа. Както я обобщава Змийорката: „Непознатото ме маме“. Почти дословно този авантюрен дух има и певицата Джина, която казва: „Неизвестното влече“ („Под звездите на Ориента“ II, БФ, бр. 6501, 1943). Професиите им са също тъй неустановени, извън постоянно място: те са моряци, кабаретни артисти, а някои – просто скитници и бездомници. Обърнати към маргиналите и социалните низини, репортажите включват многобройни герои цигани и циганки, от всички възрасти. Те имат знаково присъствие и като жизнен модел, тъй като чрез съдбата им разказвачът наблюдава разминаването между това, което е външен социален статус, и универсалното състояние на хармония. В мургавите си съграждани младият репортер открива друга екзистенциална цялост и дори екзотиката на далечните времена и морета:

Един факт ми направи силно впечатление. Вие знаете колко мрачно и потиснато минава времето вечер в една чиновническа къща, да речем. Всички сядат на трапезата и като че нарочно развалят настроението си с приказки за неплатена полица, наем, електричество, после заговарят за икономии, за скъпотията и го обръщат на караници и плач.

Има ли по-бедни хора от циганите? Защо в техните къщи тогава не стават подобни сцени?

Защото широка и търпелива е циганската гуша. Волните им сърца пеят и когато са сити, и когато са гладни.

Аз присъствах на една рядко идилична нощна картина. И сега още виждам как окъпаната луна изплува от морето, как топлата морска нощ стопи сърцата в един екстаз и като по даден знак целият катун се събра пред главната шатра. Една Айша се завъртя и омота жадните погледи във вихрен пластичен танец. Ударите на дааретата отекнаха и разбудиха заспалата тишина. Наоколо всичко стана блян и екзотика.

Този цигански катун е издънка, бедна останка от нещо величествено, голямо, красиво, почти забравено, което се мъчи да възкреси славните мигове на миналото.

(„Няколко думи за циганите...“, БФ, бр. 5930, 1941)

Наред със социалните характеристики, също тъй флуиден е етническият белег. Младият разказвач устройва истинско вавилонско смешение в разказа „Хората от Оранжевата къща“ (БФ, бр. 6531–6532, 1943). За да се яви на изпити, героят заминава в София и се настанява в „обществено с административен номер 117“ с хазайка арменката Сузана и квартиранти полякът Янсен, „художник модернист“, който се титулува „горд обитател на планетата ни“, кабаретна артистка, келнерка, певец, боксьор, проститутка, вехтошар, ученичка от балетната школа, семейството на един пенсионер, радиотехник, шармантка, едно еврейско семейство, конторсионистът унгарец Феерси – „човекът без кости“, дамата с млечнобял цвят на лицето, със съпруга и двете си дъщери. Сред неизброимите случайни посетители на жилището е и „някакъв марсилец“.

Поколението на младия репортер плува сред кинообразите на модерната космополитна култура като „риба във вода“; установява нов тип общуване отвъд границите, както приятелят Муфи, който се интересува от кино, изучава опература, т.е. операторство, и режисура и има кореспонденти от цял свят, но най-вече – едно италианско момиче, въпреки че самото то като от киноекрана – красиво и богато.

Колкото пъстри по етнически или социален белег да са героите, те участват в еднотипови повтарящи се ситуации като сбиване между български и чуждоземен моряк заради певицата – в разказа „На котва“ това е датчанин, „шведец“ – в „На брега“. Общата изходна ситуация в двата разказа обаче се развива към различна развръзка: към изостряне или превъзможване на ревността с търсеното приятелство със съперника. Варирането при разгръщането на сюжетното ядро ще остане като характерна за автора техника на построяване на разказа и при по-късните му работи, сякаш с всеки вариант той обмисля и развива различни възможни изяви на човешкото (както с еднаква убедителност може да предложи две развръзки в късната си повест „Прерия“, 1984).

Жанровото определение „репортажи“ на втория тип подлистници е указано в подзаглавието. Това са очерци и скици за някакво събитие и място: например в „Залези край Ропотамо“ младежи гостуват при „тайфата“ от рибарското селище в устието на реката, участват в хвърлянето на гриба.⁴⁸ Мотивът за

⁴⁸ Гриб – „Грибът е подвижна мрежа, която се употребява за ловене на придънни и плаващи риби в крайбрежията. Той се състои от две дълги мрежени стени – „крила“, между които е пришита мрежена торба. По долния край на гриба се поставят тяжести, а по горния – гъби, благодарение на което крилата на гриба заемат отвесно положение в морето. Той постепенно се изтегля с въжета, които са свързани за краищата на крилата. При движението на гриба долната му част, снабдена с тяжести, се влечи по дъното.

пристигането при рибарите грибчи е устойчив сюжетен модел, по който са изградени и по-късни разкази на Борис Априлов (срв. „Филе от акула“, „Интервю“). Сюжетна завръзка е отхвърлянето на пришълеца, който носи лош късмет. Така в недовършения фрагмент „Мълчанието на света“ от 1980-те момчето, което пристига при тайфата, за да работи и поприпечели, буквално е изгонено. Недоимъкът измъчва и него, както рибарите, но то е с къси гащета като курортист от плажа, носи и книги; изтрива си лъжицата. На магията на рибарската чорба, приготвяна в лагерната кухня, без каквото и да съобразяване с хигиената, е посветен късният разказ „Рибарска чорба“. Като компенсация и щастливо надмозване на антагонизма в разказа „Синьо“ се възцарява чудоейното равновесие между природната стихия на рибарите и дистанцията на интелекта, когато изгоненият от тайфата писател идва на помощ да извлече гриба с денонощния богат улов и величието на труда зазвучава за него като Брамсова симфония. За този недостъпен свят на тежък труд, приятелство и доблест, но безизходна нищета писателят е запазил най-високата митла на „Господари“, както озаглавява разказ за завърналата се от безсънен риболов бригада, или „Господарят на Индийския океан“ – за заживелия на брега остарял капитан.

Друг повтарящ се сюжет са младежките маршрути: с тренировките на гребните екипи („Двете напред!“, БФ, бр. 5872, 1941) или експедициите – до рибарите в устието на Ропотамо („Залези край Ропотамо“, БФ, бр. 5857–5858, 1941) или хижата в Отманли (Росенец), където ги посреща Кабата („В една майска вечер“, БФ, бр. 6153, 1942 – със синопсис: „Бегли

Обградената риба, търсейки изход, навлиза в торбата, заедно с която се изтегля на брега“ (Бургас. Юбилейна книга 1940: 92).

размишления върху реализма и романтизма, когато от трапезарията се усмихва каракачанското сирене“; или в третата част на „Драски на къси вълни“ III БФ, бр. 6468, 1943). Репортажите за излетите не са просто „отразяване“ на календара на младежите. Темата за досега до природата е своеобразен контрапункт на градския живот, преоткриване и провиждане на един по-дълбок същински свят, където представите за реализъм и идеализъм си разменят местата:

Но тук, в тази необичайна за града тиха и красива вечер, когато човекът смирено се претопява в ефирността на космоса, настава моментът на неизбежния преврат в идеите. Тук и най-верните рожби на нашето материалистично време стават романтици и започват да мислят като споменатите поетеси. Тогава и те разбират, че въпреки всичко песните за луна и звезди не ще отживеят никога.

Звуците минават през открития прозорец и се дигат към звездите, които все така миловидно трепкат над заспалата земя. Сините им светлини сякаш се мъчат да предадат морза на космоса: и войната, и страданията, и щастието, и самия човек са преходни, а ние сме вечността. („В една майска вечер“, БФ, бр. 6153, 1942.)

Когато след години разказвачът тръгва по тези маршрути, е стъписан от зловещата тишина на природата:

През хиляда деветстотин осемдесет и втора година направих пешеходен преход от Аркутино до устието на реката, този път сам, но точно през споменатата година ме поразих ужасът, че съм пък свършено сам: нямаше пеперуди, нямаше бръмбари, нито веднъж не шавна гущерче, нито една змия във водата, само

комари и листата на гъбчетата. Как мислите, какво ще стане по-нататък, какво ни предстои? („Плаващата мансарда“, 97//II, 297)

Дотук, половин век по-късно, може да се каже, че ни предстоеше завръщането на живите същества, гларусите отлетяха към градските сметища и язовирите, както наливането на бетонната броня на брега. Ще видим какво още.

На спорта и гребците е посветен репортажът „Двете напред!“ (бр. 5872, 1941). Предавайки радостното напрежение на колективния спорт, репортерът засяга попълно и спортната организация, в рамките на която се подготвят младите спортисти. Това е полученото слава на националистическо и профашистко дружество Български народен морски сговор, което възниква през 1920 г. като обществена организация под патронажа на пристанищните власти. През 1939 г., както се съобщава в „Бургаски фар“, Сговорът урежда екскурзии, които имат същите маршрути от репортажите и разказите на Атанас Джавков: Созопол – Ропотамо, Отманли, Несебър, Св. Анастасия. За духа ѝ разказва в спомените си Динко Хаджигинев: първоначално в нея влизат първото поколение плувци и гмуркачи, заради които се носи бохемската ѝ слава (Хаджигинев 1994: 23–25). „Морски сговор“ подготвя гребни екипи и прави състезания. Но с просмукването на реваншисткия дух в края на 1930-те спортът се оказва паравоенна демонстрация на сила. Освещаването на дванайсетте спортни лодки става бранническо тържество (срв. съобщението в: БФ, бр. 6436, 1943). Ето как описва Динко Хаджигинев това преобръщение:

Атмосферата в Морския сговор ни отдалечавахе от ескалиращата нетърпимост и арогантност срещу евреи, гърци, дори арменци. В града легионери, ратници, ремсисти стигаха до

формен бой. Малки групи от фанатизирани младежи минаваха край еврейските къщи, чупеха стъклата на прозорците и скандираха антисемитски лозунги. Градът вече бе разделен. Виждаха се резултатите от идеологическата корозия.

През юни 1941 г. Германия обяви война на Съветския Съюз [...]

С образуването на организацията „Бранник“, която взе материалната база и функциите на Морския сговор, фактически той бе ликвидиран. Нещата се политизираха и гържавата, властта сложи ръка на това бургаско гнездо. (Хаджигинев 1994: 25-26)

Репортажът „Двете напред!“ излиза в бр. 5872 от 25 юни 1941 г., когато първите страници на вестниците тръбят за нападението на хитлеристката военна машина. Във възторга от дисциплината и спортния дух се отразява издигнатите в култ борбеност и сила. Сред публикациите му е биографичният очерк за фелдмаршал Ромел, който излиза в два поредни броя (БФ, бр. 6176-6177, 1942) в рубриката „Герои на днешната война“. Репортерът акцентира върху бързата му кариера, стратегическите успехи и физическата издръжливост. Поставен сред екзотиката на пустинята, фелдмаршалът има ореолът на изключителните киногерои. Но много скоро младият репортер скъсва с всякакви казионни форми. Далеч от казионната пропаганда го отвежда и личният му живот: в близките години се сближава с Рашел и двамата сключват брак с края на войната. Съвсем не съобразени с конвенциите на режима са причините да напише в своя автобиография: „Усилено четях прогресивна наша и преводна литература, в което непрекъснато ми помагаше редакторът на местния вестник, известният журналист комунист Светлозар

Ловджиев, нещо, което ме предпази от някои увлечения към национализма, появили се у мен през 1938 година“.

Неговите репортажи разказват за местата на колективния живот: Александровска и Богориди, Приморската градина и Казиното; за всекидневието и градските събития като абитуриентските балове, съдебната зала, улицата или „Булеварда“ с циганчетата. Всяко дело, отбелязано в репортажа от съда „Темуда има думата...“ (БФ, бр. 5867, 1941) „осветлява“ социални отношения: „Това малко съдилище обаче е истински екран, на който се проектира непрекъснато най-величественият филм – животът“. Но освен че улавят епизоди от градското всекидневие, репортажите имат и самостоятелна литературна ценност и са част от разказа за една въобразяема реалност на хармония в колективния живот, както го вижда писателят.

Обратно, към литературното насочват и препратките и подканянето на читателя да сравни разказа с литературни образци: „Да имах само перото на един К. Константинов“, възкликва репортерът в очерка „Няколко думи за циганите...“ или вижда „няколко от пернатите герои на Емилиян Станев“ в „Залеzi край Ропотамо“ I. Спускането по нощните улици от подлистника „В една гъжговна вечер“ подказва друг паралел – със социалните писатели – поколението на репортажното писане на съвременните леви писатели, представени и в литературните рубрики на „Бургаски фар“, припомняйки ги и оразличавайки се от тях.

Изцяло въобразяем е сюжетът на печатания с продължение фейлетон „Патилата на един необикновен журналист“ (БФ, бр. 5915, бр. 5922, 1941): ангелче с името Палавото идва за ваканцията си в България, но попада сред военния хаос и за да се спаси от обвиненията, че е шпионин, се обявява за журналист. Из небесните селения и на земята слуша радио, за да научи

новините, лети със самолет и се среща с американски журналисти от най-големите агенции; комуникациите с „гласа отгоре“ се осъществяват с безжичен телефон. Сюжетът на сатирично-фантастичния фейлетон е изцяло изграден от ресурсите на актуалната политическа ситуация. Играта с репортерското пратеничество обаче завършва с мрачна умора.

Към типа репортажи могат да се отнесат и четирите отзива рецензии в „Бургаски фар“: „Първата художествена изложба на Генко Генков“ (бр. 5883, 1941); „Забележката е наложителна! По повод художествената изложба“ (бр. 6036, 1942) за изложба в Девическата гимназия с остър коментар за толерираните нискохудожествени стил и теми; „Вуда“ – драма от Дим. Богуров. (По случай на първото ѝ изнасяне на сцената от учениците при м. [тъжката] гимназия) (бр. 6082, 1942); „Укротяване на опърничавата“ (бр. 6632, 1944) – Шекспировата комедия е представена през очите на зрителите и житейските им размишления. Освен тях младият репортер пише отзиви за новоизлезли книги, които прерастват от наблюдения за конкретните творби към по-общи въпроси на жанровите тенденции:

45 души говорят за литература, за изкуство и... за себе си. „Когато те говореха“ и „Един час при...“ от Хр. Д. Бръзицов. Атанас Морянин. – Народен глас, бр. 238, 1943.

Разковниче в сърцето – есета от Ст. Станчев. – Заря, бр. 166, 1942.

Третият тип подлистници можем да отнесем към свободната форма, която стои зад жанровата формулировка импресии. Както гласи заглавието „Драски на къси вълни“, в тях „на къси вълни“ се предават отделни случки, без да завършат с ясна развръзка; като кинопреглед лентата запечатва

отделни лица, случайни реплики, прескача от тема на тема, без да изчерпи нито една. Мярват се и характерни типажу: влюбените и „натрапчивите просячета“, новите тоалети на дамите на концертите, представителните места на градския живот: морската градина с казиното, сладкарницата, концертите, съдът и улицата. Жизнерадостният тон, както ироничните нотки, изразяват специфичната нагласа и манталитет на едно българско градско поколение, израсло на гребена на бързо модернизиращия се град, като удостоверяване на амбициите и увереността му. Самото поколение е в центъра и на въображаемия сюжет за събирането им в някакво условно пространство в разказа „Хората от Оранжевата къща“ (БФ, бр. 6531-6532, 1943). Ето как постфактум ще коментира с иронична приповдигнатост тези години репортерът: „Войната доказва, че нашата страна, дори при тежките условия за живот, няма да почувства оскъдица на три артикула: тютюн, спирт и писателски талант“ („Софийски акварел“, НФ, бр. 501, 1946).

Макар че не пише за това в репортажите си, промените са огромни – съвсем скоро – на 16 септември ще излезе последният брой на вестника. Самият Атанас Джавков по това време е в казармата в Бургас. Както се разбира от въведението в разказа „Августовски часове“, в края на лятото той в отпуск, с колега на плажа, но мислите му – в контраст с негата на морето – са за войниците: „Милиони войници по всички части на света днес жадуват за сън“. По-късно в автобиография от 1963 г. писателят ще пише: „9 септември ме завари в казармата. Тогава на мен ми бе гласувано доверие и заедно с още трима войници от батареята бях изпратен да патрулирам в града за запазването на реда и спокойствието“. Разказът импресия завършва с потапяне в безмълвната очистваща жизнена стихия на морето: „Дявол да го

вземе, да плуваш срещу вълните е хубаво нещо! Бавно вадя ръка от водата и отново се гмуркам, напред, напред, където е меката линия на хоризонта“. Не е имало тук нито коментар, нито интуиция, разсичаща историческите катаклизми – само умора, самоомерзение, че са слушали с недоверие приказките за миналата война. От тази ще остане колекцията безвкусни заместители. Влизането в морето е ритуално очистване и освобождаване от бремето на социалното настояще. И след години в зрялото си творчество писателят ще остане вслушан в „морза на космоса“, взрян към все недостижимия хоризонт.

Именно в късното си творчество с разказа „Синьо“ (1965) ще завърши дългата тема за мистичното величие на рибарския труд с величавата картина на извличането на гриба и най-сетне ще склочи пакт за разбирателство между своята книжна отделеност от великия свят на природата. Разказът отново завършва с поглед към чезнеция в далечината предел на земното пространство, а това означава самата планетарност: „Освен това трябваше да гледам и към хоризонта, тъй като в този ден се виждаше много надалеч, а вгледаш ли се добре, сякаш забелязваш прецизната извивка на планетата ни“ (117//I, 148). След като става политическият обрат, „Бургаски фар“ в странната позиция на проправителствен вестник, чийто редактор е бил интерниран от властта, е закрит и с ново заглавие тръгва от 3 октомври. Запазва се духът на стария вестник, тъй като отново е в ръцете на Светлозар Ловджиев. На първа страница идват новините от фронта (самият Ловджиев има поредица от репортажи като военен кореспондент), след това за разследвания и присъди, съобщения за ликвидация на дружества, за нови строежи и бригади, разораване на синури... Но и за смуглите съграждани, наричани несрамежливо „циганчета“. След 15 февруари 1945 г. изчезва буквата Ъ

и започват да изпадат еровете в края на много гуми. Името на Атанас Джавков отсъства, навярно не само защото в семейството му настъпват промени – родила се е първата дъщеря Джина. Скоро започва да сътрудничи на софийската преса. Между бургаския вестник и новата му работа в редакцията на „Стършел“ има здрава връзка. Радој Ралин е един от редовните му сътрудници и вероятно поради близкото приятелство между младите пера на „Фара“ е дошла и поканата за участие в новосъздадения вестник. Впрочем в Хроника се появява съобщението за излизането на бр. 10 от столичното издание „Стършел“ с карикатури от Илия Бешков. Редактор е Сава Попов, а редакцията се помещава на бул. „Македония“ 5 (БФ, бр. 5766, 1941); публикува се информация за най-новото и най-интересното от бр. 18 на „Стършел“ (БФ, бр. 5811, 1941), а през 1944 г. в „Народен фар“ – приемникът на „Бургаски фар“ – излизат материали, подписани „твой Стършел“ (в брой 29, в рубриката „Козирог“). Но скоро след това, в първите месеци на следващата 1945 г. страницата „Козирог“ изчезва.

През 1946 г. отново зачестяват подлистниците на Атанас Джавков. Но както в най-наситеното с патос време на преследвания, така и след 1946 г., с изобилните производствени сводки той няма материали в изпълнение на „дълга на всеки честен отечественофронтовец“. Приживе на Светлозар Ловджиев вестникът пази старата си заставка, но от бр. 733, 1 март 1947 г. е огласен като орган на областния комитет на ОФ с главен редактор Л. Павлов. Рекламните карета, както подканите да се рекламира, все още стоят, но все по-малко са разказите и преводите, отпадат постоянните рубрики, съкращава се и отделяното място за изображения.

През 1946 г. излизат като подлистници четири есета на А. Джавков, всичките с бележка, че са част от

готвена за печат книга „Моят Бургас – репортажи“. Те са далеч както от етнографския очерк, така и от репортажите-отчети за някакво трудово начинание. Замислената книга ще остане неиздадена, както нахвърлените ръкописи със сантиментални сюжети и космополитни персонажи – достъп до книгоиздаването дават не популярните авантюрни сюжети, а идеологически полезните. Но от опита на репортера вече се е оформило ядрото на замисъла да направи книга за своя град и естетическата задача да намери оня изказ и сюжети, които са обърнати към широкия читател.

III. Бургас в паметта на литературата: лица и места в разказите и повестите на Борис Априлов („Далечно плаване“, „Траверстаун“, ръкописи)

От подлистника към повестта и разказа

Младият репортер готви книга „Моят Бургас“, но не успява да събере своите репортажи. На превала на годините, след като е навършил шейсет години, у него отново се събужда рефлексът на репортера и разказвачът заговаря в кратките категорични реплики на забързания град.

Репортажите за „Моят Бургас“ са посветени на хората и всекидневието на града, но център на света на спомена и герой е момчето – прохождащият репортер и писател. Репортажът прелива в автобиографичен разказ; градската топография добива загадъчния смисъл на лутане по житейските пътища; човешките същества – на вестители на тайната за човека и света. Още през 1960-те и по-късно в автобиографиите си Борис Априлов набелязва своя обрат към темата за морето и рибарите:

[...] В началото на 1963 година аз си подадох оставката и реших да прекарам поне една година на самоиздръжка. Това освобождаване от държавна служба ми позволява да се застоювам продължително в набелязаните от мен обекти по Черноморието, да заживея по-близо до героите си, тъй като реших да се върна отново към старата си тема за морето. („Борис Априлов“, 1963)

Процесът на творческото му узряване се характеризира с непрекъснато проявяваща се носталгия към морето и морските хора. Борис Априлов скъсва с хумора и се връща към „сериозната белетристика“. Това връщане се изразява и буквално – той се връща на морския бряг

и започва да се проявява като маринист. („Биографични данни“, 1965)

През последните години писателската зрялост на автора събужда носталгията му към морето, връща го към суровия живот на моряците и рибарите.

Сбогувал се окончателно със сушата, Борис Априлов е всецяло погълнат от тематиката на младежките му години [подч.м. – М.Г.], отново заживява сред морските простори, било като наблюдател, било като участник със своята моторна лодка „Сириус“. „Борис Априлов“, 1968(?)

От няколко години той се е отдал на свободна писателска практика, все по-често се връща към морето, където наблюдава живота на моряците и рибарите в своя роден град Бургас. [...] В момента пише своя роман ЧАСТ ОТ СВЕТА. (Характеристика на БОРИС АПРИЛОВ, без дата)

Борис Априлов е приет за член на Съюза на българските писатели, става професионалист, започва да живее само от хонорари и авторските си права, отново се връща при морето и рибарите, построява си ветроходната яхта „Ахасфер“. (Хайфа, 7 юни 1990)

Романът „Част от света“, който обявява в аванс, не излиза, нито романът „Солената вода“ (на сайта на писателя могат да се видят фрагменти), или книгата „Кеят на малките кораби“ – само телевизионен филм и сценарий с това заглавие. Но излиза повестта „Далечно плаване“, включена в едноименната книга от 1988 г. Онези моряци, рибари и скитници, за които пише в първите си репортажи, стават герои от автобиографичната късна проза. Писателят възсъздава пристанищния квартал и обитателите му в останалия недовършен ръкопис „Траверстаун“,

откъси от който са публикувани през 1995 г., годината на смъртта му. Остават фрагменти и незавършени ръкописи като „Мълчанието на света“, в който случки и лица от бургаските му години са превърнати в сюжети, все повече отдалечавайки се от биографичните факти и сътворявайки въображаем свят. Личният опит се е отделил от настоящето като друга фикционална реалност, гобил е завършената цялост на свят.

„Далечно плаване“ – маршрутите на младия репортер

Повестта „Далечно плаване“ разказва за поредица произшествия, които се струват на юношата Наско непосредствено преди началото на новата учебна година на 15 септември 1938 г., когато преживява магиката на първата любов, сексуалната си инициация – и жестокото отхвърляне, унижението на побоя. В съгъстеното време на обрата на сезоните трябва да изпита и най-въздигащите трепети, и най-горчивото разочарование. Личната история обаче е вплетена в поредица факти от живота на града. Срещата с магичната любима Карела Алечкович става при гостуване на студенти българи от Белград, което може би е огласено сред дребните съобщения в Хрониката на „Бургаски фар“. Името ѝ звучи като стих, но освен това цитира фамилията на връстницата му – известната сръбска поетеса, писателка и преводачка Мирослава (Мира) Алечкович (1924–2008), която е полиглот, макар българският да не е сред езиците, които владее.⁴⁹ Едва ли става дума за нейно пътуване до Бургас, колкото за контаминация между реални събития с различна хронология и включването им във въображаем биографичен разказ.

⁴⁹ Благодаря на Юлиан Жилиев за отпратката.

Редица епизоди от повестта имат паралели със събития, за които съобщава „Бургаски фар“.

Чрез ваканционните пътувания или културния обмен Българо-югославското дружество се надява да пробие дипломатическата изолация на следвоенна България. Предхождайки военните съюзничества, зачестяват туристическите гостувания. „Бургаски фар“ съобщава на първа страница, че трийсетима гости от Любляна пристигат в Бургас по обяд, с параход, и вечерта ще дадат концерт в Търговската камара (бр. 4632, 1937). Групата се състои от вокален квинтет и членове на българо-югославската лига. Готви се тържествено посрещане от бургаското гражданство, начело с общогражданския комитет. Съобщението завършва с призива: „Желателно е бургаското гражданство да посети масово концерта“. След това те ще изнесат концерти в Ямбол и Пловдив. През юли същата година югославска трупа изнася представление в Бургас, след което заминава за Варна. Сред изпращачите е проф. Борис Йоцов – тогавашен директор на Народния театър в София (бр. 4689, 1937). А за представлението излиза възторжен отзив от Стефан Станчев („Театърът на югославските артисти“, БФ, бр. 4687, 1937). Пак през 1937 г. пристига по море от Цариград военният кораб „Ядрен“; през септември група югославски инженери посещава тогавашната каменоломна на нос Атия, солдобивната фабрика „Гларус“ и мина „Черно море“.

През 1938 г. гостуват югославски журналисти (бр. 4907 от 5 април 1938); 176 души, членове от българо-югославската лига в Белград, начело с ген. о.з. Ионович пристигат в София и посещават военното гробище (бр. 4963, 1938).

На следващата 1939 г. Българо-югославското дружество в Бургас с председател Панайот Данчев обгрижва „гости югославци“ – студенти и студентки, летищащи в Бургас, които заминават за Варна с параход.

Те пътуват колективно до остров Св. Анастасия (бр. 5304). Изпратени са с банкет в чиновническия стол и с речи. Техен водач е Стефан Радулович, който, от своя страна, изнася реч с благодарности. Въобще, „Впечатленията на гостите от града ни са много добри“ (бр. 5317, 5318, 5319, 1939).

През август 1940 г. група хърватски ученички от земеделските домакински училища със своите учителки след кратък престой в Бургас и Поморие заминават за Варна и Велико Търново (Хроника от бр. 5617, 1940).

В града посрещат и българисти като полския изследовател Франтишек Славски, стипендиант на Министерството на просвещението, който пристига в Бургас през юли, за да изучава рунското наречие в Странджа (Хроника бр. 5293, 1939).

Колкото и сходни примери да изброяваме, те само потвърждават общия културен контекст. Признанието за неоткрития фактологичен прототип на това гостуване не намалява достоверността му – то е фикционално обобщение на факти и събития от „културния афиш“ на града. Много по-правдоподобен изглежда чисто фикционалният замисъл или пренасянето на съвременни събития от по-късната възраст на автора към юношеството, както подсказва името на преводачката. Фикционалната природа на персонажа изцяло изтласква реалните детайли – възлюблената Карела е символ, мит на абсолютната женственост.

В повестта „Далечно плаване“ Карела нееднократно е наречена словенка (21), но ясно то ѝ етническо определение е в смешението: „Аз и без туй не зная какво съм: сръбкиня, словенка, унгарка или австрийка. Някой ме убеждава непрекъснато, че имам и българска кръв“ (25//II, 227). Сякаш това събиране на нациите е отпечатъкът на близкото минало на Дунавската империя на Хабсбургите върху една

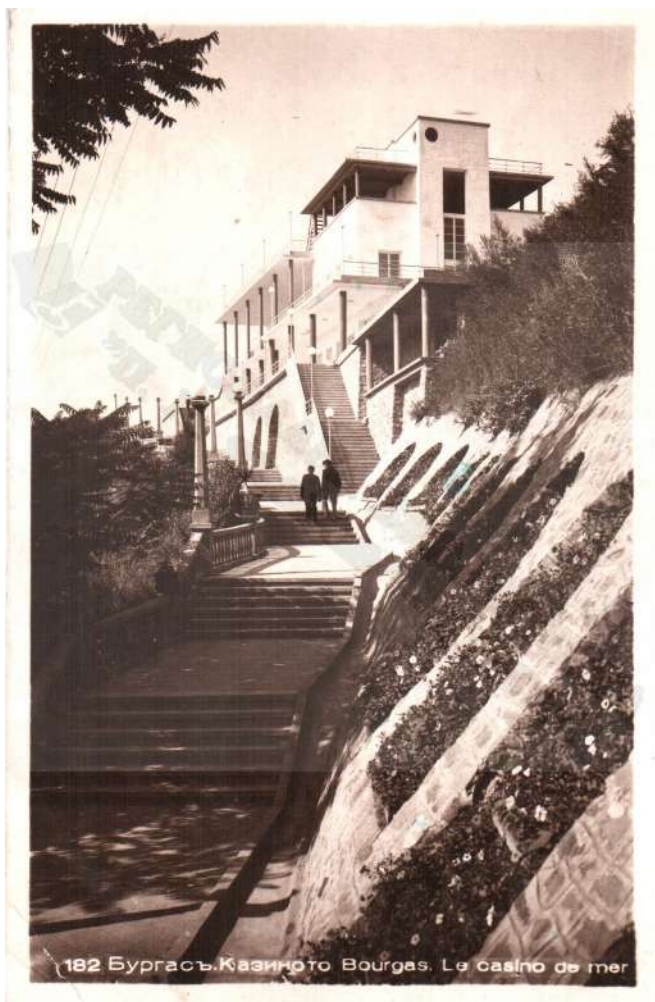
жителка на Лайбах – Любляна, самата тя студентка по славянска филология в Белградския университет. Последната идентичност – българка – явно дарява изучаваният български език, както изкушението на морето, в което я увлича Гмуркачът, горд, че до него е едно същество, в което има „сума ти нации“.

Появата на Карела на площадката пред едва-що откритото Морско казино е материализирано видение на женската красота. Стоварването на това изживяване за момчето е неотделимо от пространството на града. Умопомпращителното ѝ слизване по стълпалата към плажа, които му се струват безкрайни, макар че знае броя им, става космически символ на срещата на половете. Завръзка на повестта е всъщност това преплитане до неразличимост на биографичния разказ с разказа за града. Началото ѝ е описание на казиното и екзотичната растителност около него:

Зърнах я, когато се показва високо, чак в най-горната площадка на стълбището, до палмата, онази палма, която общинската управа не без гордост вкопава всяка пролет и изкопава всяка есен до казиното с наивното намерение да внуши на курортистите, че Бургас е нещо като средиземноморски град.

[...]

[...] на нея ѝ предстоеше да слезе по сто и петдесет стълпала, да премине през няколко каменни площадки [...] (7//II, 209–208)

Фиг. 6. По стъпалата под Морското казино.

Стъпалата, които водят към Моста, според разказа на Динко Хаджигинев са деветдесет и шест (Хаджигинев 1994: 15), но аритметиката в случая нищо не променя от усещането за неимоверно, чудовищно събитие, което се разиграва пред очите на юношата.

Що се отнася до историята на едва-що откритото Морско казино, което става основен знак на пространството в повестта, конкурсът за сградата е спечелен през 1936 г. от арх. Виктория

Ангелова-Винарова, плановете за сградата са изнесени още пролетта на 1937 г. и от лятото се строи усилено. През 1938 г. общината решава да обзаведе готовата сграда и да я даде под наем, което става през лятото. В духа на вечната конкуренция с другото голямо черноморско пристанище в страната, казиното е отдадено на Евтим Тракийски от Варна (бр. 4977 от 30 юни 1938). Очаква се откриването му през август.

Голямото тържество е запазено за освещаването му, определено за 20 август. То съвпада с началото на „Народна гостоприемна седмица“, проведена в дните 19–30 август 1938 г. По този повод има намаление от 65 % за билетите по БДЖ. Излиза цяла страница в „Бургаски фар“ (бр. 5019 от 8 август, 1938) с кратки рекламни текстове, които обявяват: „Бургас – градът на новото време. Народен морски курорт“; „Бургас е град на устрем и напредък“.

Текстът вдясно изрежда в слогани неговите достойнства:

БУРГАС

Е най-голямото пристанище на България.

Отличен морски курорт.

Морски плажове с железен пясък – единствен по цялото Черноморие.

Топли минерални бани, известни още от римско време. Красива околност.

Модерно обзаведено казино на самия морски бряг, най-красивото по цялото Черноморие.

Всички удобства за летовниците: евтини квартири, питателна храна при добре обзаведени ресторанти, изобилна минерална вода за пиене.

Редовни автомобилни и параходни съобщения с всички летовища: Обзор, Несебър, Поморие, Созопол, Приморско, Царево и Ахтопол.

БУРГАС е истинско народно морско летовище.

Град на новото време, модерен, благоустроен и [...].

БУРГАЗЪ

ГОСТОПРИЕМНА НАРОДНА МОРСКА СЕДМИЦА

ОТЪ 19 ДО 30 АВГУСТЪ ВКЛЮЧИТЕЛНО

НАМАЛЕНИЕ ПО Б. Д. Ж. — 65%

МОРСКИТЪ БАНИ

Впоглед към морските бани

Бургаз — градът на новото време
народната морска курорт

Бургаз е град на морето и курорта. Това е градът на новото време, градът на курорта, градът на морето. Бургаз е град на морето и курорта. Това е градът на новото време, градът на курорта, градът на морето.

МОРСКОТО КАЗИНО

БУРГАЗЪ

и най-голямото пристанище на България

Морската курорт

Морската курорт

Скокове от морето

Всѣкидневни екскурзии до всички лѣтовища изъ Бургазкия заливъ, до величествената Странджа планина, народния паркъ „Отманли“, Бургазкитѣ топли минерални бани и посочутата Царева рѣка

Следъ бани — къмъ душаветъ

Катъ отъ Приморската градина

Група малки лѣтници

Р-ръ Ганевъ предъ новото морско казино

ОТЛИЧНО УРЕДЕНА КВАРТИРНА СЛУЖБА

ЕВТИНА ХРАНА

СТРОГО КОНТРОЛИРАНО ПРОДОВОЛСТВИЕ

Спасителната служба при морските бани

Фиг. 7. Афиш за Гостоприемната седмица, 1938 г.

На страницата се обявяват още: „Всекидневни екскурзии до всички летовища из Бургаския залив, до величествената Странджа планина, народния парк Отманли, Бургаските топли минерални бани и прочутата Царева река“ (за Гостоприемната седмица и откриването на Морското казино вж. още Кехлибарева 2012: 122–129). Кратките текстове са разположени сред изгледи: „Морското казино“ и „Към от Приморската градина“ (с екзотично папратово дърво) – в центъра и две ленти от страни – вляво „Поглед към морските бани“, „След баня – към душовете“, „М-р [министър – б.м. М.Г.] Ганев пред новото казино“ и вдясно „Морските бани“, „Скокове от кулата на моста“, „Група малки летовници“, „Спасителната служба при морските бани“.

И през 1939 г. реклами на „Бургаски фар“ призовават „Посетете Бургас!“ и препоръчват града и южното Черноморие като курорт, макар че явно с това ще се запознаят предимно читатели на регионалния вестник, които тъй и тъй са постоянни жители на курорта. През 1940 г. гостоприемната седмица е с 33 % намаление на билетите по БДЖ. А след гостоприемната, в началото на септември започва рибната седмица. Гостите са поканени да посетят „красивите летовища на Южна България: Бургас, Поморие, Созопол, Царево. Нарочна реклама титулува Несебър „бисерът на Черно море“; наричат го още „перлата на българската ривиера“.

Особено внимание е отделено и на Созопол: „Древна Аполония си остава „най-хубавия и най-евтин морско-балкански курорт“. Созопол е наречен „Български Бретан“ (Народен глас, бр. 150, 1941) или „столицата на нашите черноморски рибари“ (Вечерна бургаска поща, бр. 3288, 1939). Като забележителност на градчето се добавя и Царева река (Ропотамо).

В продължение на етнографските очерци рекламните или информационните репортажи

очертават туристическите маршрути. Курортната реклама обхваща все повече места от областта. Като планинско летовище се развива и Котел – „Бургаската Чамкория“. Снимки показват неговите забележителности: водопадът Скоковете, реката или новото изкуствено езеро, бюфетът край парка с твърде вестникарското име Данциг. И в Котел има „наплив от летовници“.

С усиленото рекламиране на Бургас като курорт всекидневникът му дава редовно информация за температурите на въздуха и водата, както за метеорологията на други страни. Новина е, че „къпанятия вече са започнали“ и какъв е броят на пристигналите летовници (в края на юли 1939 г. всеки ден пристигат между 850 и 1000, бр. 5303). Поредица репортажи в бургаската преса обсъждат благотворните ефекти на „морелечението“. Двоен брой на в. „Народен глас“ (бр. 148–149 от 21 юли 1941) публикува материали за многостранните ползи от морския курорт. Макар че става дума да се популяризира „Българската Ривиера“, все пак картата на брега на с. 6 е от Емине до Ахтопол.

В годините от 1938 до началото на 1940-те се препубликуват няколко типови изгледа: изглед от Булеварда към Моста, алеята към морските бани, младо момиче на парапета на Моста – с казиното като фон (фиг. 8):

Снимка от моста с двама приятели има в архива на Борис Априлов. Делничното поведение на момчето от Бургас е онагледено в рекламните образи на града – или обратно – стилизирано според престижните рекламни образи.

А „палмата единствена в градината“ е герой от стихотворението „Агио, Бургас!...“ от хумористичната рубрика на „Бургаски фар“, подписано от Дон Филипе (бр. 5276, 25 юни 1939). Скръбта в началото на летния сезон, че „няма вече да идват тук чехкините“, се вижда в оклюмалите „листащи“ на палмата:

Фиг. 8

[...]

На палмата единствена в градината
посвиха се листаците от сушата,
тъй скучно тук премина ми годината
със дертове и борчове до гушата!...

Броят с „Адио, Бургаз!...“ е с дата 25 юни 1939 г., а от март същата година Хитлеровата армия окупира части от Чехословакия; от 1 септември ще започне нахлуването в Полша. Това време още е далеч за юношата – първите страници на „Далечно плаване“ носят оживлението в края на сезона от 1938 г., дни след откриването на Морското казино на 21 август същата година, и бодрия тон на едва-що проходилния славен курорт.

Впрочем, рекламите за морските курортисти имат и сюрреалистични попадения като „най-елегантни бански костюми при Дядо Мраз Бургаз“ („Дядо Мраз“ е магазин на Верани), срв. фиг. 9, или бански костюми от вълна в Безистена.

свързва Берлин с Рим през прохода Бренер (БТА).

Граф Чано в Севиля

Вечеря от правителството Севиля, 13 (ГТА). Граф Чано пристигна снощи на аеропристианището. След кратък престой замина за Севиля и отседна в двореца Алказар.

След като направи кратко посещение на града, граф Чано присъства на един полски празник.

На 21 часа в чест на италианския мър на външните работи бѣ дадена вечеря от испанското правителство (БТА).

Взаимни гаранции между СССР и Турция

Рим, 17. Според слухове в Анкара, предстои сключането на договор за взаимна гаранция между СССР и Турция. Преговорит за това щѣли да започнат тия дни.

Български пълномощнири пристигнали в София

София, 18. Пристигнали сж в столицата български пълномощни министри в Лондон и Париж г. г. Н. Момчилов и Н. Балабанов.

Заловен е крадецът който задигна 3,500 лв. от айтоскит хали

Айтос, 17. Както бѣ съобщено, миналата вечер неизвестен крадец се вмъкна в градския покрит пазар и задигна 3,500 лв. Вчера полицията успѣ да го залови. Крадецът се казва Христо Иванов от Айтос. Той влѣзъл в халит през отворения за провѣтрение прозорец, претършувал чекмеджетата на нѣколко души, задигнал от чекмеджето на градинаря Христо Вълканов 3,500 лв. и необезпокояван от никого, излѣзъл по сжия път и се прибрал в дома си. На другата вечер крадецът изпил в кръчмата на Т. Петров 100 лв. От там отива в бюфета на Касабов, лето продължил да пие и да черпи нажигало при

свѣщото уще и всички познати и служители, от които останки до вѣчно жилище.

Отъ опечаленитѣ

ПОСЕТЕТЕ ТОВА ЛѢТО ЦАРЕВО (ВАСИЛИКО)

НАЙ-ПРИЯТНИЯ, НАЙ-ЕВТИНИЯ И НАЙ-ПОЛЕЗНИЯ КУРОРТЪ — ВЕЛИКОЛЕПНО СЪЧЕТАНИЕ НА МОРСКИ И БАЛКАНСКИ КЛИМАТЪ

Всѣкидневни автомобилни съобщения от Бургазъ всѣки понедѣлникъ 8 часа 30 минути и петъкъ 14 часа 30 м. съ параходъ „Евдокия“

За лѣчебността на морския пѣськъ при Царево (Василико) е създадена легенда, че всички византийски императори сж посещавали тоя плажъ и от тамъ е произлѣзло названието на града Василико или Царевградъ

Винаги прѣсни продукти: месо, риба, зеленчуци, овощи и пр. Добре уредени ресторанти, слънчеви квартири до самия плажъ, мѣста за разходки и излети 937-5

Преговорит в Токио между Англия и Япония

Започват утре Токио, 17 (ГТА). Министертвото на външните работи съобщава, че срещата бѣ определена за която бѣ Арита и ан

Английски пероплани ще посетят Алжир и Тунис

Лондон, 17 (ГТА). „Съндей Таймс“ съобщава, че английската военна авиация ще извърши полетъ и на посещение в Тунис

Фиг. 9

След войната младият репортер Джавков прави опит да покаже достойнствата на родния си град, извън рекламните усилия и в духа на приповдигнатото „морско“ настроение:

Кое прави града симпатичен? Кое кара хората от провинцията да бъдат обхващани така лесно от него? Един харесал неговата мека и красива до болка есен, на друг допаднал с това, че тук „човек може да си похапне“, но тези не са истинските причини. Аз съм на мнение, че Бургас импонира с морето, с небето, с верните си ветрове, с прохладното си лято, с топлата си зима, с чистотата си, с мръсните си окаяни кътове, с хубавите си жени и може би за това, че всякъде го споменават – като че ли по милост, – на второ място след Варна. („Бургас пред очите на другите“, НФ, бр. 468, 1946)

В друг очерк от готвената книга „Моят Бургас – репортажи“ пак търси отличителните нерекламни и нетуристически забележителности на града си:

За съжаление, Бургас не разполага с подобни забележителности, макар че най-голямата пропагандаторска роля за него играе Морското казино, с неизбежната стереотипна палма, която се слага само през летния сезон, след специално нареждане. Напразно се измъчвам да се закача за някоя забележителност и, признавам: нищо не може да ме задоволи. Изброявам мислено кулата на гарата, градския електрически часовник, който като много свои събратя не претендира за точност, морската градина, мостика на плажа, орелът на безистена и категорично се отказвам да ангажирам който и да е от тях. И така, драги читателю, най-голямата забележителност на моя град е тая, че той няма забележителности.

Но Бургас има три улици, които определят много ясно неговия облик и дават представа за

характера му. Това са трите главни артерии, на които денонощно пулсира животът на неговите делници и празници. („Трите улици“, НФ, бр. 522, 1946)

„Интелектуалците“

Пред казиното се събират югославските гости и „интелектуалците на града“ за прощален банкет и в повестта, а после са изпратени на гарата за столицата. Както става ясно от цитираните примери от вестникарските известия, това става на други места, а повечето групи отпътуват или към Варна, или към други градове в страната. В повестта казиното се превръща в някакъв магичен център на пространството и около него се завихрят всички събития, както впрочем е топографски ориентир и в градския бит. Но пък е било и доста луксозно, за да си представим студенти и ученици в салоните му. В средата на 1980-те, когато е замислена и написана повестта, славата му доста е била помръкнала. Последната среща с българистите на банкета събира интелектуалците на града, които са посочени дословно в повестта: „Най-после българистите пристигнаха [в казиното – б.м. М.Г.], този път те бяха придружени от д-р Болгуров и други интелектуалци. Насядаха“ (34//II, 236). Или сред изпращачите на гарата: „Между изпращачите ме респектираха най-вече Стефан Станчев и Паулина Станчева, тогава тези писатели съпрузи живеяха в Бургас“ (58-59//II, 261).

За Светлозар Ловджиев са запазени само оценки на сдържано и дълбоко възхищение. Само той сред редакторите на трите местни вестника „знае“. И той като вуйчо Йовко – фурнаджията, се пита непрестанно „ще има ли, или няма да има война“. Редакторът – биографичен двойник или тип – се появява като герой в репортажите подлистници на новоназначения репортер („Бургаски милионери“ в бр. 6161, 1942),

цитират се сентенциите му („Драски на къси вълни“ I, БФ, бр. 6403, 1943).

Ето как го вижда Рагой Ралин – също един от младите сътрудници на „Бургаски фар“:

[...] Неотразимо остава впечатлението ми от Светлозар Ловджиев – с високо чело, златни очила и руси коси. Той правеше сам целия вестник, стенографираше новините от радиото, прочитах и стилизираше всички материали, изготвяше специални страници, даваше на основните материали прогресивна насока, издирваше и обединяваше антифашистките културни сили в областта. (Ралин 2020)

Роден на 8 септември 1906 г. в с. Ветово (по-късно град), Русенско⁵⁰, той учи във Варна и свързва живота си с Бургас, където умира на 14 ноември 1946 г. Започва работа в „Морска заря“, редактиран от неговия роднина – журналиста Панайот Стайчев, и в „Бургаски фар“ от бр. 2320, януари 1930. Негов главен редактор е от бр. 4517 от 1 януари 1937. Името му фигурира под отделни репортажи, а за кратки бележки пази инициалите Св. Р. Л. Колонката си „От кулата на фара“ за сатиричната страница на вестника „Козирог“ той подписва като „Фаропазач“.⁵¹ В публицистичната колонка той подхваща най-различни теми, като не

⁵⁰ Мястото на раждане е дадено според скорошната паметна публикация за журналиста в „Черноморски фар“, в която има интервю от сина му (Ингулизова 2006). При по-ранни биографични очерци при ненадейната смърт на Светлозар Ловджиев е посочен гр. Търговище (срв. И. Ст. И. Такъв беше Светльо. – Народен фар, бр. 647 от 16 ноември 1946).

⁵¹ Според Речник на българските синоними от Иван Богданов (1989) той се подписва и като Безпризорний Димо („Бургаски фар“, 1940), Светлю Ходжа („Вечерна бургаска поща“, 1938), Св. Фаропазач („Земя“, Стара Загора и „Бургаски фар“, 1934 – 1944, „Ново време“, 1930-1931, в. „Черно море“; чичо Боглю – „Бургаски фар“, 1934, „Зора“, 1933 (по информация от Недялко Месечков и А. И. Волний).

пропуска и книгите, срв. „Навикът да се чете“, подписано Св. Лов. (бр. 5243, 1939). Правил е и художествени преводи от руски. Като член на комунистическата партия е бил задържан и интерниран. Освен това журналистът активно участва в публичния живот, съветник е към настоятелството на читалище „Пробуда“, което е учредител на Народния университет. Активно участва в дейността на Съюза на провинциалните професионални журналисти в България, в чийто Управителен съвет е избран (заедно с Йосиф Йосифов – директора на „Бургаски фар“).

След идването на новата власт, освен че продължава да редактира бургаския ежедневник и да пише материали за радиоемисиите, той е подпредседател на Съюза на журналистите, член е на Областния комитет на ОФ, активен участник в Клуба на културата, председател и член на Управителния съвет на Популярна банка („Като войник на своя пост“, НФ, бр. 646, 1946). Ненадейната му смърт на 14 ноември 1946 г. събира 10 000 на траурното шествие, цели броеве на „Народен фар“ са изпълнени с новини, очерци, разкази за редактора (НФ, бр. 647 от 16 ноември 1946).

„Бургаски фар“ в неговите ръце е модерен ежедневник с ясно поставени журналистически задачи, форматиран по тези задачи, но разнообразието от материали, които редуват политическата бързо променяща се ситуация с културните рубрики, показват професионализъм, широко скроен светоглед и разкрепостено мислене. Освен това в редакторската му схема политическите тенденции странно се пречупват. Наред със съобразения с официалната линия подробен отчет за постиженията на страните от Оста и за военните им победи, литературните фейлетони долу на втора страница са не толкова от немски или италиански автори, а от руски, съветски, френски, английски или американски; също така

редакторът съумява да представи и обратната гледна точка с анонимни материали (Ингулизова 2006).

Интерниран е в с. Розово, Пещерско, откъдето изпращат съболезнователно писмо след смъртта му (НФ, бр. 648 от 19 ноември 1946). През 1942 г. тъкмо от там той изпраща поредица репортажи (даваме всички цитирани с датите на броевете, вероятно по време на интернирането му):

Там, дето в зеленина се къпе окомото (БФ, бр. 6171-6172 от 1-2 юли 1942).

Вършитба навръх Коледа. Когато мраз е сковал земята ⁵² (БФ, бр. 6189-6191 от 22-24 юли 1942).

Селото, което даде сигнала за обявяване Брациговското въстание (БФ, бр. 6201-6203 от 5-7 август 1942).

Редакторът успява да преведе достойно всекидневника през политическите сризове, от които излиза с новото име „Народен фар“. Седмица след 9 септември вестникът спира до края на септември 1944 г. Но брой 6741 от 12 септември известява за грандиозния митинг на площад „Св. св. Кирил и Методий“, очевидно в подкрепа на новата власт и на съветската войска, установила се в града. В последния му подлистник главният редактор чертае утопичната картина за усвояване на опита на съветската полева преса и разказва за среща със съветски журналисти на мястото за събиране на „интелектуалците“ в града – на закуска в Морското казино (БФ, бр. 6743, 16 септември 1944). В „Народен фар“ журналистът публикува в подлистник няколко репортажа от

⁵² Репортажът излиза със синопсис в подзаглавие, както подготвя своите репортажи и начеващият репортьор Атанас Джавков. Друг характерен елемент от типографията на ежедневника е отпечатването на първата част от заглавието с по-едър шрифт, така че то изглежда като разполовен от анжамбман стих.

сраженията на българската армия в завършващата фаза на Втората световна война, срв. „Те бдят богди на своя пост“ (НФ, бр. 147-148, 1945); „Такъв е българинът“ (НФ, бр. 149-150, 1945).

Ако отношението към Редактора е възторжено, то е откровено иронично към други „интелектуалци“ и негативно към „така наречените „отговорни културни фактори“. Те са на прицел в репортажа „Забележката е наложителна!“ (БФ, бр. 6036, 1942). Що се отнася до д-р Теодоси Болгуров, в повестта „Далечно плаване“ невръстният репортер на „Бургаски фар“ не си дава труд да прикрива сарказма си: гразният го „възмутителните погледи на д-р Болгуров и местните негови сателити – ако трябва да бъда справедлив – все кротки и добронамерени иначе хора“ (35//II, 237). Сред изпращачите на гарата докторът „Каза нещо смешно, всички се засмяха, най-много той“ (59//II, 261).

Д-р Т. Болгуров, лекар по кожни и венерически болести, за когото редовно се публикуват кратки обяви в „Бургаски фар“, освен това е автор на грами и често се появява със статии по въпроси на изкуството. „Бургаски фар“ не пропуска да отбележи всякакви събития около него и кариерата му – като се започне от приемното време на кабинета на „Константин Фотинов“ 6, до известяването на бургаската общественост, че докторът ще пребивава „за няколко месеца в Германия с научна цел“ (Хроника в: БФ, бр. 5390, 1939).

В началото на 1943 г. Бургаският общински театър поставя пиесата му „Всичко се случва“. По този повод е отпечатан кратък биографичен очерк с негова снимка (бр. 6336, 1943). Роден е в Пловдив през 1899 г., през 1920-те учи медицина във Виена и Грац. Отрано той участва в театрални постановки като артист. След установяването си в Бургас става секретар на Дома по изкуствата и печата. Автор е на пиесите „Танцът на живота“, „След буря“ и комедията-сатира „Всичко се

случва“. Премиерата ѝ на сцената е на 29 януари, петък 1943 г., под режисурата на Любомир Бобчевски (срв. бр. 6348).

Освен това той редовно сътрудничи на „Бургаски фар“ с отзиви или коментарни статии, като например „За търгашите в изкуството“ (бр. 5292, 1939), където дава епитета „цапаници“ на някои нашумели творби, които са афиширани като модерно изкуство. Като известен интелектуалец той придава и на спортната тема за Дан Колов интелектуална окраска, тъй като през 1939 г. е избран за председател на новото настоятелство на Бокс клуб Дан Колов (бр. 5271, 1939).

Както можем да съдим по информацията от „Народен фар“, с идването на новия режим след 1944 г., докторът се опитва да стане удобен и за новата власт и да не отстъпи от първенството си сред „интелектуалците“. Доскорошен секретар на Дома на изкуствата и печата и член на Културния комитет в Бургас, той заема поста на председател на Камарата (клуба) на народната култура; пише отзив във вестника за Вечер на СССР (бр. 446, 1946); изнася сказка „Съветските писатели – факлоносци на каузата на мира“ (бр. 956, 1946); чете слово при отбелязването на три месеца от смъртта на Светлозар Ловджиев.

В историческия отрязък, за който разказва „Далечно плаване“, Стефан Станчев (1907–1991) е секретар на читалище „Пробуда“, където е учреден Народният университет, и един от най-активните лектори наред с Константин Петканов и Петко Росен, като изнася сказките си и в други градове; общински библиотекар (и свободен зидар в масонската ложа „Св. Климент Охридски“ – Бургас, Райчевски 2011: 366–371). През 1939 г. темата на сказката му е „Блаженият остров на Пенчо Славейков. Мястото на Славейков в нашата литература. Неговият естетизъм. Ботйов и Славейков“. След като е говорил „с голям успех“ в Бургас, той я представя в Поморие, Сливен и Казанлък заедно

със сказката „Поетът с черни очила – Стоян Михайловски“ (Вечерна бургаска поща, бр. 3128, 1939). Вероятно по сказка е и статията му „Ариел, или животът на Шели“, отпечатана като подлистник през 1938 г. Стефан Станчев е едно от най-редовните и оригинални пера в „Бургаски фар“. От вестника научаваме, че през 1940 г. излиза книгата му „Сребърни везби“ – „Народен глас“ отпечатва откъс. Пише отзиви за много книги, по чието разнообразие можем да очертаем разширяването на хоризонтите и съвместяването на разнородни автори в тогавашните читателски интереси. Ето някои от публикациите му:

Една книга за съвременната любов – за книгата на Кирил Кръстев (БФ, бр. 4972, 1938).

Бургас в българската литература. „На комва“ от Матвей Вълев (БФ, бр. 4978 и бр. 4979, 1938) – в тази перспектива на Бургас Ст. Станчев разглежда и романа „Завоят“ от Т. Драганов (БФ, бр. 5348, 1939).

Отзиви за изложби, театрални постановки или филми (срв. бележки за филма „Магда“ със Зара Леандър, бр. 5184, 1939).

Публицистика и есета (срв. „Кино, семки и фастъци“ – бр. 5400, 1939).

Освен това Стефан Станчев сътрудничи на най-разнообразни обществени инициативи, помага за изданието на туристическото дружество или за седмицата на българската книга.

Посещението на библиотеката е един от сюжетите, които могат да се определят като находка на младия репортер, който дава възможност да се характеризира представителна за града институция. Ето как е описан уредникът ѝ Стефан Станчев в репортажа „И все пак Бургас чете...“ с характерен метафоричен образ – „смеещите се очила“:

Човекът със смеещите се очила, един от много заетите хора в града ни, беше като никога сам. За мое щастие не влезе никакъв човек, не звънна телефон, а на масата му не лежеше книга за рецензия.

– Искам няколко сведения за читателите на „Бургаски фар“.

В кристално чистите стъкла на очилата светна познатата усмивка.

– Кога е основана библиотеката?

Бащата на „Сребърни везби“⁵³ говори. В гласа му има доволни нотки за извършеното дело. Кой знае, може би и гордост.

Меркантилният Бургас има една от най-първите библиотеки в страната. Знаете ли какво значи това? Бургаската обществена библиотека е основана преди около 45 години⁵⁴ и има разнообразно книжно имуществото, което изпълва страниците на 13 000 тома. Тези томове не биха изпълнявали дори една малка част от предназначението си, ако нямаше оня ред, който е систематизирал и подредил и най-малкото книжле на мястото му. В това отношение библиотеката прави чест на уредника си. (БФ, бр. 5898, 1941)

Като библиотекар Стефан Станчев въвежда проста и ефективна класификационна система (срв. Една библиотека. За българската книга. – БФ, бр. 4640, 1937), която по-късно прилага и в Столична библиотека, където работи. През 1943 г. той и съпругата му Паулина Станчева напускат Бургас с намерението за литературна кариера в столицата. В цитирания репортаж е направено експромт и проучване на читателските вкусове на учениците. Сред изброените имена на бестселърните автори са Пиер

⁵³ Книгата с есета „Сребърни везби“ от Стефан Станчев излиза през 1940 г.

⁵⁴ Бургаската общинска библиотека е основана през 1888 г.

Лоти (1850-1923), Питигрили – псевдоним на Дино Сегре (1893–1975), италиански журналист и писател, автор на скандални с еротиката и провокациите към моралните норми бестселъри, Едгар Уолъс или романите с остросъбитийна интрига, но и „Мировата скръб“ – книга на френския анархист и социален мислител Себастиан Фор (1858–1942).

С особено внимание разказвачът Наско откроява името на Паулина Станчева (1907–1991). Тя не е сред редовните сказчици, макар да излиза пред публика (на 17 април 1937 г. е сказката ѝ „Момчето и любовта“, БФ, бр. 4607; от бр. 5365, 1939 г. научаваме, че ще говори пред младежката група „Свежест“ в Стопанското училище по темата: „Младото момиче и задачите на новото време“). През 1937 г. читателите научават, че втората ѝ книга със стихове – „Затишие“ – „се пусна в продажба“ (Хроника в бр. 4575, 1937). В „Бургаски фар“ има публикации и на отзиви, срв. „Отнесени от вихъра“. Роман от М. Мичел“ (бр. 5759, 1941).

Консулите и учителите на септемврийския плаж. Лигата на англоговорещите. Връстниците

Други лица от „интелектуалците“ и видните граждани на града момчето от „Далечно плаване“ вижда на септемврийския плаж:

Горе се появяват посетителите на септемврийския плаж, десет минути подир това се натръшват съблечени край мене – преподаватели от италианското и немското училище, близначките на немския консул с всичките им лунички, унгарският консул господин Зенович, английският консул мистър Кенгъл, художникът Загорски, семейство Сярови – трийсетина фанатици на късното слънце. (29–30//II, 232)

„Шоколадовите тюлени“ – „трийсетина фанатици на кърсното слънце“ – всъщност са каймакът на обществото – те са чужденци на високи постове, учители, индустриалци и консули. Появява се директорът на Италианската банка, за когото разказвачът подчертава, че нищо не знае, така да се каже, старателно скрива следите:

[...] не му знам името, знам го само по физиономия, къде се беше дянал този господин цяло лято, знае ли човек какви са пътищата на познатните бургаски граждани? (33//II, 235)

Клон Бургас на Българо-италианската банка се помещава също на гаровия площад, тогава „Фердинанд“ 4, а централата ѝ е в София. Името на директора, посочено в „Бургас. Юбилейна книга“ от 1940 г., е Атанас Младенов (1940: 208).

Зад всяко от изброените имена в това кратко, уж попълнено заснемане на пейзажа има реални съответници и контекст – исторически, културен и политически. Неминуемо с появата им в текст, публикуван в края на 1980-те, се отваря и въпросът за съдбата им само години след това с идването на войната и новия режим.

В края на списъка на имената на „фанатиците на кърсното слънце“ е семейство Сярови. Това е фамилията, която управлява предприятието „Дъб“, но освен еднократно упоменаване на братя Сярови (Казакова 2007: 225) историите на стария Бургас като че не ѝ отделят внимание (вж. снимки от бърчварската работилница в Мелконян 2024: 140–141).⁵⁵ В първия брой

⁵⁵ Ако отново тръгнем по формалното звуково сближение, Димо Хаджигинев разказва за бащата на своя приятел Иван – Април Сяров, морски капитан, който си прави собствена ветроходна едномачтова яхта „Пират“ (Хаджигинев 1994: 81). А Борис Априлов в „Плаващата мансарда“ си спомня за Май Сяров, който отдавна

на „Народен глас“ (8 август 1938) има реклама за Машинна бърчварска и дърскорезна фабрика „Дъб“ на братя М. Сярови, а през 1944 г. във „Вечерна бургаска поща“ – за паркетна индустрия „Дъб“. За 1944 г. „Бургаски фар“ публикува и новогодишна честитка от тяхно име. Според „Бургас. Юбилейна книга“:

МАШИННО БЪРЧВАРСКА, ДЪСКОРЕЗНА И АМБАЛАЖНА Ф-КА „ДЪБ“ НА БРАТЯ М. СЯРОВИ с централа в Бургас, основана през 1926 г. и клон гара Твърдица, открит през 1937 г. В Бургас се извършват всички видове лагерни винарски бърчи и каци, а в Твърдица всички видове бурета за пулп и щайги. (1940: 124)

Сред „заможните граждани“ изпъкват консулите. Още преди Освобождението агентите на параходните компании поемат и почетната длъжност на консули на своите страни в пристанищния град. Бургас е наричан „град на консулите“ (Кехлибарева 2013) и чуждоземните представители отдавна са станали митологични фигури, дори броят им няма значение: според едни източници има дванайсет консулства (Хаджидинев 1994: 18), според други – тринайсет (Казакова 2007: 137–141). Мъгърдич Мелконян изброява четиринайсет: финландско, шведско, латвийско, унгарско, норвежко, белгийско, гръцко, италианско, холандско, турско, румънско, английско, германско, френско; дава и адресите им (Мелконян 2024: 126–127). Броят им варира, тъй като някои са закрити още преди Втората световна война. Ето имената на консулите от 1940 г. според „Бургас. Юбилейна книга“:

живее в София, но редовно може да бъде намерен на островчето. Той е голям познавач на бургаското гемиджийство („Плаващата мансарда“, 94).

Английски поч[етен] вицеконсул – Майор Фр.
Ж. Колас
Германски поч[етен] консул – Д-р Курт
Якубовски
Гръцки вицеконсул – Константин Сурлас
Италиански конс. агент – Рикардо Анцилутти
Унгарски поч[етен] консул – Георги Зенович
Турски консул – Сервер Зърчал
Летонски поч[етен] консул – Панайот
Георгиев
Финландски генер[ален] консул – Матей
х.Петров
Шведски поч[етен] консул – Богдан Ганчев
Норвеж[ки] поч[етен] консул – Ханс
Гилмайген
(Юбилейна книга 1940: 233)

В неделя или празничен ден пред съответната сграда се окачвало знамето на представената страна – „Княз Александър I“ и „Черноморска“ се превръщаха в най-пъстрите, ярките и различните улици на града“ (Мелконян 2024: 128). При акостирането на кораб агенцията за страната му поставяла флаг, докато е в пристанището.

Длъжността е престижна, но не носи непосредствени материални ползи. Заемат я агенти на параходни дружества, които са бургазлии; консулството е домът им. Редицата елегантни къщи край Приморската градина получава името „консулски квартал“. По-долу ще предадем историята на консулите, споменати в „Далечно плаване“, като се възползваме от данните от статията на Соня Кехлибарева „Бургас – градът на консулите“, която ще цитираме.

Немският консул е д-р Курт Якубовски:

През 1922 год. в Бургас пристига д-р Курт Якубовски, представител на швейцарската фирма

„Гларус“⁵⁶ по сключената концесия за експлоатация на солниците в Атанасовското езеро, по-късно и технически директор на предприятието. През 1924 год. е назначен като почетен немски консул в морския град. Приемната се е намирала на ул. „Александър Батенберг“ 16 в къщата на търговеца Петър Кюлюмов, където Якубовски е живял. След скъсване на дипломатическите и консулски отношения с Германия на 5 септември 1944 год. консулството в Бургас е закрито. (Кехлибарева 2013)

В „Далечно плаване“ името на английския консул е Кенгъл. Антъни Кенгъл заема този пост през 1920-те, когато консулството се премества на ул. Черноморска 14 (дн. „Филип Кутев“). През тези години той неизменно участва в първите футболни мачове у нас (срв. консулт като рефер с футболния отбор „Владислав“, сезон 1923, в: сайт на футболен клуб „Черно море“, Варна <https://chernomorefc.com/team/sk-vladislav-1923-godina/>). През 1936 г. е назначен Франк (Франсис) Колас, при което се сменя и адресът на консулството (Корудерлиева-Стойнова 2015: 167). Ето кратката характеристика на представителството, закрито през 1942 г.:

Английски консул в Бургас през 1940 / 1942 год. е бил майор о. з. от британската армия Франсис Колас. Корабоплаването в този период на Втората световна война не е било никак безопасно, тъй като се извършвали редица саботажи и диверсии срещу корабите на флотата на Великобритания. (Кехлибарева 2013)

Очевидно с навлизането на войната и разчертаването на новите лагери лигата преустановява дейността си; английският вицеконсул

⁵⁶ Името звучи като това на морската птица, но това е случайно съвпадение, вж. бел. 1.

е отзован през 1942 г. (Кехлибарева 2013). Точен при имената на редица личности, тук разказът на Наско за 1938 г. дава името на консула преди 1936 г. Антъни Кенгъл, но той остава в града и след като напуска почетното консулство.

Описание на консула като фикционален образ се появява в незавършения ръкопис за сценарий „Човекът с червената кърпа“:

Кокетна спортна яхта със нежнобели платна се е навела и цепи водата, под напора на вятъра. На руля седи висок рус мъж с елегатен бял пуловер и син панамен панталон. В устата му има лула. Отляво е седнала червенкоса, не много красива, но ефектна жена. (Архив)

Унгарски консул е Георги Зенович:

През 1923 год. е регистрирано Представителство и агентство на параходни компании „Георги Зенович“. Дейността му е била да съдейства на чуждите параходни дружества да осъществяват внос, износ и транспорт на стоките си. Фирмата е ликвидирана през 1950 год., когато дейността ѝ преминава към държавната фирма „Инфлот“ – Бургас. През 1924 год. Георги Зенович е назначен за почетен консул на Унгария. В къщата му на ул. „Александър Батенберг“ № 8 е било и представителството на Швейцарската корабна агенция. На пилони се веели знамената на страните. По-късно при учредяването на Сдружението на параходните агенти през 1935 год. Георги Сава Зенович става неин председател. (Кехлибарева 2013)

Тъкмо върху неговата личност се задържа за по-дълго погледът на момчето от „Далечно плаване“:

Добрият господин Зенович – никога не ще го забравя, трудно се изтрива в съзнанието подобна приятна и сякаш необходима за града личност, която не е сторила никому зло – гремеше в познатата му сладостна премала, а слънцето продължаваше да върши известната си вече работа върху кожата му [...] (32//II, 234)

Споменат еднократно в повестта (48//II, 251) и малко по-обстойно в „Траверстаун“ е Панайот Георгиев – латвийски и шведски консул, неговата параходна агенция поддържа връзка с реномирани параходни компании като Скандинавска блискоизточна агенция – Гърция, „Свенски ориент линии“ – Швеция, „Америкън експорт линия“ – САЩ и др. (Райчевски 2011: 457), въпреки че също в списъка на ложата „Свети Климент Охридски“:

Латвийско консулство. През 1922 год. Латвия установява дипломатически отношения с България и през 1927 год. разкрива в Бургас почетно вицеконсулство. За вицеконсул е назначен Евтим Дяков. През 1934 год. консулството е поето от Панайот Георгиев. Той е един от най-авторитетните параходни агенти през миналия век в Бургас. Приятелството му с фамилия Бези през 1924 год. го доближава до професията параходен агент.

Георги Бези е от най-старите параходни агенти. Още през 1894 год. в „Българския алманах“ е отбелязано, че обслужва френски, германски и английски корабни дружества, по-късно и гръцки. Синът му Стефан става през 1926 год. почетен румънски консул. През 1938 год. Георги Бези се изселва със семейството си в Гърция и предоставя възможността Панайот Георгиев сам да обслужва шведската параходна линия, а по-късно полската, американската, румънската и руската линия. Панайот се жени за дъщерята на писателя Петко

Росен – Мила. Владее английски, френски, гръцки, арменски и турски езици. Става летонски (латвийски) консул. През 1946 год. Панайот Георгиев е назначен за почетен шведски консул в Бургас със заповед на краля на Швеция Густав, потвърдена от Симеон II и подписана лично от регентите Венелин Коцев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов. Латвийското консулство е закрито през 1940 год. след присъединяване на Латвия към Съветския съюз. Шведското консулство е закрито 1947 год. (Кехлибарева 2013)

Биографичната проза на Борис Априлов отрязва историческото време до предвоенното му юношество. Като че ли войната спира в стопкадър едно хармонично общество, ала упоменаването на консулите разбужда и останалия извън повествованието исторически контекст, в който техните съдби са изправени пред тежки изпитания. Идилията на предвоенния просперитет свършва с идването на новата власт и изземването на параходните агенции, обвиненията в шпионаж, преследването и затвора. Беглото споменаване на имената съвсем не е само живописна подробност, защото с припомнянето им се възсъздава целият злобещ контекст на разрухата на няколко достойни личности, както и на най-напредналата част от бургаската транспортна икономика. Упоменаването на имената им добива смисъл не просто за възстановяване на частица от миналото, но и злобещо напомняне за насилническите методи на режима. Ето събраните свидетелства от Соня Кехлибарева (2013) за съдбата на Панайот Георгиев и Георги Зенович:

Съдбата на българите консули

Съдбата на българите, представители на чуждестранните консулства в Бургас, се преобръща след установяване на новото

Отечествено-фронтовско правителство след 1945 год. На тях вече се гледа като на врагове на гържавата. Повдигат им се обвинения за шпионаж. Арестувани са, а семействата им са интернирани от Бургас.

Ана Грънчарова, гъщерята на Панайот Георгиев и внучка на Петко Росен, ми разкри неща, които дълги години са премълчавани.

„Помня като днес как дойдоха рано сутринта на 5 февруари 1950 год. униформени милиционери и един цивилен и отведоха баща ми. В къщи направиха обиск и описаха вещите в кантората му. Прибраха всичко: спестовни книжки, пари, бижутата на мама. Осем месеца не знаехме къде е. Ужасно време беше. Майка ми писа на Вълко Червенков, искаше среща с Кимон Георгиев (приятел преди това на баща ми), но напразно. И друга дата не мога да забравя – 19 януари 1951 год. тогава дойдоха за нас. Отведоха ни с камион от бабината къща – мама и сестра ми Блага на 14 години, аз бях на 12. На гарата ни натовариха в един конски вагон с петима милиционери. Студът беше страшен, минусови температури и силен снеговалеж. Пътувахме две нощи и един ден. Спряха ни на някаква гара и отново с открит камион ни подкараха неизвестно къде. От студ не чувствахме телата си. Пристигнахме в непознато населено място. Свалиха ни с багажа пред един коптор с две стъпала надолу, без прозорци, пълен с агнешки фъшкии и царевичак и заминаха. Заобиколиха ни туркини и турчета от тях разбрахме, че сме в Кубрат. Дойдоха седем-осем мъже и като разбраха какви сме, се захванаха за работа. Изчистиха коптора, сложиха стъкла на прозорците, подредиха скромния ни багаж, донесоха гърва и запалиха печката. Вечерта намерихме пред вратата тенджерата с най-вкусната топла супа от патка. Благодарение на тези турци оцеляхме. Те ни помогнаха и после да се приспособим към новия си

живот. Баща ми беше съден за шпионаж, но безрезултатно. За намерени 3 000 долара му лепнаха година и половина затвор. След като излежа присъдата си дойде при нас в Кубрат. Приличаше на старец без зъби, а от побоите едва вървеше...”

През 1954 год. амнистират интернираните, но на сем. Георгиеви е забранено да се върне в Бургас. Заселват се в село Балван – Велико Търновско и бившият консул работи като аптекар (първата негова специалност). Умира през 1960 год. далече от родния си град.

Съдбата на другото консулско семейство е още по-трагична. В същият ден правят обиск и в дома на Георги Зенович – унгарски консул и параходен агент на шведската компания „Трансмартин“. Той и съпругата му са обявени за врагове. Зенович е над 70-годишен и разбира какво го очаква. Докато милиционерите търсват из триетажната къщата за спестовни книжки, пари и валута той влиза в банята и прерязва вените си с бръснач. Намират го целия в кръв, откарват го в болница, зашиват го и с превързани китки, на носилка под конвой го натоварват в конския вагон с другите консулски семейства. Оставят ги в село Брестовене. Там той умира след няколко седмици от студ и глад. Четири дни съпругата му спи в едно легло с мъртвеца. Чужди хора го погребват с костюма, с който е тръгнал от Бургас. Жена му ходи два пъти в месеца да се разписва в милицията в Кубрат. Синът им Даниел (Дано) Зенович е изпратен в лагера Белене и там се обесил. По-късно съпругата на консула, благодарение съдействието на Жени Патева, заминава за Цариград при брат си. После следите ѝ се губят. Актърът Нейчо Попов е внук на унгарския консул. (Кехлибарева 2013)

Упоменаването на тези имена не е само добросъвестно регистриране на една отминала епоха и

реверанс към високия ѝ стандарт и космополитизма. В контекста на появата на повестта през 1988 г. припомнянето им поставя въпроса и за историческата съдба на цяло едно блестящо поколение. Средството, с което си служи повествованието, е регистрирането, свидетелството на фактите, чрез които може да се реконструира историческата епоха, което има ефекта на епос за общността и нацията. В големия исторически разказ, скрит във фактовото повествование, новият режим зачерква най-бляскавите постижения на предходното общество и заличава набиращите сили нови социални групи. Кое то май ще се окаже тук на всеки един политически обрат в новата българска история. В тази светлина автобиографичната повест има смисъла на историческо свидетелство, а подчертаването на добротата на господин Зенович – на заемане на позиция: „никога не ще го забравя“ („Далечно плаване“, 32//II, 234). Отворен е още един болезнен въпрос от националната ни история – този за съдбата на наследниците на това поколение – с провалени жизнени цели и отчаяни бягства. За него говори и филмът „Бунтът на L.“ на режисьора Киран Коларов (2006).

В годините на бързо развитие на града преди Втората световна война чуждите граждани и консулската защита дават възможност да се уредят и чужди училища. Католическата мисия в града построява още през 1888 г. френски девически пансион в градината на италианския и австро-унгарския консул Йозеф Бонал над бъдещата гара на стария Ешек Булевард („Магарешки булевард“, по-късно бул. „Иван Вазов“) (Райчевски 2011: 117).

В града съществуват училища за етническите малцинства: турско, арменско, еврейско, руско (Мелконян 2024: 53). Съществува и Музикално училище, но то не е общообразователно и занятията се водят в свободното време на учениците. След Първата

световна война се откриват Кралско италианско училище „Алфредо Ориани“ и Немското училище, чиято сграда днес е основно преизградена и през 2021 г. отваря врати за Регионална библиотека „П. К. Яворов“. Ежегодно в „Бургаски фар“ съобщава двукратно – през юни и през септември с приближаването на учебната година за записването на ученици в двете училища, като с все по-плътното политическо сближаване с Оста Немското училище започва курсове по немски език, а италианският вече е наравно с изучаването на другите западни езици в училище. Кралското италианско училище има забавачница, първоначално училище, прогимназия и смесена гимназия с класически и полукласически отдели, от което обаче завършва само един випуск (първия – и последен – випуск на Италианската кралска гимназия завършва бъдещият актьор Апостол Карамитев). Обявяват се курсове (някои безплатни) по италиански, немски или латински.

Неочаквано италианското училище се оказва свързано с градската мода. Една от звездите, ухажвана и на страниците на „Бургаски фар“, е Бениамино Джили, изрично споменат в повестта „Далечно плаване“:

Вгнилочния влажен зграч Бениамино Джили пееше своята „Торна пичина миа“ – може би цитирам грубо, – песента заливаше през високоговорителите не само морската градина и казиното, озвучаването я доставяше и долу, при кабините и мостика, сакън да не бъде оцетен някой откъм музика. Но не се гразнехме, трябва да ви призная, че слушахме с удоволствие, това се считаше за шик – младост. (25-26/II, 228)

От Хроника на „Бургаски фар“ (бр. 5351 от 23 септември 1939) научаваме, че професор Катерво Джили, брат на „големия италиански артист Бениамино Джили“, е назначен за редовен учител по

рисуване в Кралското италианско училище в града. Във всеки случай, това дали съвпадението в имената съответства и на роднинска връзка е добре да се провери и по източник, независим от „жълтия“ ежедневник от 1939 г. (за този факт, както повече за Кралското италианско училище вж. при Кехлибарева 2012: 31–51).

А експресивният епизод с озвучаването на Морската градина може да е пример за разминаването между фикционалната и историческата реалност, тъй като бургаската община инсталира радиоуредба едва през 1942 г. (Райчевски 2011: 463), докато повестта разказва за септемврийските дни от 1938-а.

Сред „фанатиците на късното слънце“ са учители от немското и италианското училище. Сред тях е и „художникът Загорски“ – Петко Загорски (1902–1974) е учител по рисуване в мъжката реална гимназия „Г. С. Раковски“ (в която учи и Атанас Джавков), заемал и поста на директор; автор на знакови скулптури в града като паметника на А. С. Пушкин в Морската градина. Според един от учениците му той е известен с това, „че не пести шамарите за тези, които го заслужават“ (Хаджидинов 1994: 46). Той е инициатор на изложби, на които излагат творби учениците от гимназията, сред които е бъдещият художник Генко Генков. Днес градската галерия на Бургас носи неговото име.

Английско училище в града не се основава, но има много английски възпитаници и англоговорещи. Изрично в повестта „Далечно плаване“ е подчертана тази школа на „известния индустриалец“ Д. В.: „тенисмен и атлетически красавец от игрищата на цариградския Робърт колеж“ (46//II, 248). Персонажът е моделиран във въображението на момчето като филмов герой: „[...] има спортен форд, [...] красив като Кари Грант, и тенисист, и подвижен като тигър [...]“ (38//II, 240). Обаче тъкмо поради това, с което го

превъзхожда – своята модност, – юношата го праща неизмеримо по-ниско: „но той е тѣп, той не е чел нито Достоевски, нито Голсуърти, неговата жалка ранна младост не е била зареждана от физическата и духовната мощ на Джек Лондон [...]“.⁵⁷

Тенистът е запазен знак за английските възпитаници (за бургаските „тенисмани“, които усилено се готвят за международен тенис турнир, който ще се състои в София, вж. БФ, Хроника бр. 5625, 1940). Тенискортът се е намирал на терена в Приморската градина в края на Булеварда, където и днес има спортна площадка.

Възпитаник на Робърт колеж е и параходният агент „г-н Панайот Георгиев“.⁵⁸ Тъкмо той е избран за

⁵⁷ Не бих понечила да прокарвам никакви паралели между фикционални и реални лица, тъй като при проучването си не намерих данни за реален прототип за индустриалеца Д. В. Но има едно формално езиковото съответствие в инициалите, от което ще се възползвам, за да представя две лица от актуалната стопанска картина на Бургас, които пък съдействат за по-пълното ѝ обрисуване. Инициалите Д. В. повтарят тези на основателя на моливната фабрика „Девеко“ Димитър Велчев – предприятие, което изнася книжарските си продукти дори в Германия, срв. Казакова 2007: 216–219; Райчевски 2011: 297–299; Кехлибарева 2021; <<http://oldburgas.com/bg/gallery/моливна-фабрика>>. Постепенно с фабриката се заема синът Велчо Велчев, докато книжарницата на Димитър Велчев се е намирала на ул. Александровска 25. След принудителната му национализация то става основа на известната през социализма марка „Хемус“. Инициалите отговарят и на името на Димитър Велизаров, търговец на селскостопанска техника, рекламиран през 1942 г. по страниците на „Бургаски фар“ и причислен към „добрите приятели на „Бургаски фар“.

Нека подчертая още веднъж, че сближаването на инициалите с реалното лице **не се опира на никакви** исторически податки. Независимо от данните този персонаж е основа за съпоставка с другия Бургас – на плавното и безостатъчно усвояване на модерния стил на живот.

⁵⁸ В модната елегантност на Панайот Георгиев личи отпечатъкът на киномодела на светския мъж. Той е бил известен

ръководител на Лигата на говорещите английски. Събрание за учредяването ѝ се провежда на 27.XI.1939 г. на ул. Черноморска 16 (т.нар. „Консулска“, дн. „Филип Кутев“), което прави в дома си английският вицеконсул Франк Колас. Уредена е библиотека с английски книги и преса, читалня. Откриват се курсове за изучаване на английски език (Райчевски 2011: 468–469). Посещава го и Атанас Джавков („Мълчанието на света“).

Английският е шик, начин на живот; дори в „Бургаски фар“ питат „Искате ли да бъдете джентлемент“, (бр. 5318, 1939) – така го спелуват. За Атанас Джавков освен това Лигата на англоговорещите е важен досег с модерната англоезична литература. Неговите кумири, по които подравнява поведението и репликите си героят на повестта „Далечно плаване“, са образците на англоезичната литература: Джек Лондон, Съмърсет Моъм... Тези имена са на гребена на вълната – за читателския успех на Джек Лондон съобщава и „Бургаски фар“, а пиеси на Съмърсет Моъм или на Бърнард Шоу се поставят на сцената на Бургаския общински театър. В „Далечно плаване“ момчето болезнено осъзнава пропастта между убогото си бедняшко битие – и космополитния блясък на англоамериканската масова култура:

Защо да не заплача – спях на гърски, поставени върху газени сандъчета, не си спомням имах ли, нямах ли гюшек, почти съм сигурен, че нямах, лягах върху черги. А в същото време бях член на английския клуб, довърших реферат за Съмърсет Моам, бленувах за Хавайските острови, имах сносни грехи и лодка. (64//II, 266–267)

с широките си контакти в стопанския и културния елит на града, също тенисист. Има гъщеря. Дали не сме пред случай на контаминация на реални факти с фикционален типаж?

Подготовка в английско училище новото поколение може да получи в Американския колеж в София (Симеоново). Кандидатстването се оповестява и във в. „Бургаски фар“, както се съобщава за записванията в чуждоезиковите училища в Бургас. Но обявите от Американския колеж секват след 1941 г., докато тези на Германското или Италианското училище се увеличават. В Американския колеж учат и близки приятели на разказвача Наско:

[...] в София се намираше и американският колеж, там изчезваха богатите ми приятели, от тях научавах, че някога на света са живели хора като Уолт Уитмън и Джон Милтън. (23//II, 225)

За приятелството си с един от тези ученици в недостъпния за сина на будкаджията колеж разказва фрагментът „Мълчанието на света“. „Ходула“, както е наречен, е син на собственик на винарна. Споменава го сред майсторите на биярда в кафене „Арарат“ на Магърдич Динко Хаджигинеф (Хаджигинеф 1994: 27-28). По сведенията, които получих от Джина Василева, политическият обрат след 1944 г. буквално срива фамилията. В зрелите си години Ходулов не може да се съвземе и бавно се саморазрушава. Запазеният фрагмент от 1985 г. възстановява частица от трескавата кореспонденция между юношите, които от литературата скачат на киноновините – двете точки между традиционна и модерна масова култура, между които се реят интересите на младото градско поколение:

Почти всеки ден пишех или получавах писма от Колежа в Симеоново. Разработеният, почти калиграфски почерк на Ходулов ме осведомяваше: Елин Пелин е добър белетрист. Соня Хени – според „Вайърити“ е най-еротичната пантера в Холивуд. Смирненски е добър поет:

[...]

Съмърсет Моам е литературен исполин (по-късно ми се изясни, че не е чак исполин). Достоевски е гигант, а ето и автентичен текст от писмо: „В момента се превеждат надписите, предстои да бъде пуснат по кината „Великата неизвестна“ с Алис Фей.

(„Мълчанието на света“)

С късна дата в „Мълчанието на света“ писателят иронизира юношеските си настроения; посещава Английския клуб, за да подхранва суетата си, че се върти около модни престижни места, докато познаването на английския не напредва особено.⁵⁹ По тънката нишка на английския език момчето бленува за далечни пътешествия – за онзи сладък неизразим копнеж по далечните острови:

В късните следобеди навличах белия панталон и потъвах в умопомрачителния сутиен на англосаксонската приказка. В Английския клуб, понякога назоваван незаслужено според мен „Лига на говорещите английски“, след като преглеждах бюлетина и списанията, особено „Илюстрираният Лондон нюз“, издърпвах от библиотеката любимата си книга „Дълбоки и плитки води“ от прочутия в цял свят яхтсмен Робинсън. На недостъпен за възможностите ми английски в книгата се описваше знаменитото му пътешествие по южните морета; мисля, че то го направи по-късно не само известен, но и баснословно богат – изданията и преводите на книгата. В луксозното за тогавашните ми представи издание бяха поместени много снимки,

⁵⁹ След десетилетия в повестта „Цикладските острови“ (1994) авторът горчиво ще пише за непознаването на английския. Във въображаемия диалог с американския писател Джоузеф Ашкрофт той ще разиграе целия сюжет за безнадеждното изоставане на българския писател от онова, което е културен център.

обозначението на пътя му и най-важното – чертежите на яхтичката. Този чертеж си извоюва особена популярност сред младежите на Бургас, поне десетима си го пречертахме, заканвахме се да построим копие на яхтичката и незабавно да отпрашим към Тихоокеанието, където гъмжи от усмихнати перлозъби хавайки – по снимките си личеше, че Робинсън не може да се отърве от тях. („Мълчанието на света“)

Уилям Робинсън (1902–1988) станал известен с книгата „Дълбоки и плитки води“ (1932) за околосветското си плаване с яхтата *Svaap*. По-късно американският мореплавател и автор на морски пътеписи се заселва в Таити (Френска Полинезия), където завършва живота си.

Фикционалното повествование на Борис Априлов изгриво пренарежда култовите образи на модерността, кинокултурата, космополитизма – и е най-болезненото изобличение на кухите миражи на масовата култура с горчивината на бедняшкото детство и младост. Един от този тип романи – „Зелени жилища“ – стига до него благодарение на превода, който му прави една от богатите посетителки на Английския клуб – Лора Басан, за да си упражнява английския. И заг това има няма да дирим следите на реално историческото и фикционалното⁶⁰, но Лигата в Бургас е основана в края на 1939 г., така че исторически липсва от хронологията на повестта „Далечно плаване“ – или защото става

⁶⁰ Същата фамилия има консулт на Испания в Бургас: „Испания разкрива консулско представителство през 1923 год. За почетен консулски агент е назначен Рафаел (Моис) Басан“ (Кехлибарева 2013); член на Алианс франсез в Бургас е г-ца Басан; сказчик в Алианс Франсез е Менда Басан (Райчевски 2011: 342–343). Същевременно по страниците на „Бургаски фар“ през 1937 г. може да се види рекламата „При Басан ще намерите обувки последни модели“. Въпросът за проследяването на връзките с прототипите остава отворен.

дума за фикционалното пренаписване на реалното и наслагване на събития с различна хронология, или защото за удостоверяването на датата изгубените исторически документи трябва да бъдат заменени с литературното свидетелство.

Наред с имената на консулите и „интелектуалците“ Наско отбелязва и своите връстници, които след години ще заемат място в културния живот на страната:

Напуснах безлюдната гения. Никак не се изненадах, като се натъкнах на Генко. Рисуваше акварел. Загърбил „аристократическата“ част на пристанището, погледът му търсеше само гърбените скели, прогнилите платна, гробището на лодките и призрачното присъствие на бездомниците.

– Ви-виж кво ще ти кажа.

Не му отвърнах, оставих го да се учудва, позволих си да не му обърна внимание, беше с две години по-млад от мен, тогава той нямаше нищо общо с днешния Генко Генков, чиито картини се разграбват (51-52//II, 254)

За картините на Генко Генков Атанас Джавков прави отзива „Първата художествена изложба на Генко Генков“, където отбелязва:

Някога живяхме в хубаво и спокойно време. Градовете не заспиваха с черна книга на прозорците и въздухът не миришеше на клюки. Тогава в меркантилния Бургас можеха да се видят дори художествени изложби. [...]

Скиците на хората от пристанищния квартал и няколкото градски композиции загатват за една важна ценност, без която е немислимо истинското модерно изкуство. Това е тънкото преливане към реализъм. [...]

Нарочна комисия, съставена от г. Загорски, г. Мумджиев [учител по музика и диригент на Мъжката гимназия – б.м. МГ] и г-ца Радулова са откупили картини на стойност 1000 лв. за бургаската мъжка гимназия. [...]

Най-сетне ние, съучениците му, го поздравяваме и му пожелаваме добър успех. (БФ, бр. 5883, 1941)

Коментар и похвала за младия художник се появява и в отзив на г-р Т. Болгуров две години по-рано: в страницата „Изкуство и печат“ в подлистник е отпечатан отзивът му „Изложбата на учениците от бургазката мъжка гимназия“ (бр. 5289, 1939), в който поздравява учителя Петко Загорски и откроява работите на петокласника Генко Генков, някои на Федя Симеонов, както и на други. По-късно излиза и отзивът „Изложбата на Генков“, подписан с инициалите З. З.⁶¹ (Вечерна бургаска поща, бр. 4710, 1944).

Младият художник е оставил следа в града си. Може да се каже, че той прави цяла инсталация в градското пространство с рисунки по новостроящата се сграда на морските бани, както разказва в свой очерк Димитър Аврамов: „Генко бе покрил тайно, без поръчка и без покана цяла една стена с фрески: голи женски фигури над естествената големина, в едри масивни форми и в различни пози“ (Аврамов 1975: 8).

Сред момчетата на морския кей се мярва и лицето на Апостол Карамитев, ученик по-късно в Италианската гимназия:

[...] Митническият стражар се ядоса, изтегли от купчината четири листа [от балите

⁶¹ Не възможно е да се намери сигурно свидетелство, но в събрания дотук материал се набираща в очи съвпадението на инициалите с името Захари Захариев на ученика, автор на илюстрацията към фейлетона „В една гържовна вечер“ от Атанас Джавков (БФ, бр. 5957, 1941).

суров каучук – б.м. М. Г.] и им ги раздаде. Три от момчетата офейкаха, остана Чочо, о, той така потъна в радостта си от придобивката [....] Тогава Чочо нямаше как да знае, че след години димитровградският драматичен театър ще занеси неговото име. (52//II, 254-255)

Покрай любовните несрети на юношата се мерват лица от града и делника. В „представителната извадка“ за градските знаменитости в „Плаващата мансарда“, което цитирахме по-горе, е записано и името на Гошо Хъшлака:

Чуйте нещо и за Гошо Хъшлака, гавроша на рибната борса. Появи се с песен още като юноша, от скитник израсна в гемиджия и така си го запомнихме, с песен на уста; така и умрял, казват, с песен на уста; млад, зелен, изтърбушен от мизерията, но с песен на уста. („Плаващата мансарда“, 92//II, 292).

В „Далечно плаване“ той се появява само като събеседник на Вельо, чийто портрет е много по-подробен:

От мрака изплуваха златни, навити нагоре мустаци, прецизно избръснато лице, златна побеляваща коса, сресана по хайдушки на път, подстригана, подредена. Показаха се очите, чистата риза, старомодна вратовръзка, евтин, но винаги изгладен и освежаван костюм. Бай Вельо.

Запомнил съм го с единия крак върху сандъчето за лъскане на обуца. Обуцата му прострелваха улицата с блясъка си. За него имам спомен още, че ако не разговаря усмихнато с паракходния агент г-н Панайот Георгиев, ако не се шегува с Гошо Хашлака или бръснаря Кеворк и ако не убеждава певицата на бар „Македония“ за нещо, което така и не разбрах – може би да му изпее някоя

добруджанска песен, – винаги стои до сандъчето на циганина Валентин. Защо Валентин ли? Ами че на името на Рудолф Валентино; бяха му втълпили, че прилича на Рудолф Валентино. (48//II, 250–251)

За съдбата на Гошо Хъшлака разказва в книгата си за Бургас Динко Хаджигинев:

С корабчето [за ежедневни превози от града до остров „Св. Анастасия – б.м. М.Г.] много често пътуваше и хъшлак Гого, известен на всички стари бургазлии бараба-клошар, бездомник, който товареше, разтоварваше и пренасяше стоките за лавката на островчето. За него Йоргото в моменти на съжалителна симпатия казваше: „Го знаете? Куту момце пееше куту канарце. Ами нали е хъшлак, си напн – един път, два пъти, си продаде грехите. Го изпъдиха. Се върна в Бургас, се напн и заспа пиян на релсите. Маневрата му отрязва петата. По чудо се спаси!“ И наистина по време на път или на чашка почерпка горе в лавката хъшлак Гого се опитваше отново да си припомни за бисерния славеев глас, с който природата го беше надарила. Но славеичето отдавна бе отлетяло. Алкохолът го бе пропъдил безвъзвратно. (Хаджигинев 1994: 102–103)

Други неназовани лица, които се мярват в повестта, са митнически стражари, „таен“ агент и стражари, Васко К., който го е завел за пръв път във „Виктория“, съученикът Любомир Христов, загинал във Втората световна война в боевете на Драва, или побойникът на Бургас Бъби...

Не са останали в днешните възстановки на града сведения за добряка бай Велъо, „този най-благ от благите хора на пристанищния квартал“, който „спретнат и златен, той купуваше цигарите си, пеейки, изгладен и чист той въртеше верижката си и пееше“ (48//II, 251). При ненадейната им среща през ума

на момчето минава подозрението, че е свързан с хотел „Виктория“, и колкото и да е невероятно, „е главният суспензор“.

За героите от „Траверстаун“, другата повест за момчето Наско, останала недовършена, няма запазени спомени. Това е единственото свидетелство за присъствието им в историческата реалност, в същата градска среда и всекидневие с кафенетата на Магърдич, Кеворк или „славния чичо Алберт“.

Пристанищният квартал, или Траверстаун: модерност и безвремие

От пристанището, което непрекъснато се разраства, тръгват вълните на бързия напредък на града и промяната на традиционния начин на живот. С удобствата на бреговата ивица и близостта до Истанбул в навечерието на Втората световна война то заема първо място в страната (вж. данните за натовареността на пристанището в Юбилейна книга 1940: 76–84). Още от 1937 г. то е „загръстено“ от кораби; през месец ноември 1938 г. са акостирали 39 кораба. През 1939 г. акостират „от 4 до 7 парахода дневно“, някои дори изчакват вълн от „пристанищния басейн“ (Хроника, бр. 5272, 1939). „Бургаски фар“ води през годината рубрика „Пристанищен живот“, където се съобщават пристигащите кораби и разнасяните товари. Изнасят се земеделски стоки, например все по-големи количества пулп – ягодов, от вишни и кайсии. За разлика от днешните маршрути на българите към Великобритания, усилено се изнасят ягоди за Англия дори със самолет. Германски и норвежки параходи товарят кюспе. Строят се нови кейове и корабни места, а по „Княз Батенберг“ и „Черноморска“ (дн. „Филип Кутев“) е наредена броеницата паракордни агентства. Скоро, с идването на военните години съобщенията секват, както спира и корабоплаването.

Всъщност, независимо от предупрежденията за мину, търговията е не по-малко интензивна. Бургас се превръща в стратегически важно пристанище тъкмо през военните години, както обяснява Динко Хаджидинев. Но е и град на забрани:

Спряха свободния достъп до пристанището. На вратите имаше охрана. Вход с пропуски. Преустановиха се разходките по външнолома. Кейовете опустяха. Прегазвайки Югославия, германската армия навлезе в България уж като съюзник. В пристанището се появиха германски торпедни катери, баржи и „джобни подводници“. Започна усилен, трескава търговия с Турция. Пристанището почти непрекъснато бе пълно с турски гемеи, които разтоварваха чували с лешници, сандъчета със стафиди, екстракт от млени жълъди, а товареха бетонно желязо и сандъци с разни машинарии. Германия вопиюще се нуждаеше от суровини и Бургас бе главният комисионер в този търговски обмен.

Истанбул-Бургас-Дунав-Германия беше единственият възможен и най-къс път за тази търговия. От това градът печелеше. Животът в пристанището не секна за разлика от Варна. Препитанието на хилядите хора, свързани с неговата дейност, си оставаше сравнително осигурено. (Хаджидинев 1994: 20)

Двайсетгодишният репортер казвал: „Морето е заключено“ – пред входа на пристанището „от фар до фар“ е спусната стоманена преградна мрежа, а до Морското казино е инсталирано картечно гнездо (Мелконян 2024: 251). Във фрагмент, останал в авторовия архив и датиран „13 ноември 78“, в който напипва темата за връщането назад към града на своето юношество, той говори за идването на германците като край: „Произнеса ли странното съчетание на двете срички Бургас, винаги имам предвид

и може би ще имам предвид до изчезването ми от света само моят Бургас и нищо друго, оня Бургас, който съм описал с неукрепнала, дори ученическа ръка, и картината, която се е получила тогава, сигурно не е била реална, всъщност аз съм измислил един град, създал съм един блян, една мечта за Бургас, която изчезна с нахлуването на германците“.

Следвайки фактите на своята среща с града, писателят изгражда фикционалното пространство на хармонично разбирателство и отворени хоризонти. Този фикционален свят е достоверен, но той е извън историческата хронология на града. В същото време, когато „Бургаски фар“ публикува непрекъснато съобщения за обновяване на Рибната борса, повестта „Траверстаун“ разказва за един друг Бургас, който не е хванат от обектива на новините и рекламите: това е градът на рибарите и старата рибна борса, на „утрепаните“ кръчми и барове и циганчетата, които просят по централните улици или крайморския Булевард. Юношата от „Далечно плаване“ наблюдава от лодката си и излизането на „чиконтаджиите“ и рибарите на Олелебатето.

След като е открита новата сграда, в „Бургаски фар“ е отпечатан разказът „На старата рибна борса“ (БФ, бр. 5662–5664, 1940) от Марко Поло, псевдоним на г-р Ячо Кабаивански, управителя на рибната борса. Неугледното старо помещение е било и място, където търговци и спекуланти са ограбвали труда на рибарите. Колкото романтична да изглежда, работата на рибарите е тежка, несигурна, с дълги периоди на принудително бездействие и изтощително денонощно усилие при появата на пасажите.

Първата рибна борса към 1921 г. се е намирала пред градинката на жп гарата, постепенно измествана към западната част на пристанището с изграждането на нови пристани. С разширяването на територията на Бургаското пристанище през 1936 г. започва коренното

и реконструиране (Казакова 1994). Спомен за това място остава и картината „Рибна борса“ от художника Павел Вълков (1908–1956), възпроизведена в брой, посветен на 110 годишнината от рождението на художника в сп. Море (бр. 3, 2018).

Как се е търгувала рибата, разказва Мъгърдич Мелконян:

[...] Финансовият служител на обекта Цанков следеше, щото цялото количество доставена риба да премине през търга и държавата да вземе своя данък върху продажбата. [...] Любопитна картина представляваше наддаването при търга. Специално лице на висок глас напевно повтаряше предлаганата цена и още по-напевно и провлачено изговаряше последната оценка и спиране. [...] (Мелконян 2024: 124)

1936 г. е рекордна по улов на паламуг. От тази година започва разширяването на пристанището, което трябва да е готово през 1938 г.: издигнат е нов бетонизиран рибарски кей и борсата е преместена по-близо до морето, отдалечена на около 500 метра от старата (срв. „Новото рибно тържище ще се открие към края на месец март“, БФ, бр. 4860, 1938; преместена е в новата сграда през май, бр. 5241, 1938). Построява се закрито хале и до него – хладилник с капацитет 1000 тона. Явно с големите си размери и модерна технология това съоръжение е разпалвало въображението. Още през февруари 1937 г. „Бургаски фар“ съобщава, че хладилникът е „напълно готов“ и скоро ще бъде пуснат. Можем да си представим колко се е говорило за конструкцията, след като през лятото вестникът трябва да опровергава слухове: „Големите бургаските хладилници съборени ли са от бурята?“ (бр. 4709, 1937).

С обновяването на помещението на рибната борса и управата, и рибарските кооперации се надяват да се сложи край на безмилостната експлоатация и да

се придаде делови вид и на традиционния поминък. Борсата завършва цикъла, тъй като уловът се изнася и продава по тръжни цени. „Бургаски фар“ съобщава и за изграждането на новия рибарски квартал („Новият рибарски квартал в бургаското пристанище“, БФ, Хроника в бр. 5245, 1939).

За предстоящото откриване на борсата министерството на железниците е наредило да се отстранят всички барачки около рибната борса. Както бургаският ежедневник съобщава, последно предстои снабдяването ѝ с телефон и „високопредавател“ (за оборудването на новата рибна борса вж. Ханджиева 2005; Райчевски 2011: 452–453). Официалните лица при освещаването на борсата са инспекторът по риболова, управителят на тържището, управителят на тържавния хладилник, завеждащият борсата, риботърговците (рибарите не са изрично упоменати).

След години младият репортер ще разкаже накратко за преобразяването на рибната борса и пристанищния квартал, ще сравни старата борса с новата, оплаквайки изгубената романтика, която „модерното време безочливо убиваше“, и неумолимото модернизирание в името на икономическата полза:

Безсъмнено това е живот на печалби, рискове и предприемчивост. Затова тук изникна този нов, прекрасно планиран и павиран град. Създаден от частни и народностопански интереси, той израсна чист и симпатичен, близо до мястото, където само преди няколко години се крепеше старата гъсчена постройка на рибната борса с нейния мизерен пристан.

Понякога човек е нетимен да съжалява за старите рибарски бараки с мръсните, оплутти от мухи тефтери и изпочупените кошове, вонящи отдалеч на риба. Безпорядъчно пръснатите купища от рибни остатъци, над които се спущаха

ята от гларуси, не гразнеха никого. Всеки мислеше, че е напълно естествено всичко да е старо, примитивно, опрѣскано с черна рибена крѣв. Всичко това напомняше за доброто старо време на популярните капитани и криеше завидна романтика, която модерното време безочливо убиваше. Но за хората, които са решили да печелят, това има съвършено малко значение. В миналото при богати улови на паламуд или скумрия⁶², когато добивът не можеше да се пласира веднага, беше остѣден на вмирисване или развала по липса на хладилник. Днес сред риботърговския квартал се издига един от най-модерните хладилници в страната, който произвежда самостоятелно лег и може да съхранява грамадни количества риба за неограничено време. („Новият град“, НФ, бр. 506, 1946)

Едновременно с изграждането на новата борса се променя и социалната организация на рибарството със сдружаването на рибарите в нов тип професионални структури. В местността Пога с колективните усилия на сдружените риболовци са изградени съорѣжения, които пропускат морската риба в езерата – резервоари и гард, които задѣржат и отхранват рибата за улов, за да се увеличи добивът. След улова до отнасянето ѝ на борсата рибата се запазва в „живилници“.

За създаването на Съединени черноморски риболовци, които стопанисват загражденията в Мандренското езеро и подобряването на материалното им положение, разказва „Как победихме морето“ – илюстриран репортаж на „Вечерна бургаска поща“ с автор Ст. Каракостов (бр. 3288, 1939) или „Морски и бластен риболов. Какво направиха „Съединените риболовни кооперации“. Фоторепортаж

⁶² В оригинала: скумврия.

от Ам. Атанасов“ (БФ, 6385–6388, 1943). От лятото на 1939 г. Министерството на земеделието решава Съюзените риболовни кооперации да стопанисват и рибното тържище (бр. 5370, 1939).

Краткият очерк „Ченгене скеле“ от Костагин Попов от същия брой (бр. 5370–5371, 1939) накратко предава историята на риболовството от времето, когато Бургас е малко селище с няколко къщи и рибарски колиби в сянката на Анхуало (Поморие). След два броя ежедневникът разказва за рибарското селище на Царева река (Ропотамо) (БФ, бр. 5372, 1939).

Рибната борса влиза в колонката на новините с нарочна рубрика за това каква риба е изнесена за продан и каква е цената. Номенклатурата е разделена на морски и бластен риболов. Независимо от сезона тук ще изброим имена от съобщенията от 1937–1938 г. – моля за снизхождение към неморската авторка, тъй като не е следван порядъкът на различните сезони на улова: циганка (ранен паламуд), чироз (пролетна скумрия), скумрия; блеч, трица, карагъоз едър, попчета, трисогана, атерина, раци, зарган, турук от Цариград, сребърна риба, бяла риба, барбуни гребни, шаран, лефер, чортан, попчета, змиард, едър змарид, паламуд, гребен или едър кефал, сулка, илария и т.н.

Изграждането на борсата има не само стопанска цел, но и трябва да повиши хигиената и ветеринарно-медицинския контрол. Още по време на старата борса ветеринарният лекар е управител на тържището, той е един от тримата в комисията за приемане на рибата. Ветеринарната инспекция към старата борса дълги години завежда д-р Ячо Кабаивански, който посвещава много сили, за да придаде на рибарството смисъла на уникална, обвеяна с историческа слава дейност. По негова инициатива и с неговия труд през 1934 г. недалеч от морския бряг и старата рибна борса се открива музей на рибарството, т.нар. Рибен музей:

В него са изложени препарирани черноморски риби, рибарски уреди, таблици за хранителността на рибното месо, произведения на рибоконсервната индустрия и др. материали, свързани с историята на риболова. Скоро след откриването експозицията се обогатява с ценни вкаменелости на морски животни от терциера, събирани главно от морския бряг при Карантината. Сред вкаменелостите се срещат миди, морски таралежи и големи охлюви с гуаметър до 35 см. Надписи обясняват, че тия вкаменелости са останки от терциера, когато е съществувало Сарматското море.

През същата година [1934 – б.м. М.Г.] съзателят на музея д-р Я. Кабаивански влага голяма част от предоставения му кредит за канцеларски материали за направата на аквариум, в който поставя редки екземпляри риби и други морски видове [...] (Райчевски 2011: 408)

Темата за геологическата история намира място и в пресата: статията „Произходът на Черно море“ твърди, че то е останало от Понтийското езеро, което е влизало в Сарматското море, проснало се от земите на днешна Виена до Централна Азия (Вечерна бургаска поща, бр. 3166, 1939).

Музеят на д-р Ячо Кабаивански е закрит скоро след това през 1935–1936 г., когато той напуска поста си в Районната ветеринарна станция към Рибната борса – днес не се знае да е останало нещо от експозицията. Новият ветеринар в Бургас е Димитър Димов, който тук завършва своя първи роман „Поручик Бенц“ (1938). От началото на 1940-те в „Бургаски фар“ се споменава и за ветеринарния лекар д-р Д. Василев.⁶³

⁶³ Окръжната ветеринарна служба се помещава на ул. „Хан Аспарух“, а ветеринарната лечебница – на пристанището до хладилниците (Мелконян 2024: 184).

Рибният музей е отбелязан на картата за повестта „Траверстаун“. Дали е посетил Наско музея? Дали се е удивлявал на праисторическите тайни на морето, което за него и връстниците му е било място за игри и забавление? Оказва се, привидно малката площ на Траверстаун е необозрима, тъй като обхваща и неведомата древност и съхранява паметта на хилядолетията. След десетилетия в повестта „Овъркил“ на Борис Априлов ненадейно ще изплува безсловесният дивак корабокрушенец Нумиан, сякаш изплувал от водите на Сарматското море.

Между два свята

Пристанищният квартал показва двете времена на морето – това на музея – на праисторическата древност с чудовищните ѝ обитатели – и това на стопански добре уредения и заплатен риболов или разрастващото се пристанище; паметта и икономическото настояще.

В сюжетите на Борис Априлов Бургас от юношеството му присъства в два образа: единият на планомерно разрастващия се морски транспортен и курортен център, с усилено строителство; градът като пример за рационално-целенасочено икономическо и урбанистично развитие. Пристанищният квартал е картографиран като социална и териториална единица върху пространството на модерността. В приближение с увеличаването на мащаба се вижда обаче и социалното разделение на обитателите му, едни от тях – заможни, свързани с това бързо развитие, – параходните агенти, говорещите чужди езици и чужденците – и изпадналите от това развитие – като рибарите, с които се разминава лодката на Наско на път за острова с Херцогинята на борда (14-15//II, 216-217). Но и едните, и другите с все социалните дисонанси принадлежат към едно (градско, бургаско) пространство. Както и циганчетата, които се

гмуркат до плажа досами избраните „фанатици на късното слънце“; или бездомниците в гетото край пристанището, които водят свое паралелно съществуване на неслучването и злочестие в същия този пристанищен квартал. Тъкмо тези бедняци го удивляват, тъкмо тази извънвременност на „най-хармоничното място на света“, както го нарича, приковава юношата, защото принадлежащи към града, споделяйки същото пространство и време, те живеят в свят, различен от трескавата модерност, сякаш израстват от някакво неведомо изначално равновесие на битието. Удивлява го единението помежду им, въпреки социалните разлики, например параконният агент Панайот Георгиев и бездомникът Мими заедно опитват ханките в деликатесен магазин Торино или това, че мистър Кенгъл и след края на консулството си е останал близо до пристанищния квартал.

Момчето живее в настоящето, разделено между двата свята. Навярно и за него, както за невръстния Динко Хаджигинеф непарадният гелничен пристанищен квартал е място за веселие и игра:

... Топло и прохладно лято край морето.
Плажът, камъните, върху които минаваше
петропроводът за цистерните на „Петрол“ зад
Рибната борса и Хладилника, където шляпахме във
водата и се учехме да плуваме. (Хаджигинеф 1994: 6)

„Цели няколко поколения са изживели много безгрижни щастливи слънчеви дни от своето детство именно тук – на Камъните, Тръбата и Блоковете“, потвърждава и Мъгърдич Мелконян (2024: 231). Разказвачът в автобиографичната проза на Борис Априлов гледа на този пейзаж като на пристан, откъдето тръгва на пътешествия. За плажа под казиното, където оставя лодката си, ще каже:

Не ми харесваше само туй, че плажът беше отдалечен от предпочитаните ми за посещение брегове, налагаше ми се да изминавам протежението на дългата пясъчна лента, да стигна до големия фар, да го заобиколя, след туй да заобиколя и малкия фар, после край целия неоформен още с бетонни блокове вълнолом, на който лежаха двете успоредни тръби на „Стандарт ойл कंपनी“ и чак тогава ми се откриваше възможността да зацепя към отсрещния бряг на залива, по посока на Отманли, където се потайваха десетки микроскопични заливчета, плажчета, пещерички, пристанчета, рибарски хижички, едно или две изворчета, и споменатото вече Мандренско езеро с друг пейзаж, други птици и риби – ареал само за посветени. („Мълчанието на света“)

За посветени – и за рибарските тайфи. Тъкмо при бедняците гребци в едно от заливчетата отива момчето, но се загържа само пет дни.

Същевременно модернизацията на града драстично променя пейзажа. Издигат се геометричните конструкции на хладилниците, мелниците или резервоарите, в които се съхранява горивото за корабите. Петролът разчертава географията на пристанищния квартал: контейнери за газ и петрол се правят още от края на XIX в. и през 1905–1906 г. „Стандарт Ойл“ започва дейността си от 1921 г. и същата година са построени нови големи резервоари за петрол и тръбопроводи, които го отвеждат към фабриката за обработка. Корабите акостират в най-западната част на пристанището и директно от хранилищата им се източват по три тръби, чиято дължина е 2,5 км – и които са станали част от пейзажа. През 1934 г. е създадено АД Петрол – София с представителство в Бургас. То е национализирано през 1947 г. (Корудерлиева 2016: 197).

Тръбите влизат в кадър в епизод от „Далечно плаване“ (15/II, 217), в ръкописа за киносценарий „Човекът с червената връзка“, в „Краят на „Орион“ и в непубликуваните „Денят, в който бяхме пияни“ и „Мълчанието на света“. Макар че съоръженията са едва от началото на XX век и са построени от американския петролен гигант, само след две-три десетилетия изоставянето им и демонтирането се преживява като загуба на автентична традиция. С други думи, първите стъпки на привнесена модерност се възприемат като част от своята местна, а не наложена отвън история на града, пейзажът с тръбите има статута на изконно, „старо“ състояние, помещвайки градския мит в обозримото историческо време. Самата модернизация се възприема като свойствена на мястото даденост и като част от по-предишното му състояние.

Този пейзаж е останал и в романа „На комба“ от Матвей Вълев, в който разказва за опита си от работата на фабриката за амбалаж на продавания петрол. Ще дадем обширен цитат на едно от редките описания на промишлен процес в българската литература – щрих към индустриалната история на града:

Фабриката на *Standart Oil Company of New York*, накратко SOKONY, лежи на юг от града, между езерото и морето, на пясъчната низина край пътя за Созопол. Няма много такива фабрики в черноморския край, пък и в цялата страна са малко.

Оградена е цялата фабрика с висока стена, около която ден и нощ сноват пазачите. Иззад зид се надига сградата. От един човешки бой нагоре няма стени, всичко е от стъкло в железни рамки. Най-отпред е машинната зала. Тежки електромотори въртят трансмисионните колела на десетки машини. Пред една преса един

подава четвъртият цинков лист и в миг машината го свива и нарѣбва. Поема го друг, неговата машина сгъва цинковия лист на две. Оттамъкъ от двата листа се сглобяват стените на газената тенекия, после един ѝ поставя капациите. В дъното на залата са наредениш запойвачите. Избѣрсват рѣбовете, с едно само движение ги намазват със солна киселина и вземат поялника. Така тече от машинната зала към кантарното помещение безкрайна вѣрволица от празни тенекии. Там ги поемат работниците, бѣрзо нареждат по тридесет и две тенекии на четвъртитата рамка на голямата машина. Един натиска една рѣчка, тридесет и две чучура се опират в малките отвѣрствия, пуска с другата рѣчка петрол. Стрелката почва да се мести. Когато стигне до шестотин и четиридесет литра – нещо щраква и от чучурите не тече ни капка повече.

Отива оттук газената тенекия на ниска платформа в просторния склад. По пода безброй тенекии чакат да им се запоят малки кръгли капачета, да влязат по две в дървени сандѣчета и да потеглят към товарището, да заминат по села и градове, да светят по къщи и улици. („На котва“, 244).

Романът съдържа описания на разтоварването на петрола:

Петролните танкове на SOKONY са сиви, широки презокеански моторни параходи със съвсем ниски комини. Те нямат имена, а само цифри. Този, който сега минава край тях, е старият познайник на Бургас „17“. [...] („На котва“, 266)

Танковете не влизат в пристанището. Те се закомват отляво пред входа, дето свършват трите трѣби на фабриката. Завинтват се на трѣбите. Пускат помпите. Петролът трѣзва по

тръбите, накацали на бели циментови блокове по вътрешния вълнолом, и се влива направо в цистерните от фабричния двор. („На котва“, 267)

Тази модерна за града индустрия съжителства с традиционния рибарски бит в едно и също пространство – пристанищния квартал, района на рибарите и рибната борса, из който скита момчето Наско.

С другия Бургас на заможните го сблъсква съперничеството за любимата Карела. От тази страна е индустриалецът Д. В., който я отнася в своя спортен „Форд“ с открит глорук, докато Наско бърза по „Богориди“ към Главната. В гаража на къщата му има и Шевролет. Дали е останала тази къща в днешната топография на града?

Извървях няколко пресечки, уличката с липите ме изведе в хубавия квартал. Спрях пред бялата фасада на новоизградена двуетажна къща – рязък контраст на другите жълти старинни къщи – с метална ограда от прави железни пръчки, без орнаментика, дворче с кипариси и гараж. За тази къща казваха, че била построена в арабски стил, защо казваха така, какво разбираха хората под арабски стил, не ми бе ясно. (36//II, 238)

В къщата е съпругата му – „индустриалшата“ – също знакова фигура за модния градски елит („в нейното лице бе влюбен целият град“). В очите на момчето тя се явява като сбор от клишетата за модна икона – сравнява я с киноактриса (Марлене Дитрих е „нищо в сравнение със стопанката на дома“); облечена в копринена пижама, тя прелиства „отегчено“ филмово списание, слуша радио, от което се носи кларинетът на Арти Шоу. Из къщата обикаля котка. Но за да бъде съвсем сразен юношата от изяществото на

презряната заможна класа, домакинята засвирва на пианото.

Привлечен от лукса, юношата улавя в калейдоскопа на трескавата си младост менливите лица на настоящето. Макар че той все тича подир своите мъгляви и въображаеми цели, погледът му любовно се спира на всяко лице. Докато бърза по „Богориди“ към Главната:

Градът оживя и хората се раздвижиха; мина евреинът Шимон с портативната си сергийка, дебел мъж и дребна жена с криви крака се караха по семейному, брадясал несретник повръщаше вино върху бордюра, градският часовник показваше осем и половина, тънък бензинов остатък вихаеше във въздуха на чистата септемврийска вечер. [...] (35-36//II, 238).

Дали не става дума за същия уличен търговец и в този спомен за Бургас от 1940-те:

По локали, бирарии и ресторанти по всяко време бургазлии срещаха Шмил. Дребен, енергичен, неуморим евреин – амбулантен търговец с табла пред гърди, крепяща се на ремък, прекаран зад врата му. Предлагаше печени солени бадеми и фъстъци. Още от вратата на заведението, в което влизаше, съобщаваше на висок глас със силен еврейски акцент: „Шмил дойде. Фъстъци, бадеми, солени. Някой да иска?“ [...] (Хаджигинев 1994: 30)⁶⁴

В репортажите на Атанас Джавков оживяват места и лица от града: циферблатът на гаровия часовник, „трите улици“: Главната, Богориди и

⁶⁴ Няколко десетилетия по-късно уличен търговец се появява в разказа на Борис Априлов „Началото на сезона“: „Инвалида продаваше тиквено и слънчогледово семе за чоплене“ (79//II, 199).

Фердинандова, общинската библиотека, Булеварда и морската градина... Градската география е описана по маршрутите на репортера; хронометърът на репортажите се засича по стереотипния порядък на градското всекидневие.

Както репортажите, така и повестта „Далечно плаване“ улавя лица от всекидневието – някои само се появяват с името и някакъв характерен жест като побойника на града Бъби или стражарите и „цивилното ченге Димо“, очевидно напълно разконспириран за момчето Наско. И разбира се рибарите на Кирливия (с непресекващата канонада псувни) и Олелебатето (с цялото моряшко снаряжение от татуировки: „Разсъблеченото до кръста тяло на Олелебатето гъмжеше от несвързани по тематика и жанрово изпълнение татуировки“ (31//II, 234).⁶⁵

Невърстните герои, задължителни фигури в градския пейзаж, присъстват и в репортажите на бургаската преса от военните години. Замяната на просията с продажба на кокичета е коментирана и с метафори, и с подслушани диалози в социалния репортаж „Стара тема – изтъркана тема“ от Ст. Иванова (БФ, бр. 5766, 1941). Като част от града циганите имат своето пълноправно място на страниците на пресата. Тяхното всекидневие с недоимъка и трудното намиране на евтина квартира е предадено чрез записания монолог на един баща на семейство в „Цигански живот“, разказ с продължение

⁶⁵ Именно Олелебатето споменава Динко Хаджигинев на първо място, когато започва да изброява старата бургаска бохема (Хаджигинев 1994: 7). Той е дългогодишен наемател на топлите морски бани (вж. и Мелконян 2024: 233). Очевидно става дума за заемане на име от реално лице, различно от фикционалния герой, тъй като според документалния разказ той е арендатор на Топлите морски бани и плажа, където за спасители избира все по своя аршин бохеми, какъвто е и Петко Пандира (Хаджигинев 1994: 66).

от Н. Карагеоргиев (Морска заря, бр. 3547–3548, 1940). Това е разказ и за битовите и културните разлики между циганското семейство и хазаите евреи, гърци или българи, така че в крайна сметка нашият герой ще трябва пак да си търси „друга стряха“.

На главната улица в „Бургаската Чамкория“ – Котел, на път за терасата в казиното „местният цигански „джас оркестър“ заглушава всичко и „след като е свършил отдавна да свири, в ушите ни още бучи нечовешкото гумкане на тъпана“. Така Б. Войнов завършва своя репортаж-пътепис (Вечерна бургаска поща, бр. 4179, 1942).

Тъкмо след описанието на консулите и учителите на септемврийския плаж в кадър влизат и циганчетата – и объркват аритметиката:

Притичаха голи циганчета. Отначало бяха две. Цамбурнаха се във водата. Като се показаха, на мен ми се сториха три, а после четири или пет. Пак се цамбурнаха. Останах с впечатление, че се цамбурнаха пет, но на повърхността излязоха само три. По-право – четири или две. Ха сега де, колко бяха отначало, колко станаха после, колко се цамбурнаха и колко излязоха, като се има предвид, че накрая към грешките се затичаха само две. [...] (33//II, 235)

Съвременността на модерния пристанищен град е и в холивудската лекота на успеха и космополитизма на елита, и в безразличието към космополитизма, както и към каквито и да е почвенически настроения у бедните рибари. Юношата разчита стереотипите и на богатата класа, както на бедната. Макар да ги познава и да се интересува от тях, тъй като са част от заобикалящия свят, и двете класи са му чужди. Битието на момчето сякаш тече между двете скорости на града.

Момчето снове между двата свята, приема стандарта на новата градска култура и се опитва да разбере самодостатъчната завършеност на другия свят на скитниците. А времето в Траверстаун сякаш е спряло. Хипнотизира го и странната съдба на бездомниците, скупчени в направени от траверси жилища край Рибната борса. На града с палмите и космополитния дух, онази парадна страна, която се вижда и в рекламните афиши и обяви на „Бургаски фар“ или в новогодишните честитки за клиентите, той гледа през очите на скитниците, изпаднали от лъскавите страници, но около тях се създава някакъв друг напълно завършен свят.

През гледната точка на скитниците разказвачът реконструира модерния град, както през очите на бездомника Зангатора се описва уредбата на деликатесен магазин Торино (който редовно присъства и в честитките за нова година):

Някъде по обед Зангатора влезе в магазин „Торино“ на Главната улица – единственото място, където можеше да загуби самообладание. Най-напред го побъркваха етикетите на вината и концентратите, след това го зашеметяваха миризмите на сушените и пушените риби, филетата от лаврак, качетата с карагьоз, пратките на гръцките фирми аншуа от няколко световни марки, испански и португалски рибни консерви със златни картинки – коралови палми и старинни ветроходи с напълнени платна, чер хайвер, съомга хайвер, няколко вида шаранови хайвери, забъркани по най-неочакван начин от собственика и гарнирани с екстравагантни подправки, купичка чиружи, побелели от солта октоподи, а накрая, като капак на всичко – тъгълът за дегустация. Тъгълът за дегустиране представляваше кръгла масичка без столове. Върху бяла покривка бяха наредени ханките: с

масло и рибки, с масло и хайвер, плюс няколко вида
маслини. („Траверстаун“ 1995: 28)

ФИГ. 10. МАГАЗИН ТОРИНО – БЕЗ НАДПИС

От магазините, известни от рекламите и колоните на новогодишните честитки в „Бургаски фар“, Наско се снабдява за пътуването с Херцогинята до острова: „Ученическата чанта съдържаше две топли пити, от фурната на ул. „Богориди“, и половин килограм салам от колбасарница „Буданеща“ на главната“ (10//II, 212). Ако по честитките в „Бургаски фар“ лесно ще идентифицираме колбасарница Буда Пеща на Г. Д. Рунтев и Б. Ангелов, то на Богориди е имало повече от една фурна.

Първото му спречкване с побойника Бъби е пред сладкарница и бозаджийница Албания на Братя Мустафови (45//II, 247) – намирала се е на ул. Богориди 6 (после става част от сладкарница Космос (Корудерлиева-Стоянова 2016: 70). Ето каква е тя в спомена на Динко Хаджигинев: „Ще бъде несправедливо да не спомена и „Албания“, където се предлагаша фантастични толумбички, баклава и чудесна резлива боза“ (Хаджигинев 1994: 27). Мъгърдич Мелконян си спомня повече подробности:

„Албания“, на „Богориди“, до доскорошната сладкарница „Космос“. Съдържателят беше наистина албанец, светлолик, малко пътничък човек с приятна външност. По този повод ще отбележа, макар че на старото поколение да е добре известно, че в много градове на страната, още от [по-] миналия век сладкарството – халвата, бозата, малебито, салеът и други, са били дело почти само на албанци. (Мелконян 2024: 73–74)

В книгата със спомените му е даден и портрет на светлокосия сладкар Исак Демирев – Албанеца.

Писателят обаче разказва най-вече за пристанищния квартал, а тамошните заведения почти не се упоменават в многобройните истории на града. Динко Хаджигинев накратко споменава баровете

„България“ и „Америка“ (дали няма контаминация в името „Македония“ на цитираните барове по-горе в първото пълно възстановяване на пейзажа в повестта „Плаващата мансарда“?):

В крайпристанищните барове „Америка“ и „България“ срещу входа на пристанището публиката бе предимно моряци, пристанищни работници и рибари, проститутки. Тук алкохолът се лееше като река и затова скандалите и сбиванията бяха нещо обикновено. (Хаджигинев 1994: 29)

Още данни можем да намерим при Таня Корудерлиева-Стоянова: хотел Нова Америка, който се намира на ъгъла на ул. Бенковски и пл. Фердинанд 10 (гаровият площад, дн. Царица Йоанна), е четириетажна сграда, построена в годините 1898–1900. „На партерният етаж е кафе-аперитив, любимото място за рандеву на определен кръг хора“ (Корудерлиева-Стоянова 2016: 82–83).

Описанието на бар Америка при Мъгърдич Мелконян се засича с онова, което е запазено в разказите и репортажите на Атанас Джабков, срв.:

Три други ресторанта бяха „България“, „Зулумов“ срещу входа на Приморската градина и „Бар Америка“, държан от лозаря бай Павли, доста пълен и едър, но енергичен човек. Тоя бар бе на ъгъла на „Граф Игнатиев“ и гаровия площад, а в момента е магазин за хранителни стоки. Там свиреше малък, но подбран оркестър с пиано. [...] Посещаваше се и от чужди моряци. Видяхме едно сбиване между тях, което се пренесе на улицата. Едните бяха англезични, понеже ги чухме да повтарят „къман, къман“, „ю, ю“, „бокс“ и др. Не разбрахме националността на другите, но след няколко дни научихме всичко. Като се понапили, англичаните завикали: „Вива република Испания,

виба Ларго Кабалеро“. Беше по време на испанската Гражданска война от 1936 – 1939 г., а Кабалеро – водач на установилата се вече от четири-пет години власт. Другите били германци и викали: „Виба генерал Франко“, а моя последният водеше борбата срещу републиканците, като навлязъл в страната с войски от колонията Испанско Мароко. (Мелконян 2024: 78)

Също на гаровия площад се намира хотел с пивница и гостилница „Корона“ на бай Тодор Добруджалиев – Батинката (споменатата по-горе в „Плаващата мансарда“ „утрепана гостилница „Корона“, която се е намирала срещу павилиона). „Корона“ се появява и в новогодишните честитки; поместена е и специална реклама (срв. БФ, бр. 4702, 1937): намира се „до гарата, срещу голямата триглобусова лампа“, пл. „Фердинанд“ 9.⁶⁶ Отново посетителите му са представени като тайнствена общност: „Хотелът и питейното заведение на партера имат клиентела със специфични потребности“ (Корудерлиева 2016: 83). Хотел „Корона“ се появява и в романа „Лунните острови“ от Славчо Чернишев (1980): тук се събират отрицателните персонажи (76).

Нещо повече за „Корона“ е дадено в повестта „Далечно плаване“:

[...] Влязох отсреща, в „Корона“. Видът на гозбите ме замая, огледах подредените тенджерки при входа на гостилницата. Готвачът бай Тодор знаеше коя ще избира и не се излъга. Докато чаках да ми сервират, обходих с поглед гарата с нейната кула, градинката, писуара, желязната ограда на пристанището с митницата и нашия павилион. Баща ми несръчно заради пълнотата си

⁶⁶ По този адрес възстановяваме и местоположението на „батискафа“ на Наско – отдавна изчезналата будка с цигари и вестници.

подреждаше стоката. Загриженото му лице се мяркаше зад стъклата. [...] (с. 43)

Можем да определим и адреса на „старата поща“ – в началото на века от 1906 г. до 1933 г. пощата се е помещавала в партерния етаж на къщата на Атанас Петков на гаровия площад Цар Фердинанд (дн. Царица Йоана) 15 (Кехлибарева 2024).

Ето улицата, по която е влачела стъпките си Карела подир Бъби под погледа на Наско и ехидната усмивка на индустриалеца Д. В. (43–44//II, 246):

Фиг. 11. „Старата поща“.

<<https://www.faragency.bg/news/16997864224585/sgradi-emblemiposhtata-na-burgas-edna-dalga-i-interesna-istoriya>>

Пространството на пристанищния квартал е опасно от гарата, градинката, която завършва с входа към пристанището, старата поща и редицата заведения на отсрещната улица: „утрепаната гостилница „Корона“, бар Македония и бар Америка, хотел „Виктория“ с „ония жени“. Името на хотела фигурира в списъка от 1934 г. с 26 хотела, подписан от полицейския инспектор (Казакова 2007: 57 и сл.). За този

хотел в „Бургаски фар“ няма нито реклами, нито никакви съобщения, сякаш е общоизвестно място, за което обаче няма място в публичната реч.

Кафенето на Магърдич Хюсемян (Магърдич Хюсемян според Кехлибарева 2022), който влиза в учредителното събрание за браншово сдружение на кафеджииите, се е намирало на ул. Поп Никола, несъществуваща днес (Райчевски 2011: 434 – но на „Поп Никола“ е и Мануил Магърдич). Кафенето обаче е в полезрението на героите – то се вижда от прозореца на Райна. За „Арарат“ на бай Магърдич Динко Хаджигинев разказва:

Кафенето на бай Магърдич беше уникално. Предварително условие да бъдеш негов клиент бе да имаш добро поведение и да се държиш възпитано. Употребяването на цинични изрази и псувни бе недопустимо. Ако това се случеше, кафенето замираще и се чуваше гласът на бай Магърдич: „Сус бе, микроб! Ще свърля тебе вѝнка. Какво туй... да таковам мамата. Ако чуя повече, тебе няма тука.“ Посещаваше се от студенти, следващи в България и чужбина, от приятелите им и всички, приемащи налаганото от бай Магърдич поведение. Той беше едър и благ човек, винаги изрядно чист и искаше светът около него също да бъде такъв. Тук се играеше бридж, мизер, рум, табла и билиард. Двата най-добри билиарда в Бургас, изрядно поддържани, с щеки и креда винаги на ниво. На по-красивия с извити и гравирани крака играеха само майсторите, на другия – по-посредствените, а начинаещи вѝобще не се допускаха. Измежду майсторите си спомням Берч Саян, Динко Ходулов, Васко Краев, Гугучков [...] (с. 27–28)

За реда на приготвяне на кафето и обслужване на клиентите разказва Мѝгърдич Мелконян (2024: 75). Той споменава и за кафенето на Алберт Натан – на мястото

на паркинга пред хотел „България“, някогашната ул. Весела 14 (Мелконян 2024: 74–75).

Що се отнася до „сексуалните лайнери“, както е наречен в повестта „Далечно плаване“ хотел „Виктория“, след Освобождението в града има осем публична дома и повечето от тях се намирили по крайбрежната улица на запад от пристанището, известна като „Ешек булевард“ (гн. „Иван Вазов“) (Райчевски 2011: 90–91). В междувоеенните години такова реноме на бардак има и хотел „Корона“, и хотел Виктория, който се е намирал срещу Гаровия площад и ул. Бенковски (споменатият хотел с такова име при Корудерлиева 2016: 85 на улиците Александровска и „Конт Андрованти“ вероятно се отнася до луксозното казино и „специфичните потребности“ на клиентелата му).

Тази гледка ще бъде променена още през 1940 г., когато отново се обсъжда въпросът за обществената хигиена. Модернизирането на града означава и нови обществени нужници: „Новият образец клозет, построен в ъгъла на градинката пред старата поща, е вече готов. Старият писуар ще бъде премахнат“ (Хроника, БФ бр. 5464, 1940).

Географията на града според повестта има и по-далечни точки: бащината къща на ул. „Самуил“ 88, фурната на вуйчо Йовко на „Гладстон“ 100; сред петте киносалона и двете летни кина е споменато именно „Булевард“; за откриването на учебната година към училище „Братя Миладинови“ бързат деца. Бездомниците ходят до кухнята на 24 приморски полк, за да напълнят баките си с чорба от кухнята.

Двата свята имат точки на засичане, каквато е посещението на Зангатора в деликатесен магазин Торино. Друга точка е литературният живот – градът на бездомниците също има свой литературен живот. Тук е поетът Якимов, а неговата стихосбирка „Видения“ издава печатница „Котва“ (на пресечката на

ул. „Митрополит Симеон“ и ул. „Лермонтов“), където излиза и „Бургаски фар“ или „Народен глас“, както и многобройни книги или бюлетини:

На корицата със средствата на линолеумната техника гремеха изобразените кълмнали платна на два ветрохода, горе – името Стефан Якимов, а долу – заглавието „Видения“. („Траверстаун“, ръкопис)

Реална личност, популярна благодарение на вестникарските реклами, е книжарят Коце Низамов. Ето как се появява той в ръкописа „Траверстаун“:

Ако Чехов беше поживял още мъничко, навярно щеше да заприлича на господин Низамов. Господин Низамов, макар и да не носеше пенсне, а очила, с острата си посребрена вече брадичка напомняше именития писател. Винаги с костюм, изгладена риза и с вратовръзка, той стоеше в книжарницата си на главната улица и тя сякаш осигуряваше единствената подходяща за съществуването му среда.

– Дълга ви пари, господин Якимов. Преди три години продадох един екземпляр от вашата книга, но не знаех как да ви съобщя. Остават още четирийсет и девет „Видения“. („Траверстаун“, ръкопис)

Името на Коце Т. Низамов също е сред новогодишните честитки в „Бургаски фар“. През 1936 г. той е избран за председател на Управителния съвет на Сдружението на книжарите. В неговата Централна книжарница, която се е намирала на ул. Александровска 17, през 1939 г. се прави радиокурс. Но според библиографските данни стихосбирката „Море и хора“ излиза в изд. Н. В. Велчев.

Автор на корицата с кълмналите платна на двата ветрохода е Василев, който също се появява в

повествованието край продънените гемии, в които живеят бездомниците, за да ги рисува. А корицата на издадената стихосбирка е бяла, с четири успоредни, наклонени геометрично равни линии, едната над, а трите под заглавието, стилизация на вълни. В началото на 1939 г. „Бургаски фар“ съобщава в рубриката „Книжнина“, че е излязла книгата „Море и хора“, първа сбирка стихове от Тодор Якимов, издание на автора – ул. „Св. Св. Кирил и Методий“ 42, цена 15 лв. Доставка се от Онегин Райкович, ул. Александровска 95 (бр. 5155, 1939). „Вечерна бургаска поща“ (бр. 3132, 1939) също уведомява за книгата на „нашия сътрудник Тодор Якимов“, а в бр. 3162 от 10 март 1939 г. е отпечатано стихотворението му „Кораб“:

Това си ти: цял кораб –
живота е за него океан;
отричай всяка трудност и умора –
на своя кораб ти си капитан!
[...]

Неговото стихотворение „Риболовци“ се появява в „Бургаският Парнас. Литературна антология на XX век“ (съст. Борис Бухчев) от 2009 г. Според кратката справка към публикацията никакви данни не са останали за него, освен стихосбирката (Бухчев 2009: 107–108). Тодор Якимов помещава в „Бургаски фар“ очерци или отзиви. В „Библиотека Вечерна бургаска поща“ е отпечатана с продължение повестта му „През лятото и есента“ (бр. 4582 от 18 декември 1943 – бр. 4654, кр. април 1944).⁶⁷ Сътрудничи и на в. „Народен фар“ (напр. „С бригада в с. Долно Езерово“, бр. 825, 1947).

⁶⁷ Героят му Груд Славов участва в риболов. Цитиран е загадъчният говор на рибарите, които използват в работата си със запазени от стари времена кодови имена и възгласи: Мола („пусни“), Алма (капитанът е забелязал рибен пасаж), Аварай („отблъсни“) и т.н., термини от устройството на кораба.

В миниатюр пристанищният квартал събира всички нишки, които тръгват от града. Момчето нарича будката, в която понякога замества баща си, „батискаф“ – капсула, която го изолира от околната среда и му позволява да я наблюдава и изучава. Заг стъклениите витрини на будката момчето гледа света. Ето как започва денят в будката още преди зазоряване:

Павилионът представляваше осмоъгълник от гъсеници плоскости – миниатюрна крепост, която се отваряше всяка сутрин по тъмно и се затваряше в късна вечер. Отварянето на дюкянчето, поне по онова време, ми се струваше гълга и досадна дейност – отключваше се тежък катинар, след това ключалка, отвъртяваха се седем гайки отвътре, измъкваха се седем клина отвън, смъкваха се горните капаци, откриваха се седем прозорци и прозорчета. Заг стъклата в колонки бяха подредени всички български цигари. След разголването на барачката пристъпвах към изнасянето на вестниците. Върху предната външна козирка нареждах софийските и бургаските всекидневници, седмичниците и някои по-ефектни списания. Разпределях парите в чекмеджето. Вдясно от мен се намираще класьорът за гербови и пощенски марки, картичките, пликовете, презервативите, изгледите от Бургас (преди всичко казиното с палмата) и много други дребни стоки, сега не мога да си ги припомня.¹

Осветен и нагизден, павилионът бе готов да посрещне клиентите си, преди всичко – пристанищните работници; спокойно можем да си ги наречем хамали, както си ги казвахме тогава; докери – никой не я знаеше тази дума. Застанала пред главния вход на пристанището, барачката привличаше със светлинката си прииждащите от тъмнината хамали. Бяха все грозни кашлящи мъже от дневната смяна, устремени към кейовете. Те идваха със свежи сили към мен да си купят цигари,

а после пък хората от нощната смяна, вече омаломощени и обезсънени, пак се отбиваха да си купят цигари; така се въртяха дните. И едните, и другите оставяха левчетата в чекмеджето ни или наблюдаваха как отбелязваме вересите им в мизерно бележниче; в него, с бащиния полуграмотен почерк, бяха нанесени десетки имена. Някои от тях все още гължат на баща ми. И той, и те вече са мъртви, но още не са се разплатили. („Далечно плаване“, 42-43//II, 244-245)

От своя батискаф пред пристанището бъдещият писател вижда делника на модерния град, оразмерен от разписанието на трудовия ден и потока на новините. Обратно на бързопроменящия се град обитателите на Траверстаун се носят от инерцията на живота на другите. Бедняшкият им бит е станал възможен от отпагъците на бързоразвиващия се град: изоставените траверси са станали домове; покъщината е от опаковки. Същевременно те са самата антимодерност, въплъщавайки съвсем обозрими достъпни размери на битието – отпадането на всяко усилие и удоволствието от преповтарянето. Всяка заран, когато се измъкне от леговището си, Зангадора оглежда просналото се море и поздравява летния ден, сякаш проверява и после потвърждава, че нищо не се е променило.

„Траверстаун“ е последният ръкопис, който е в ръцете на писателя преди смъртта му. В архива (ЧП 371) са останали шест машинописни екземпляра, които се свеждат до два варианта с дребни стилистични разлики, писани през 1985 или 1988 година. В последните си дни, загубил дори говора си, Борис Априлов е показвал с жестове на Джина кои части да отреже и да изпраща за публикация в редакциите. Израснала от трепетното му усещане за „голямата драматургия“ на времето, повестта увековечава неговия идеал за

странниците – скитници – „безотговорни“ като оня герой „Безотговорният скитник“, който се появява във въображаемата пиеса на Александър в „Овъркил“, или като щедрия старец, „скитник от старите времена“, който дарява с 62-мата роби някъде на билото на една „вълшебна планина“ във „Великата суета“. Образът се появява в младежкия му разказ „По нажежения пясък“ като обобщение на прачовека, в съпоставка с дегенериралия човек на новото време:

Спомнете си човека!

Но не днешния, [а] онзи, дивия бродник от предисторическото време, в чиято първичност пулсира силата и грубата животинска наивност. В девствените декорации на младата земя той победи зверовете благодарение съгласуваните усилия на мускулите си и малко по-големия си разсъдък.

[...]

Той благоговееше пред огъня и слънцето и ние му се надсмиваме, но той беше доволен от боговете си. И беше щастлив.

Погледнете днешния човек!

Няма значение дали носи английско гбуредно сако, груби селски грехи или окъсана работническа риза. Той е еднакво жалък. Гордият скитник, орелът не съществува вече. Вместо него – прегърбен писарушка, треперещ търговец, у когото едничкото живо нещо са очите, туз или banker с изкуствени зъби и разширен стомах. Вземете дори борците и атлетите, които умират предивременно от уморени сърца. („По нажежения пясък“, БФ, бр. 5924, 1941)

За човека от единия свят другият е необясним, както Зангадора недоумява, че в своята кантора паракходният агент, „деликатният иначе човек този път здравата ругаеше по телефона някого в Марсилия или Кайро. По едно време лицето му се удължи и посиня“

(Траверстаун 1995: 28-29). Това е неразбираемо за скитника:

Не можеше да си отговори на този въпрос, нямаше начин да разбере тези мъже. Имаха си пари, деликатесите от магазин „Торино“ можеха да бъдат техни всеки момент, жилищата им – разкошни, съпругите им – всички с пенъоари. В махалата никой не се ядосваше всеки ден, срещаха се и тъжни лица, но намръщени – никога. (Траверстаун 1995, 29)

Разговорите им са за най-необходимото, тихи и немногословни. Простотата, която бедността и грижата за оцеляването налагат, показва най-първичното и естествено за човешкото съществуване, но пък това им е напълно достатъчно. Какво ли хипнотизира така момчето на будкаджията, което обикаля домовете от траверси?

Траверстаун, градът на скитниците, е наречен „най-хармоничното място на света“. Наричат го и „Борсата“, защото се намира край рибната борса. Името „траверстаун“ му дава английският консул Кенгъл – чест гост със стария си остин, или според другия вариант на ръкописа – Моти, който е обиколил световните морета, преди да спре в своята „бърлога“ – според двата – публикувания и останалия в ръкопис – варианта от повестта. Ето как са описани местоположението и видът на жилищата от траверси в повестта „Далечно плаване“:

Защо свих надясно? Какво ми пречеше да избира лявата посока на пристанището? Наляво бяха корабите, примамливите далечини. Надясно, в праха и миризмите на изтърбушени паламудни черва, гремеше рибната борса. Скапани гемии, натежали катранени лодки, клюмнали бараки, грамади употребени вече траверси, купища

гниещи мрежи – все сънлива пустота, без илюзии, без крясък, без надежда за крясък, безпаметна и безотечествена мизерия, населена със сенки.

[...] Покривът на жилището се състоеше от трета купчина траверси – кацнала върху двете купчини траверси, така че спокойно бихте могли да назовете обитателя на подслона „хомо-траверс“. На борсата някой викаше, друг пееше, трети правеше опит да вкара в действие двигател на гемия, двигателят се обаждаше плахо и млъкваше, вместо него в небето писваха чайки, но не точно те писваха, а други, кацнали на земята, ония само се виждаха. Нямахме защо да поглеждам в „жилището“, представях си наредбата от стари гюшеци и гнили гемиджийски платна, две-три консервни кутии за съдове, газена тенекия, стомна. (50//II, 252-253)

Ето историята на града на скитниците (според двата варианта на повестта):

„Траверстаун“ (ръкопис, Архив)	„Траверстаун“ (сп. Пламък, бр. 7-8, 1995, с. 27-28).
Всеки ден, само че в по-късните часове, обикновено по обед, Зангатора минаваше през пустинята от пясък и пръст, див пелин и хиляди безстопанствени траверси. Тези траверси са били струпани преди години на това място за строеж на допълнителни релсови пътища до пристанищните кейове и Рибната борса. Добре, но някой се беше отказал от проекта си и сега насмолените гървени	Всеки ден, най-често по обед, той минаваше през пустинята от пясък, див пелин и хиляди безстопанствени траверси. Тези траверси са били струпани тук преди години за строеж на допълнителни релсови пътища към пристанищните кейове и Рибната борса, но някои се бяха отказали от проекта. От птичи полет ареалът изглеждаше така: траверси, стари гемии и лодки, пак траверси, десетина

трупци, може да се каже, създаваха физиономията на „махалата“. От птичи полет ареалът изглеждаше така: траверси, стари продънени гемии, траверси, полуизгнили лодки, пак траверси, десетина скапани, нескопосно сковани от гъски кейчета за гемии, циментовия кей на Рибната борса, пак траверси, пристанището с хамбарите и параходите, пак траверси, гарата на Бургас, траверси и пак траверси. Докато гемии, лодките, пристанището и борсата образуваха вълшебното единство на махалата, траверсите потвърждаваха нейната достоверност. Дървените трупи привличаха не само бургаските бездомници, те спомогнаха на мястото да се превърне в обетованата земя за скитниците от цяла България. В безредните им купища несъмнено можеше да се скрие и грешния, и безгрешния, освен това всеки скитник, който искаше да влезе в диалог с благоприятните условия за живот, можеше да подреди сглобяемите елементи според вкуса и фантазията си.	нескопосно сковани от греди и гъски кейчета, които се употребяваха при лова на скариди, траверси, циментовият кей на Рибната борса, винаги затлачен с риболовни гемии, пак траверси, пристанището с хамбарите и параходите, отново много траверси, гарата на Бургас и пак траверси, до припадък траверси. Трите опорни точки на „махалата“ си оставаха Гарата, Борсата, Пристанището – точките на триъгълника, в който живееха всички гемии и лодки, кейчетата и една нищо и никаква барака, приютила прочутия Рибен музей на ветеринарния доктор Кабаивански. Дървените траверси привличаха не само бургаските несретници и скитници, така че мястото се превърна в обетована земя на бродниците от цяла България. В безредните им купища се скриваха и грешният, и безгрешният, всяка отделна траверса представляваше сглобяем елемент, обитателите на ареала можеха да подбират и комбинират според вкуса и фантазията си.
--	--

Други живеят в лодки, превърнати в колиби. Жилищата са наречени „ковчег“, „пещери“, „бърлога“... Местоположението на всеки един от хомо траверс е указано на картата в авторовия архив.

Всеки от обитателите на Траверстаун има своя особена история, която е разказана в кратце. Навярно тези разкази предават факти за реални личности, но досътворени в авторовото въображение: Мими – или Зангадора – „кралят на пристанищния квартал“, който все заминава за Хавайските острови; Дан Колов е прозвището на Ирина, проститутката от Траверстаун, която приютява бездомната Николина, пристигнала с влак; Моти – странник и пътешественик, завърнал се от презокеанските кораби и обърнал гръб на пъстрия свят, който е пребродил; с различни имена в двата ръкописа е руснакът белогвардеец бай Николай / бай Никанор – знак за белемизантите, намерили дом в Бургас⁶⁸; Якимов – чиновник в Земеделска банка (Българска земеделска банка), завършил Бургаската търговска гимназия и Свищовската академия; бай Рашо; споменава се Иван Фламингото – персонаж от разказа „Патетична симфония“; мярват се прислужницата на адвокатското

⁶⁸ Многобройната емигрантска общност скоро създава свои организации и колективни събирания. Както съобщава „Бургаски фар“, по повод на празниците се правят вечеринки. Основано е дружество Бургаска станица и към него се събира Донски казашки хор. От семейство на руски емигранти, роден в Бургас, е и майсторът на яхтата „Ахасфер“, герой в повестта „Плаващата мансарда“. Той се явява с името Коста Никитов, но е искал да го наричат Коста Никита, както свидетелства Георги Ингулизов. Дълги години най-сръчният майстор на лодки е бил в немилост при соцрежима, тъй като е направил опит да избяга (по устен разказ на Николай Джамбазов). Родът на Никитови са били руснаци липованци (Мелконян 2024: 124).

Емигрант русин е бай Анатоли – един от рибарите самотници, за които споменава Славчо Чернишев в разказа „На устието, в завета на дъните“.

жилище, която носи „Демократически презлед“ и „Златороз“ на момчето, сякаш с това поставя квартала на скитниците в общия културен контекст – а домът на Владимир Василев се намира досама Гаровия площад; прислужницата Ренета – или Райна Димитрова от Равда, нейният господар старият търговец Нусим Бенбасат и жена му Нора. Към тях се добавят имена от „Далечно плаване“: „полубездомници като Търмуша, Кобилара и Панãгото“ („Далечно плаване“, 15//II, 217). Търмуша е водач на момчетата в ръкописа „Денят, в който бяхме пияни“. Панãгото е името на моряка, който стои на руля на гемията в ранния разказ „Първото пътуване на „Планета“ (БФ, бр. 5861, 1941); появява се и в „Залези край Ропотамо“ (БФ, бр. 5857, 1941). В ръкописа „Човекът с червената връзка“ край тръбите на „Стандарт Ойл“ виждаме трима други бездомници: Геца, известен хъшлак, с кораб се е озовал в Марсилия, попаднал е в разгара на Испанската война.

Смутител на реда в града на скитниците е Живака – Живко Катанов, вероятно един от собствениците на изникналите край борсата магазинчета на спекулантите търговци. Прякорът „Живака“ е отбелязан при Мелконян (2024: 309), а фамилията вероятно идва от „катана“ – „порода черни коне с лъскав косъм и грамадни копита“ (Мелконян 2024: 208).

Името на героя изпълнява, както се знае, различни функции за характеристика на персонажа. На първо място, то трябва да прикове вниманието на читателя. Странна дисхармония има в името на „краля на пристанищния квартал“ – Мими Зангадора. Колкото първото име е по детски умиротелно, толкова второто – тайнствено величава. Показан в стихията си наред Траверстаун, Мими прекосява и други автори произведения. В повестта „Плаващата мансарда“ аз разказвачът се пита какво ли е станало с Мими, а в различни разкази е дал варианти за

възможната развръзка на съдбата му. В разказа „Другият“ той е проектирал жизнения край на своя скитник, улучен от полицейски куршум, докато се опитва да спаси беглец от полицията, комунист. Също със затворен край е в „Далечно плаване“, където той е едно от лицата от бургаското детство: „[...] познавах Мими, харесваше ми се, задето беше скитал по света и задето му предстоеше да замине за Соломоновите острови, само че не замина, Мими изчезна някъде, стопиха го гладът и мързелът“ (51//II, 254). В подредбата на книгата „Далечно плаване“ (1988) тъкмо „Плаващата мансарда“, повестта, в която се пита за съдбата на „краля на пристанищния квартал“, е втора, след едноименната „Далечно плаване“, която дава отговора, но тък е по-ранна по време на написване (с датировка под текста 1984).

Съвсем различна трета версия научаваме от още по-ранен текст: в първия от фейлетоните „из гънките на пристанищния квартал“ в крѣчмата красив мургаб мъж с прозвището Черния вълк казва, че „Мимито го убиха в Испания [...]“ („В обиталището на скитниците. Носталгия и консервни кутии. Репортаж.“ – Народен глас, бр. 145, 1941).

Не може да се опрем на някакви сигурни данни за прототипа на Мими, с прозвището Зангадор. Според дъщерята на писателя много от образите му са измислени, както този също. Оказва се, че името крие цяла история. Умилителното Мими вероятно е галовно от Михаил, докато зад Зангадора стои славната традиция на приключението, обезсмъртено в романи и филми, и една удивителна езикова мешавица при превода и *рецепцията*.

Ще се натъкнем на името Зангадор и днес. Това е името на знаменита дускотека в Китен, вече закрита, наречена по името на заливчето, където се е намирала. Влизането ставало като на пиратско сборище, с пирати бодигардове и сервитьори. Заливчето на

Зангадор се появява в стихосбирката „Изчезване на времето. Стихове“ от Илко Димитров (Изток-Запад, 2021, с. 72):

ще ходи из горите с книга под ръка момчето
ще се напива с непознати ще го тегли
нещо през времето и през небето ще търси зъбите си
старецът ще се опитва с луната си ето този ред да
гочете

ще плува в залива на Зангадор ще гони по скалите
щурнало се раче как няма край как няма край светът
и всичко предстои ще чака с ужас старецът нощта
деня ще чака с ужас как няма край светът

Рибар отшелник с това прозвище си направил своята колиба в заливчето и за него се говорело, че „ловеше най-много риба“. По разказа на капитан Николай Джамбазов, било е преди около петдесетина години, т.е. към 70-те години на XX век – бил е руснак, емигрант след революцията и гражданската война, досъщ като бай Анатоли от разказа „На устието, в завета на дъните“ от Славчо Чернишев. От него е останало името „Зангадор“, само че какво означава, не научих от никого от морските ми събеседници. Но втората годишнина на сп. „Нашето кино“ от 1925–1926, освен че съобщава за филма „Последният човек“ с Емил Янингс, „Метрополис“ (бр. 52), за избора на ново управление на Д.К.Б. – Дружество на кинолюбителите в България (бр. 74), че в УФА играят Маня и Цвета Цачеви (бр. 47), а Одеса е „един украински Холивуд“ (бр. 50), в бр. 53 от 1 февруари 1926 г. дава една колонка за филма „Зангадор“ със снимка на Милтон Силс, изпълнител на главната роля, и го препоръчва най-горещо:

Филмът „Зангадор“ е най-славната епопея на морските приключения, създадена до днес. Това е произведение за всички: за поклонниците на

авантюристичните преживелици, както за любителите на художествения филм.

Режисьор е Франк Лойд, а звездите са Милтън Силс и Ениг Бенет. Ала касовият филм със заглавие „Зангадор“ от времената на нямото кино е неоткриваем, тъй като името му е „Морски ястреб“ – *Sea Hawk* (1924) по едноименния роман от Рафаел Сабатини от 1915 г. Така е наречен главният герой – продаден в робство от коварните си зложелатели английски благородник от края на XVI век. Спасен е от робство от сарацините, които нападат испанската галера, където е окован нашият герой, редом до арабски принц. Отхвърлил оковите, героят започва да мъсти и е наречен Оливер Райс („капитан“), а за смелите набези срещу неверниците – „морски ястреб“, както са наричани сарацинските пирати, или Зангадор. Според английския оригинал името на романа е *Sea Hawk*, а прозвището на арабски *Sakr-el-Bahr* е доста далеч от Зангадор, но също тъй екзотично. Водачът на морските ястреби се скрива в малко заливче зад стръмна скала и дебне. Когато се появят вражеските испански кораби, той ги напада изневиделица от закътаното заливче. В крайна сметка, след като се разправя с испанците – врагове и на родната Британия, и спасява отвлечената любима, героят с почести се връща в родината си и в имението си, разправя се и с коварните си врагове и се оженва. Филмът завършва с картината на семейното щастие в замъка, където славният Морски ястреб разказва на невръстния си син за подвизите си по море под ласкавия поглед на любимата...

През 1932 г. наред с филма със същото име „Зангадор“ на български се появява и романът на Рафаел Сабатини, в преводен от Мирчо Г. Смрикаров

(печатница Родопи, ул. Раковски 133).⁶⁹ Екземплярът, който прочетох в Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“, носи печат *American College Library*. На листа за заемане на последната страница има двайсетина дати за двете години между ноември 1941 и ноември 1943.

Романът на италиано-английския писател има втора екранизация през 1940 г. (реж. Майкъл Къртис), очевидно в навечерието на Втората световна война е разчетен като потенциално пропаганден. Смята се, че прототип на буканиера от епохата на кралица Елизабет I, който защитава своята чест и отечеството си, е Френсис Дрейк. Тъкмо от военните години е и гъсто изписаният заемаен лист от библиотеката на Американския колеж в София.

Като Мими Зангадора, всеки един от героите и героините от пристанищния квартал има двойно битие и двойно лице, както с две имена се явява проститутката на квартала: състрадателната и отзивчива Ирина с разкошните коси, позната на всички като Дан Колов. Прозвището идва от популярността на звездата на кеча. Дан Колов гостува на Бургас за пръв път през август 1939 г. за спортен празник, за което уведомяват с афиши броевете 5319 – 5323 от 16–20 август 1939 г. на „Бургаски фар“. В града пристигат известни борци от цялата страна: Хари Стоев – „човекът със златните крака“, Мустафа Кабака, Георги Беленчето – „майстора на кеча“, Димитър Караянев – „българският Херкулес“, Стефан Йорданов Делиормански, Тодор Дойчев – „странджанският тигър на ринга“. В неделя, 19 август на казармения плац се разиграват схватки по американска борба, главен рефер

⁶⁹ До историята за връзката между прозвището и преводите е стигнал проф. Станислав Иванов, управител на изследователския център „Зангадор“ (Zangador Research Institute <https://www.zangador.institute/en/>), Варна, наречен по прозвището на дядо му.

на които е именно Дан Колов. Името на бореца се тачи в Бургас: така е наречен бокс клубът; на „Александровска“ има пивница „Дан Колов“.

Донякъде всеки от героите е между два свята: Якимов е напуснал семейството и чиновническата си работа – потънал във философските четива и в писането на поезия; Моти – синът на собственика на хотел „Братислава“ Симеон Парушев (дали заг името, липсващо сред бургаските хотели, не се крие синекодохично означение на същото географско пространство, тъй като срещу гарата на ъгъла към „Александровска“ се е намирал хотел „Чехословакия“?).

Съдбите на скитниците също са между два свята. Моти заминава и стига до далечни пристанища, преди да завърне и остане в квартала на бездомниците. Въплъщение на тази мечта за пътешествия е Мими. От първата си поява в „Траверстаун“ той повтаря, че заминава. Около него се носи неясна мъгла, че е обиколил далечни пристанища. В разказа „Другият“ говори за мечтата си да замине за Соломоновите острови. Ако във времето на публикация на разказа (1965 г.) това е недостъпна приключенска екзотика, то във времето на последвалата модернизация на пристанищния квартал там е едно от полесраженията на Далекоизточния фронт.

На Хаваите, които населяват въображението на морския град, е Пърл Харбър – там хвърля котва легендарният „Снарк“ на Джек Лондон. След началото на войната над него вместо песните на укулеле и танците на хавайките ехтят залпове. Самият писател се вживява във видението за Хаваите и далечните острови и озаглавява последния си роман „Хавайските острови“, но яхтата, която го носи през морета и океани, се нарича „Илюзия“ – стара ръждясала съборетина с капитан семен бедняк. Странна съдба избират бездомниците, а след тях и авторът: живеят в скърпения настред мизерията свят и отскачат в

другия на безбрежните простори и измамното обещание за щастие.

Сякаш тези неузгледни групави несретници пазят някакво тайно знание отвъд видимото, обратно на трескавия живот на страховито разрастващото се пристанище и ругаещите мъже. Сякаш това място на отказаната модерност е „най-хармоничното място на света“ и добива смисъла на проглеждане в изначално човешкото.

Бургас е потопен в този блян по далечното – в киното се прожектират „Хавай зове“ (1939), „Хонолулу“ (1939); „Цветето на Хавай“ (1941). Хавайска музика звучи и в автентично нашенски локали и изпълнители. Според реклама в „Бургаски фар“: „Хавайска музика всяка вечер ще чуете при пивница „Родона“. Пенчо от новоосвободените земи е най-добрият изпълнител на хавайска музика“ (бр. 6434 от 15 май 1943).

В заведението на пристанището този блян карикатурно е изживян в хавайските танци. Ето как е описан през очите на боцмана Симеон в разказ на Атанас Джавков:

Барът го посрещна, както винаги, весел и задимен. Гърдите му поеха киселия дъх на алкохол и плът. По масите седяха моряци от различни народности, които пиеха едно и също вино на много цени. Въгъла фалшиво подрънкваше пиано, а до него в ритмични конвулсии проплакваше хармониката. Хората говореха високо и псуваха безогледно, като че това им доставяше неизразимо удоволствие. Един пъпчив моряк се бе качил на стола си и се кълчеше плавно в стоновете на хавайската мелодия, която другарите му издаваха с ръце пред устата, без да обръщат внимание на оркестъра. („На котва“, БФ, бр. 5845, 1941)

„Появата на мулатките“ е някакво особено състояние, шифровано послание за безметежно щастие, което шества из Борис-Априловите сюжети и се отнася към най-различни герои. „Разконспирира“ го по-пълното му описание в разказа „Началото на сезона“ (1969):

Марчело Мастоляни [прякор на главния герой, 17-годишен хаймана – б.м. М.Г.] усещаше как се напива и как се разтоварва от грижата на изминалия тежък ден. Вече се мяркаха първите палми, танцовачките грънкаха на своите укулеле и под късите им рокли се залюляваше матовото сияние на коленете им. Това е истинският живот – мислеше си той и настроението му се повишаваше още, вече се появиха гирляндите, в сините води на лагуната плуваха заоблени рамене, плъзгаха се смолисточерни коси, а в листвениците на дърветата изведнъж се появиха кокосови орехи. [...] („Началото на сезона“, 86//II, 204)

Блянът по Хаваите в кривото огледало на примитивните емоции – или имитацията на възвишената мечта? Такава измама и разочарование преживява Симеон – Моти, който след като е тръгнал с презокеански параход, се завръща през пролетта на 1936 г. и се заселва в Траверстаун, отказвайки повече да принадлежи на стандартното благополучие. На ръба пред същото окончателно разпадане на мечтата обаче остава Зангадора – той все говори, че заминава, а не заминава; скита, без да излезе от простото си несретническо всекидневие. Останала недовършена, повестта „Траверстаун“ не дава никакъв развој на скитническия му характер, а се любува на безволието и бездействието на самодостатъчната леност.

Героят стои на ръба – той не може да живее в своето всекидневие („– Не мога [...] тия острови ме викат“), но не може и да тръгне („– Не мога – призна си

Зангадора. – Нищо не мога, за нищо не ме бива, освен да пия и да лежа“; заради мързела Моти тръгва и се връща, и заради мързела не иска да става капитан, колкото и примамливо да изглежда). Хипнотизиран, разказвачът съзерцава как героите скитници постигат странната святост на ацедията, на бездействието и леността, които отварят сетивата им за чудото на всеки слънчев ден, за очертанията на залива – за първоелементите на света. И постулират една нова добродетел – тази на неучастието в този свят на реалното и на пасивната безсловесна духовна щедрост.

Бягството и писането

Главен дейтел на повестите за пристанищния квартал е момчето разказвач, за което срещите със скитниците са начин да разбере своите влечения и импулси. Разказвайки за юношеството, той разкрива и темите, които ще завладеят неговото писане. Споделя ги в цитираната „точка на отстоене“ в повестта „Плаващата мансарда“, където с учудваща яснота и лаконичност десетилетия по-късно изброява онези парадоксални ситуации, които ще се опитва да превърне в литературен сюжет. Потвърждават го не само публикуваните ранни подлистници, но и запазените ръкописи. Най-напред – окаяните бездомници, чиито имена и прякори знае като непонятни йероглифи на някакво тайно знание. Поне четири от ранните му фейлетони са посветени на тези страници: „В обиталището на скитниците. Носталгия и консервни кутии“ (Народен глас, бр. 145, 1941), „Борю“ (БФ, бр. 5887, 1941), „Под белия циферблат“ (БФ, бр. 5993, 1941) и след 1945 г. останалият в ръкопис „Кварталът на скитниците“.

Втората обсебваща екзистенциална тема е бягството („заставах до някой заминаващ параход и се колебаех до лудост да замина или да не замина“, „Плаващата мансарда“). В бягството на момчето от

„Далечно плаване“ като че се позагубил идеалния порив към далечното, вместо това то търси спасение. Уязвен от невярната любима, притиснат от немотията, юношата замисля да се измъкне с шведския кораб „Селё“ и търсейки укритие, се изгубва из коридорите му. Но с излизането на кораба от пристанището и изсвирването на сирената някакъв импулс го кара да скочи и да се върне, преплувайки жълтата смрад от изхвърлената от кораба мръсотия, като някаква карикатура на ритуално изпитание и очищение (52-55//II, 255-258).

Темата за бягството, животът преди заминаването или след завръщането носят героите бездомници от „Траверстаун“ – Мими (Зангадора) – който все се кани да замине с „шведския“, или Моти (Симеон Парушев), който скрит в английски кораб е изчезнал в „големия свят“, но се се завърнал след осем години. В кръчмата на скитниците младият репортер попада на „много мечтатели, които бълнуват за Хавай и Америка“ („В обиталището на скитниците“, Народен глас, бр. 145, 1941). По стените му са опънати географски карти. Фантазия или реална история е, че „Черният вълк“, един от бездомниците – красив мургаб мъж, „лидерът“ на бегълците“, е живял четири години в Таити и се е върнал? Борю, също обитател на пристанищния квартал, стигнал до Австралия, обаче се завърнал заради една жена, после заминали двамата в Александрия, но не им потръгнало. Морякът, изхвърлен от коловозите на делника странник, опитал с приятеля си Лисицата да бяга във Франция, но го върнали. Приятелят му се измъкнал, но по-късно бил убит в Испания („Борю“, БФ, 5887, 1941). Разказът репортаж е публикуван в подлистник в брой на „Бургаски фар“ от 1941 г., така че и дума не може да става за съобразяване с по-късната конюнктура. Сюжетът за съдбата на скитника е поставен в контекста на тогавашните новини: „вестниците

тръбяха за някаква братоубийствена война в Испания“. Без да заема позиция, оставяйки събитията в неопределеността на „някаква война“, разказът едновременно с това превръща политическото събитие в екзистенциално лично, иначе казано, отстранява политическото съдържание, като разкрива смута у едно самотно човешко същество. Такава биография се приписва и на Гец – герой от недовършения сценарий на „Човекът с червената връзка“.

Не толкова заплетена е историята на един от барабите, чакащи под белия циферблат за работа сутрешния влак. Гандито разказва на другите какво е видял в Палестина („Под белия циферблат“, БФ, бр. 5993, 1941). За бягство във възглицата на парахода си говорят безпризорните деца от едноименния разказ на Марко Поло (Вечерна бургаска поща, бр. 3213 от 11 май 1939). По-сетне в творчеството на Борис Априлов мотивът за бягството от социалната се преплита с жаждата по далечното, както в ранния разказ „Родина“, така и при героя пътешественик от последния му роман „Хавайските острови“ (1997). Бягството не е фикционално символно обобщение. Този порив за бягство обаче става реалност за група ученици от трети клас на „средищната прогимназия „Св. Св. Кирил и Методий“ – „пет дечица“, тръгнали за Испания, една част се канели да се присъединят към войските на Франко, а другите – на Ларго Кабалеро. Кои са били тези момчета, какъв ли е бил по-късният им житейски път? Имената им съобщава „Бургаски фар“ (бр. 4578, 1937). Но дали редакторът не е моделирал новината по аршина на „обществения интерес“?

Сред най-ранните ръкописи в архива на Борис Априлов един е озаглавен „Бягството“, вероятно първа глава от готвено по-голямо произведение (повест), което пак носи заглавието „Морето и ветровете“ (публикуван бе откъс в сп. Море, кн. 2, 2023). Разказът

може да бъде датиран сред ранните авторови работи, със замисъл от първата половина на 1940-те, макар машинописният оригинал да е с правописа, приет след политическия преврат от 27 февруари 1945 г.⁷⁰

Към този период от началото на 1940-те се отнася и по тематика. Аз-повествованието възсъздава Бургас с пристанището от юношеството на автора, който учи в мъжката гимназия „Г. С. Раковски“ през 1937–1942 г. Едва-що излязъл от гимназиалната възраст, героят разказвач, наречен Божигар, вече говори с иронична дистанция за тези години. Споменава двукратно „редактора“, препотвърждавайки факта на сътрудничеството си с „Бургаски фар“ още от ученическите години, и показва колко важно е то за него. Като огледален образ на идеалната му самопредстава в разказа се появява красавецът Руби, английският моряк, който праща дописки в своя провинциален вестник.

Начеващият автор поставя своето писане в контекста на модерната журналистика и повествование, което редакторът Светлозар Ловджиев „отглежда“ на страниците на всекидневника. Младият репортер прави и първите си стъпки в прозата с разкази, отпечатани като подлистници и съобразени с вкусовете на читателите им, в които използва жанровия шаблон на авантюристичното четиво с екзотични маргинални герои от пристанището: моряци, рибари, космополитната публика в баровете, омаяните от мечтите за далечни

⁷⁰ В текста има много следи от още неустановените нови граматични правила и очевидно идва от време, близко до тази дата (отпадането на краесловния ер на съюза „с“, без да се утвърди употребата на „със“ в определени позиции; нерегулярна замяна на ятовата гласна с „е“ или „я“ според произношението, напр. изписване „влезъл“); също отделни изрази, превърнали се скоро след това в старомодни („милосердна сестра“, „кремове за потъмняване“).

земи и от кинообразите младежи. Но освен това ясно е посочен и историческият контекст: „Изглежда, че далече на политическия хоризонт зрееха сериозни събития“, но той не засяга всекидневното, нито стремленията на героя Божидар. Оказва се обаче фатален и коренно преобразява както живота на града, така и пренарежда проектираната от младия репортер и писател стратегия за литературен успех. С присъединяването на България към Трестранния пакт и все по-плътното подчинение на Германия достъпът на английски кораби до Бургаското пристанище е прекратен. Очевидно при настъпилия коренен политически обрат след 9 септември 1944 г. проза по клишетата на масовото четиво не би намерила публикация. В по-късните му сюжети ще се появяват спорадично образи или мотиви от вече изпробваните в първите разработки, останали недовършени, но вече пречупени през мечтателната носталгия на спомена, както в разказа „Пиратското заливче“ („Турист“, бр. 12, 1972) – въображаемо завръщане към морските плавания от младостта с любимото момиче. Моруната – бараба от пристанищния квартал в ръкописите на ранния разказ „През нощта“ или плана за киносценарий „Човекът с червената кърпа“ – и прозвище на реален човек (Мелконян 2024: 309), ще стане карикатурен образ във фейлетон от „Стършел“ – „Стоян Моруната“ (Стършел, бр. 459, 1954), а Хаваите – предмет на антивоенна пропаганда в стълкновението между двата лагера във фейлетона „Под синьо хавайско небе“ (Стършел, бр. 342, 1952).

Още в „Бягството“, в най-първите си опити разказвачът въвежда рефлексията за писането. Както сам признава героят, той е в търсене на „нови начини на изразяване“. Въпреки необработения и нередактиран текст, гадена е заявката за модерен тип аз-повествование; ясно се очертава синтетичната фраза,

повлияна от медията на модерната преса, с ненадейни сравнения, скъсените реплики в диалога. Саморефлексията е удвоена в образа на англоезичния писател. По-късно това сравнение с писателите от световните центрове на английски език ще стане опустошително самозачеркване в повестта „Цикладските острови“ след фикционалната среща с мореплавателя и успешен нюйоркски писател. Ранната проза на Атанас Джабков, в жанровите клишета на романа и морските приключения, но поставена в историческата документалистика, избликва наново в пародийното заиграване с авантюристичната екзотика в последния му роман „Хавайските острови“, публикуван посмъртно (1997).

Възстановката на „Бягството“, един фрагмент от литературните опити на младото градско поколение от военните години, говори за друга тематика и хоризонт пред българската литература, обърната към модерната остростъбитийна проза и саморефлексията, събрала инерция от предходната еволюция на българската литература, ала пресечена с политическия и идеологическия поврат. В тази линия са романи като „Капитан“ (1940) на Яна Язова или „Синият залез“ (1947) на Павел Вежинов, отново тематично свързани с морето. Като че ли морето и „онзи див копнеж по Филипините“, казано с Вапцаровия стих, е знак за отваряне към космополитна тематика и към модерния тип сюжети с екзотични герои авантюристи; към „нови начини на изразяване“ – и нова рецептивна нагласа на читателите. Знак за този жанров модел и популярност е цитирането на Джек Лондон, чийто предан читател е както начеващият писател, така и героите му. Заг неговото бягство стои едно страстно и абстрактно стремление да се срещне със светове на другите далечни земи и хора – обратно на предубеждението за обърнатия с гръб към морето българин.

Историята: разрушената цялост

С навлизането във военните години ще настъпят много промени. Корабоплаването замира постепенно – в Босфора са забелязани мини (БФ, бр. 6007, 1941); след първите бомбардировки на български градове се готви затъмняването и на едва-що зараждалия се на електрифицирането си град (БФ, бр. 5811, 1941). Рекламите за Бургас като курорт показват градските места на лукса и изрядните ресторанти. За най-бляскав се смята хотел „Имперуал“, титулуван „гранд-хотел“. Тържествените банкети се дават в Морското казино, където са и гостите българисти в повестта „Далечно плаване“, заедно с „интелектуалците“ на града. Всички тези места обаче стават „забранени за евреи“.

Странно лъкатушат новините за евреите по страниците на „Бургаски фар“ с приближаването на войната. „Еврейският въпрос“ се повдига по различни поводи. С политическото изостряне на ситуацията в Померания и Данциг / Гданск през 1937 г. идва известието за изселването на евреи от Полша. През пролетта на 1938 г. „Бургаски фар“ информира, че се поставя въпросът за настаняването на бежанци от Австрия и Германия и за създаването на „Общ фронт на евреите от цял свят“ (бр. 4930 от 4 май), а в края на ноември и декември – за обиски на евреите в Берлин, при което са иззети камуфажни палки и пистолети (бр. 5089, 1938). Полските евреи по решение на сдружението на равините в Полша обявяват едномесечен траур заради гоненията на евреите си в Германия (бр. 5100, 1938). Изселват „нежелани евреи“ от Румъния и се говори за размяна на унгарци с евреи в САЩ (бр. 5121, 1938). Или за заселване на евреите в бивши германски или френски колонии. В Бургас се озовават еврейски семейства, бежанци от Средна Европа на път за Палестина (бр. 5219, 1939) – за един курс към спасението

разказва романът „Лунните острови“ (1980) на Славчо Чернишев.

В същите годишнини редакцията на „Бургаски фар“ отпечатва съобщение за разменени телеграми по случай рождения ден на НЦВ престолонаследника с Нусим С. Коен – председател на еврейската община в Бургас с поздравлението и благодарността на високите получатели (БФ, бр. 5275, 1939). Отправят се честитки, както редакцията честити на своите читатели израелтяни Йом Кипур (бр. 5059, 1938).

Но след концерт на еврейското певческо дружество в зала „България“ в столицата ратници замерят и налитат на излизащите от залата (БФ, бр. 5203 от 25 март 1939).

В Загреб са арестувани 15 души фалшификатори на „книжни долари“ и се оказва, че „почти всички са евреи“ (БФ, бр. 5658, 1940).

Говори се за борба срещу спекулата, но гръмват скандали за афери все на етнически небългари: акт за спекула е съставен на търговеца Милтиягов (няма указания дали става дума за Стефан Милтиягов, собственика на „Торино“, или за неговия сродник Филип (БФ, бр. 5862, 1941).

И ето, че през 1941 г. Хроника на „Бургаски фар“ уведомява, че по ЗЗД „всички лица от еврейски произход“ трябва да подадат декларация, а брой 5819 от 17 април 1941 съобщава, че евреите се свикват в трудови работни групи. Скоро след това започва и продажбата на еврейски ценности (БФ, бр. 6422, 1943).

Ала, уви, далеч преди войната – през 1899 г. – в Бургас е създаден антисемитски клуб с двайсетина членове, който издава свой вестник (Райчевски 2011: 158). При тази латентна ксенофобия още по-забележителна е решителната подкрепа към еврейските съграждани от страна на космополитния индустриален и културен елит на града. През 1943 г. сред бургаското население има 902 евреи. По различни

поводи пред властите ходатайстват търговците Димо Пеев, Стамо Мешков и Костагин Скрипалчев, Владимир Керин, Любомир Зурков, Сава Димов, Александър Хаджипетров; на депортациите се противопоставят писателят Петко Росен – адвокат и бивш депутат, Петър Велчев – собственик на моливната фабрика „Дебеко“, Росен Чорбаджиев, Меню Влаков – индустриалец, Жени Патева и кметът г-р Дянко Пръвчев; също две от лицата в повествованието на Борис Априлов: параходният агент Панайот Георгиев и г-р Т. Болгуров (вж. Алеф 2015).

В същото време, когато в „Бургаски фар“ се печатат спомени за бранници в Сливенския Балкан (1941) или германски младежи гостуват на Бранник (бр. 5871 от 1941) (гости от Хитлерова младеж пристигат още през 1939 г.) и когато започват да излизат уведомления за „безмесни“ или „безхлебни“ дни или за нова кулинария на спестовността с компоти от корите на диня (бр. 5903, 1941)⁷¹, излиза и репортажът „Няколко думи за циганите...“ от Ам. Дж. (бр. 5930 от 3 септември 1941).

В края на 1942-та в „Бургаски фар“ излиза и известие кои заведения в Бургас са забранени за евреи, където са изброени, освен кафене Империял и Морското казино, кафене Нова Европа, сладкарница Малина, сладкарница Букет, сладкарница Чалъовски, Военният дансинг (БФ, бр. 6262 от 16 окт. 1942).

Важат ли тези етнически забрани и разделителни линии за хората от Траверстаун (а и на Мими му мирише еврейската къща)? Поселището на скитниците е крехката безобидна опора на един друг свят на съчувствие към страдащите. На бездействие, което не е съпротива и отрицание, но което говори за

⁷¹ Още новини за военния недоумък: кафето може да се замени с бяло цвекло (БФ, бр. 5988, 1941); въвежда се трети безмесен ден, съобщава БФ, бр. 6118 от 24 април 1942; прокиснатото мляко е отлична храна (БФ, бр. 6454).

мечтаното „другояче“ на човешкото общежитие. Те са „ленивци, блейковци, съзерцателни и бленуващи души“ („Траверстаун“, ръкопис), но дали това не е единствената възможност да се откопчиш от историята и реалността?

„– Хавайските острови? Бил съм. Тук са Хавайските острови, не там!“ – вместо заключение

Светът на скитниците означава блаженство на безделието, блаженство на детството. Блаженство на копнежа по далечините и бягството.

Оставайки на ръба, бедняците на пристанищния квартал живеят в безметежността на незаминаването. Над квартала се излива слънцето – оня „световен пролетарий“, който работи за всичко и всекиго в „Чевенгур“. Всъщност край морския бряг често надвисват облаци и постоянно духат ветрове, но повествованието не разказва за тези сезони. Този свят е идеално място, тържество на утопията на слънцето и разбирателството, досъщ онази в степта:

Ами нищо, при нас няма нужди и занимания, ще си живееш вътрешно! При нас в Чевенгур е хубаво, мобилизирали сме слънцето за вечна работа, а обществото го разпуснахме завинаги“ („Чевенгур“, 2021: 167; 2005: 236; 1990: 232)

На листа със скицата на Траверстаун стои епиграф от „Чевенгур“ – на кърваво завършилата утопия на града на угнетените сираци и „разни други“ сред слънчевата пустош.

Жителите на Траверстаун нищо не създават – те строят бита си с отпадъците, живеят с отпадъците на рибната борса, но те и нищо не развалят. Те откликват и закрилят, макар че не донасят спасение – нито Зангатора за безименния нелегален („Другият“), нито Ирина – за изоставената Николина

(„Траверстаун“). Техните очи изпращат убития юноша („Вик“). Пред града им няма да има табела „Забранено за евреи“.

Безсловесното оцеляване и светът на скитниците стават задача за писателя: да осмисли и разбере това живеене извън предписанията на историята и извън успеха, някакво предчувствие за пораждането на взаимност, утопичното другарство и единение – предверие към света на радост. Тъкмо в тези оловни години, заредени със заплахата за идващата война, новопроизведеният репортер на „Бургаски фар“ открива своето призвание:

[...] че имам стремеж да се втурна към света като вестител на силната личност и добротата, да напоя всекидневието на хората с разказите си и със зараждащите се по загадъчен начин репортажи за скитниците от най-тъмните ъгли на пристанищния ареал. („Далечно плаване“, 19//II, 221)

След десетилетия ще повтаря думите си кажиречи във всяка своя автобиографична бележка, писана по поредния досадно административен повод:

[...] започва да пише още като ученик в местните вестници разкази и репортажи за живота на рибарите и моряците. Особено го влече нерадостното битие на бездомниците и скитниците, които населяват тогава пристанищния квартал. (1965)

[...] той е непрекъснато сред тях и отразява впечатленията си във в-к „Бургаски фар“.

Започва да пише в последните класове на гимназията репортажи и разкази за живота на рибарите, моряците и бездомните скитници от пристанищния квартал, който сам обитава. (1969)

Не, писателят не търси алиби пред идеологическите клишета, само споделя същото онова

удивление от разкритието на „най-хармоничното място на света“ на скитниците от един от първите си репортажи: „В обиталището на скитниците. Носталгия и консервни кутии“ (Народен глас, бр. 145, 1941). Ръката на младия репортер личи и в името на рубриката: „Из гънките на пристанищния квартал“. Втори репортаж, нито продължение на рубриката обаче няма, а през 1944 г. дори главната редакторка се кара на бившия си сътрудник, че има лекомислени сюжети. В архива си писателят е пазил коректурите от още един репортаж: „Кварталът на скитниците“.⁷² В късните му разкази отново ще се появят хората от Траверстаун, но вече с поръчителството на литературния авторитет. В най-ранния разказ, в който герой е отново Мими Зангадора, „Другият“ („Морето е на всички“, 1963, препечатван в сборниците „Докосване“, 1965, „Деликатно настроение“, 1986), скитникът разпитва за „един крадец, който бил голям поет“, когото качили на въжето. Своеобразна втора „премиера“ на героите от Траверстаун, далеч преди „Далечно плаване“, е разказът „Вик“ („Докосване“, 1965). Въведени са обаче с израза, изпробван в най-ранните подлистници на Атанас Джавков:

Дрипите на барабите висяха унило по телата им, тук-там между кръпките се белееха колене, колене на живи хора, с консервни кутии в ръце. Непознаващите квартала люде гледаха с еднакъв интерес и трупа, и скитниците. Те никога не бяха предполагали, че в *гънките* [к.м. – М.Г.] на

⁷² Напечатан със същия шрифт като другите фейлетони за града, публикувани в „Народен фар“, той също носи бележка, че е от готовата за печат книга „Моят Бургас“. В него се споменава и за странстванията на скитника философ Борю, но явно това не е било достатъчно да бъде одобрен за публикация в „Народен фар“ като другите репортажи от цикъла. Репортерът трябва да скрие темата.

този мръсен квартал живее подобна злобеща,
бедна сган. (120//II, 150)

Отново стъписвайки тълпата, от подземията на модерна столична кооперация ще излезе бездомникът читател в „Ръждата блести като злато“ („Отбраната на Спарта“, 1982). Но те са вече противници: от едната страна е агресивното множество на собствениците с натъкнати ножове и милиционер, а от другата – бездомникът, който прибира прегазените котки, за да ги погребее, читател на изхвърлени книги. В разказа отново е оставен знак от първите репортажи с думата „гънки“: „Предпочитам центъра на града, старата част, там има гънки, интимност“ (142//III, 101).

В друг от най-ранните си репортажи „В една гъждовна вечер“ (БФ, бр. 597, 1941) той говори за света и съотношението между страдания и наслаждения, като цитира името на Шопенхауер:

В тъмнината на крайградската улица изплава мрачният образ на Шопенхауера. Той се усмихваше горчиво и показваше към безредно нахвърляните в калта хижи. Припомних си гумите му: „Сборът от страданията надминава сбора на наслажденията. Следователно, нашият свят е най-лошият от всички светове, които можем да си представим“. („В една гъждовна вечер“, БФ, бр. 5957, 1941)

„Моят Бургас“ – между позата на младия репортер и приемането на собствената биография между възторзи и унижения в повестта „Далечно плаване“ – е приемане на реалността и признанието във вяряност към чудото на младостта и родния град.

За този Бургас на скитниците няма останали картички и го няма в туристическите проспекти. Нелогични са човешките избори и единственият залог

за знание е отказът да се следва сигурният стереотип. Ала съвсем друга безрадостна реалност на квартала на скитниците и в географското, и в социалното пространство на града можем да възстановим по спомена на Мъгърдич Мелконян – друг скитник из „ареала“, – и това е безизходицата и несвободата:

В града живееха една категория бедни и изпаднали в крайна немотия мъже, самотници, местни и пришълци, често окъсани. Живееха в разни бараки, паянтови помещения или мазета. Видях землянка, изкопана в пясъчния насипен терен между жп линиите и новото пристанище с рибната борса. За таван служеха гървени дългоразмерни траверси, като върху тях бяха настлани хартии от употребени циментови торби, после бе насипан пясък, над него траверси в кръстоска и пак пясък. Там се палеше огън и ношуваха бездомници. Тия бедняци се препитаваха от товаро-разтоварна работа, риболов, чакъл и др. През зимните вечери стояха на топло в кафенетата до тяхното затваряне, което ставаше доста късно. Някои се проявяваха и в престъпност, но тя бе съвсем рядка и дребна. В града шеговито се подмяташе, че при тях имало хитреци, които знаели какво да откраднат и как да бъдат заловени, за да престоят в затвора през най-трудните зимни три-четири месеца. Там още по-добре научавали тънкостите на закона. Някои от тях бяха пияници. Гражданството гледаше с пренебрежение, както на руските бедняци, и също така ги наричаше „бараби“ или „хашлаци“. (Мелконян 2024: 302)

За този Бургас на скитниците няма останали картички и го няма в туристическите проспекти. Нелогични са човешките избори и единственият залог за знание е отказът да се следва сигурният стереотип.

И да се поеме страданието, което получава в замяна щастието на познанието за красотата.

Завръщането към морето – към прозренията на младостта – е постоянен епизод, който накъсва сюжетите на Борис-Априловите разкази. Дори сред своя бостан („Бостанът“) или докато трябва да подпират стената („Стената“), неговите герои отскачат до морето. По синкопите на нощните бягства към морето тече киноразказът във филма по негов сценарий „Здрачаване“. Сред безпътиците на сухоземното битие докосването до морето отваря погледа към света и неутолимия копнеж, който носи човешкото съществуване – вечното обещание.

Библиография

1. Цитирани произведения на Борис Априлов

Книги (по ред на излизане)

Морето е на всички. Разкази. София: Български писател, 1963.

Докосване. Разкази. Варна: Държавно издателство, 1965.

Есенни дъни. Разкази. Варна: Държавно издателство, 1969.

Отбраната на Спарта. Разкази и новели. София: Български писател, 1982.

Четири повести. Бостанът. Убийството. Прерия. Стената. София: Български писател, 1984.

Деликатно настроение. Разкази и новели. София: Профиздат 1986.

Частът на източния бриз. Разкази и новели. София: Български писател, 1986.

Далечно плаване. София: Български писател (Далечно плаване, Плаваща мансарда, Овъркил), 1988.

Хавайските острови. Роман. София, Отечество, 1997.

Избрани произведения в 9. тома. София: Джина, 2014.

Том I. Великата суета.

Том II. Далечни плавания.

Том III. Чудак, пропит от лунна светлина.

Том IV. Следобедът на едно чудовище.

Литературен сайт на Борис Априлов,
<<https://borisaprilov.wordpress.com/>>.

Автобиографии. [прегледан 21.02.2025]

<https://borisaprilov.wordpress.com/2012/05/10/биографии-през-годините-непогредени/>.

Критически работи за писателя: [прегледан 21.02.2025]

<https://borisaprilov.wordpress.com/2012/05/статии-за-борис-априлов-и-творчеством/>.

Архив – ЦДА, ЧП (Частично Постъпление) 371.

Цитирани разкази и повести (по азбучен ред)

Баба Тона. – В: Отбраната на Спарта (1982), 75–82. // III, 58–65.

Бостанът. – В: Четири повести (1984), 5–49. // III, 127–169.

Великата суета. – В: Избрани произведения, I (2014), 257–376.

Вук. – В: Докосване (1969), 118–123. // II, 149–152.

Господари. – В: Докосване (1969), 73–78. // II, 138–137.

Господарят на Индийския океан. – В: Отбраната на Спарта (1982), 154–159. // III, 112–117.

Далечно плаване. – В: Далечно плаване. (1988), 5–72. // II, 209–274.

Денят, в който бяхме пияни. [прегледан 21.02.2025]

<https://borisaprilovahoto.wordpress.com/2013/04/17/денят-в-който-се-напихме-разказ-1961/>.

Другият. – В: Морето е на всички (1963), 100–128. // I, 86–104.

Краят на „Орион“. – Култура, бр. 2, 1967.

Мълчанието на света [прегледан 21.02.2025]

<https://borisaprilovahoto.wordpress.com/2013/05/06/мълчание-мо-на-света-повестта-1985/>

Объркил. – В: Далечно плаване. (1988), 141–223. // II, 339–456.

Началото на сезона. – В: Есенни дъни (1969), 70–88. // II, 193–206.

Плаващата мансарда. – В: Далечно плаване (1988), 73–139. // II, 275–338.

Пиратското заливче. – Турист, бр. 12, 1972, 12–13.

Под синьо хавайско небе. – Стършел, бр. 342, 29.VIII.1952.

Прерия. – В: Четири повести. (1984), 102–152. // III, 221–271.

Рибарска чорба. – В: Морето е на всички (1963), 57–61. // II, 46–49.

Ръждата блести като злато. – В: Отбраната на Спарта (1982), 141–147. // III, 99–105.

Синьо. – В: Докосване (1965), 103–117. // I, 138–148.

Стената. – В: Четири повести (1984), 153–200. // III, 273–318.

Стоян Моруната. – Стършел, бр. 459, 26.XI.1954.

Траверстаун. – Литературен форум, бр. 9, 1–7 март 1995 и бр. 10, 8–14 март 1995. // В: Пламък, бр. 7–8, 1995, 25–31. // В: ЧП 371 (ръкопис).

[прегледан 21.02.2025] <

<https://borisaprilov.wordpress.com/2012/02/11/траверстаун-traverstown/>>.

Цикладските острови. – В: Избрани произведения (2014), III, 320–411.

Човекът с червената кърпа. Борис Априлов, ЧП 371, ЦДА.

Филе от акула. – В: Морето е на всички (1963), 27–43. // II, 23–35.

2. Ранни публикации на Борис Априлов в бургаската преса (1940–1946)

Атанас Джавков. Песен на пустинята. Разказ. – Морска заря, бр. 3552, 23 декември 1940.

1941

Атанас Джавков. В обиталището на скитниците. Носталгия и консервни кутии. Репортаж. [Рубрика: Из гънките на пристанищния квартал.] – Народен глас, бр. 145, 23 юни.

Атанас Джавков. – На котва. БФ, бр. 5845, 20 май.
[Препечатано в: Воля, бр. 1745, 25 май 1941.]

Атанас Джавков. Залези край Ропотамо. Репортаж. – БФ, бр. 5857, 5 юни; бр. 5858, 6 юни.

Атанас Джавков. Първото пътуване на „Планета“. Разказ. – БФ, бр. 5861, 11 юни.

Атанас Джавков. Темуга има гумата... Репортаж. – БФ, бр. 5867, 19 юни.

Атанас Джавков. Ела! – Народен глас, бр. 147, 7 юли.

Атанас Джавков. Двете напред! Репортаж. – БФ, бр. 5872, 25 юни.

Атанас Джавков. Дебют. – БФ, бр. 5881, 6 юли. [отпечатан в: Юг, бр. 6708, 9 юли 1941]

Атанас Джавков. Първата художествена изложба на Генко Генков. – БФ, бр. 5883, 8 юли.

Ам. Джавков. Борю. – БФ, бр. 5887, 12 юли.

А. Дж. В търсене на тема. Драскулки. – БФ, бр. 5894, 22 юли.

Ам. Джавков. И все пак Бургас чете... Репортаж. – БФ, бр. 5898, 26 юли.

А. Дж. Патилата на един необикновен журналист. – БФ, бр. 5915, 15 август; бр. 5922, 23 август.

„МОЯТ БУРГАС“

А. Дж. По нажежения пясък. Репортаж. – БФ, бр. 5924, 26 август.

А. Дж. Няколко гуми за циганите... Репортаж. – БФ, бр. 5930, 3 септември.

А. Дж. Под белия циферблат. Репортаж. – БФ, бр. 5993, 13 септември.

А. Дж. В една гъждовна вечер. Репортаж. Ил. Захари Захариев. – БФ, бр. 5957, 7 октомври.

1942

Ам. Джавков. Разковниче в сърцето – есета от Ст. Станчев. – Заря, бр. 166.

Ам. Джавков. Забележката е наложителна! (По повод художествената изложба). – БФ, бр. 6036, 13 януари.

Ам. Джавков. „Вуда“ – грама в 5 действия и 2 картини от Дим. Бодуров. (По случай на първото ѝ изнасяне на сцената от учениците при м.[ъжката] гимназия). – БФ, бр. 6082, 11 март.

Ам. Дж. Втората продукция на Девическата гимназия. – БФ, бр. 6098, 21 март.

Ведрин Морянин. Източен вятър (На Иван Бояджиев). – БФ, бр. 6127, 6 май.

Ам. Джавков. В една майска вечер. Репортаж. – БФ, бр. 6153, 9 юни.

Ам. Джавков. Бургазки милионери. Фейлетон. – БФ, бр. 6161, 19 юни.

А. Дж. Генерал-фелдмаршал Ромел. – БФ бр. 6176 от 7 юли; бр. 6177 от 8 юли.

1943

Атанас Морянин. Любов. – БФ, бр. 6342, 22 януари.

Атанас Морянин. Бъдни вечер. – БФ, бр. 6348, 29 януари.

Атанас Морянин. 45 души говорят за литература, за изкуство и... за себе си. „Когато те говореха“ и „Един час при...“ от Хр. Д. Бръзицов. – Народен глас, бр. 238, 122 април.

Атанас Морянин. В кабаре „Астор“ [Рубрика: Истински случки]. – Народен глас, бр. 241, 10 май.

Атанас Морянин. Писател [Рубрика: Из нашата действителност]. – Народен глас, бр. 241, 10 май.

Атанас Морянин. По случай. – Народен глас, бр. 243, 24 май.

А. Дж. – Морянин. Драски на къси вълни. – БФ, бр. 6403, 6 април; бр. 6447, 1 юни 1943; бр. 6468, 26 юни.

Атанас Морянин. Под звездите на Ориента. – БФ, бр. 6500, 3 август [бел.под линия: Из непечатаното „От Сидней до София“]; бр. 6501, 4 август.

Атанас Морянин. Блянове за Холивуд. – БФ, бр. 6536, 7 септември.

Атанас Морянин. Хората от Оранжевата къща. – БФ, бр. 6531, 10 септември; бр. 6532, 11 септември.

Дж. Любовта на жената. – БФ, бр. 6600, 2 декември.

1944

А. Джавков. Укротяване на опърничавата. Комедия в 5 действия от Шекспир. Постановка Л. Бобчевски. – БФ, бр. 6632, 12 януари.

Атанас Джавков. След матура. – БФ, бр. 6533, 13 януари.

Атанас Джавков. На брега. – БФ, бр. 6643, 26 януари.

Атанас Джавков. Жени и концерти (Из готовата за печат „Моят Бургас – репортажи). – БФ, бр. 6671, 30 март.

Атанас Джавков. На котва. – БФ, бр. 6726, 8 август.

Атанас Джавков. Августовски часове. – БФ, бр. 6740, 9 септември.

Ам. Джавков. Наброски от София. – НФ, бр. 41, 21 ноември.

„МОЯТ БУРГАС“

1945

Ам. Джавков. Към предните линии. – НФ, бр. 222, 29 юни.

Ам. Джавков. Българска книга. – НФ, бр. 373, 22 декември.

1946

Атанас Джавков. Бургас пред очите на другите (Из готовата за печат „Моят Бургас“ – репортажи). – НФ, бр. 462, 9 април.

Ам. Джавков. Софийски акварел. – НФ, бр. 501, 31 май.

Ам. Джавков. Новият град (Из готовата за печат „Моят Бургас“ – репортажи). – НФ, бр. 506, 6 юни.

Ам. Джавков. Софийски акварели 2. – НФ, бр. 512, 13 юни.

Атанас Джавков. Културен Бургас (Из готовата за печат „Моят Бургас“ – репортажи). – НФ, бр. 522, 25 юни.

Атанас Джавков. Трите улици (Из „Моят Бургас“ – репортажи). – НФ, бр. 555, 2 август.

Подписани А. Д.

Пред новия театрален сезон. – НФ, бр. 303, 1 октомври, 1945.

Няколко думи за плуването. – НФ, бр. 513, 14 юни, 1946.

3. Цитирани източници

3.1. Репортажи на Стефка Иванова – Стива в бургаската преса

В дома на безприютните. Едно нощно посещение. – БФ, бр. 4548, 1937.

Приют за безприютните. – Вечерна бургаска поща, бр. 3145, 17 февруари 1939.

Неуязвимите. – БФ, бр. 5721, 18 декември 1940.

Минало, в което се говори за бъдещето. – БФ, бр. 5739, 11 януари 1941.

Ако господин Гутенберг знаеше. – БФ, бр. 5744, 17 януари 1941.

Момчето, което искаше бял хляб. – БФ, бр. 5748, 22 януари 1941.

Те четат, когато бащите им се псуват. – БФ, бр. 5762, 8 февруари 1941.

Стара тема – изтъркана тема. – БФ, бр. 5766, 13 февруари 1941.

На улиците с помийни вадички. – БФ, бр. 5796, 21 март 1941.

Модерно робство и модерни роби. – БФ, бр. 5788 от 12 март 1941.

Има ли право Констанс от Съмърсет Моъм. – БФ, бр. 5825, 1941.

Какво нещо е паметта. От итал. (Ст. И-ва) – БФ, бр. 5842, 1941.

Такива бяха те... Скици. – БФ, бр. 6744, 19 септември 1944.

3.2. Художествени произведения

Андрей Платонов, Чевенгур. Прев. Симеон Владимиров. Предг. Александър Къосев. София: Профиздат, 1990. [Други издания: София: Дамян Яков, 2005; Избрано, т. 2. София: Изток-Запад, 2021.]

Илко Димитров, Изчезване на времето. Стихове. София: Изток-Запад, 2021.

Матвей Вълев, На котва. – В: Гражданин на света. Избрани творби. Съст. Андрей Ташев. София, 1922. (1 изд. Завети, 1938)

Славчо Чернишев, Лунните острови. София: Български писател, 1980.

3.3. Документи и изследвания

Аврамов 1975: Аврамов, Д. Генко Генко, представен от Димитър Аврамов. София: Български художник, 1975.

Алеф 2015: Непровъзгласените герои на Бургас. – Алеф. Център за еврейско-българско сътрудничество. 5.03.2015 [прегледан 21.02.2025] <<http://alef-bg.org/непровъзгласените-герои-на-бургас-2/>>.

Богданов 1989: Богданов, И. Речник на българските псевдоними. Трето основно преработено и допълнено издание. София: Д-р Петър Берон, 1989.

Ингилизова 2006: Ингилизова, Й. Светлозар Ловджиев учи на честност и обич към хората. 100 г. от рождението на големия журналист и главен редактор на „Бургаски фар“. – Черноморски фар, 8.09.2006.

Ингилизова 1999: Ингилизова, Й. Кинематографията в Бургас 1895–1944. Ямбол: Хера, 1999.

Казакова 1994: Казакова, В. Бургаската рибна борса. – Море, бр. 8–9, 1994, 30–32.

- Казакова 2007а: Казакова, В. Носталгично за Бургас. Бургас: Знаци, 2007.
- Казакова 2007б: Казакова, В. Личности от стария Бургас. Бургас: Знаци, 2007.
- Кехлибарева 2012: Кехлибарева, С. Ретро Бургас. Ч. 1, 2. Бургас: Знаци, 2012.
- Кехлибарева 2013: Кехлибарева, С. Бургас – градът на консулите. – Фактор, XIII, № 531, 18-24 ян. 2013, с. 6.
- Кехлибарева 1921: Кехлибарева, С. Моливната индустрия в България започва От Бургас. – Изкуство и наука. 05.07.2021 [прегледан 10.08.2023]
<<https://izkustvoinauka.com/molivnata-industria-na-bulgaria-zapochva-ot-burgas/>>.
- Кехлибарева 2022: Кехлибарева, С. Арменските кафенета в Бургас – спомен ца отминалото време. Наука и изкуство, 13.04.2022 [прегледан 10.08.2023]
<<https://izkustvoinauka.com/armenskite-kafeneta-v-burgas/>>.
- Кехлибарева 2024: Кехлибарева, С. Сгради – емблеми! Пощата на Бургас – една дълга и интересна история. – Черноморски фар. Неделя, 11 февруари 2024 [прегледан 21.02.2025]
<<https://www.faragency.bg/news/16997864224585/sgradi-emblemiposhtata-na-burgas-edna-dalga-i-interesna-istoriya>>.
- Корудерлиева-Стойнова 2015: Корудерлиева-Стойнова, К. Памет бургаска, първа част. Бургас, 2015.
- Корудерлиева-Стойнова 2016: Корудерлиева-Стойнова, К. Памет бургаска, втора част. Бургас, 2016.
- Мелконян 2024: Мелконян, М. Моят роден град Бургас. Спомени за времето от 1930 до 1945 година. Състав. Р. Топалова. Бургас, Регионален исторически музей, 2024.
- Райчевски 1998: Райчевски, С. Българинът и морето. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1998.

„МОЯТ БУРГАС“

Райчевски 2011: Райчевски, С. Старият Бургас. София: Захари Стоянов, 2011.

Ралин 2020: Радой Ралин пред вестника. – Черноморски фар, 11.09.2020 [прегледан 21.02.2025]
<<https://www.faragency.bg/pic/pages/2020-05/166/gals/67.pdf>>.

Юбилейна книга 1940: Бургас. Юбилейна книга. Съст. Атанас Христов. Бургас: Комва, 1940.

Мая Горчева

**„Моят Бургас“ в очите на един млад репортер
на „Бургаски фар“**

Българска

Електронно издание

Научни рецензенти:

доц. д-р Надежда Стоянова

доц. д-р Васил Загорев

Редактор: д-р Мария Русева

Езиков редактор: Николай Бойков

Факултет по славянски филологии